

S R E D F R E N I C A

25 GODINA
KASNIJE

IMPRESSUM

IZDAVAČ

FONDACIJA HEINRICH BÖLL

ZА IZDAVAČА

MARION KRASKE

UREDNIK/CA

NIHAD KREŠEVLJAKOVIĆ

HANA BAJROVIĆ

AUTOR I UREDNIK FOTOGRAFIJA

VELIJA HASANBEGOVIĆ

DIZAJN

SANJA KULENOVIĆ

INTERVJUI

CHRISTIAN SCHWARZ-SCHILLING

EMIR SULJAGIĆ

ŠEJLA KAMERIĆ

HARIZ HALILOVIĆ

HAJRA ĆATIĆ

INTERVJUE VODILI

MARION KRASKE

SAIDA MUSTAJBEGOVIĆ

NIHAD KREŠEVLJAKOVIĆ

POEZIJA

NIHAD ĆATIĆ

LEKTURA

FERIDA DURAKOVIĆ

ŠTAMPA

DOBRA KNJIGA

TIRAŽ

1000

SREBRENICA

25 GODINA KASNIJE

 HEINRICH BÖLL STIFTUNG
SARAJEVO
Bosna i Hercegovina | Albanija |
Sjeverna Makedonija

SADRŽAJ

13

UVOD: MARION KRASKE

“SJEĆATI SE! NE PORICATI!”

25

INTERVJU: CHRISTIAN SCHWARZ-SCHILLING

“SVJEDOČENJE O NAŠEM NEUSPJEHU”

53

INTERVJU: EMIR SULJAGIĆ

“GRAVITACIONI CENTAR NAŠIH SJEĆANJA”

73

INTERVJU: ŠEJLA KAMERIĆ

“UMJETNOST KAO KOREKTIV DRUŠTVA”

111

INTERVJU: HARIZ HALILOVIĆ

“POTOMCI ŽRTAVA GENOCIDA ĆE I SVOJIM GENIMA

SVJEDOČITI O GENOCIDU”

141

INTERVJU: HAJRA ĆATIĆ

“PISATI. SNIMATI. PRIČATI.”

POSLJEDNJI IZVJEŠTAJ IZ SREBRENICE

“Srebrenica se pretvara u najveću klaonicu. Poginuli i ranjeni neprestano se dovlače u bolnicu. Nemoguće je opisati. Svake sekunde po tri smrtonosna projektila padne na ovaj grad. U bolnicu je trenutno doneseno 17 poginulih, 57 teže i lakše ranjenih. Da li iko u svijetu može doći da vidi tragediju koja se dešava Srebrenici i njenim stanovnicima? Ovo je nečuven zločin koji se izvodi nad bošnjačkim stanovništvom u Srebrenici. Populacija u ovom gradu nestaje. Da li iza svega stoji Akashi ili Boutros-Ghali ili neko drugi – bojim se da za Srebrenicu neće više biti bitno.”

SREBRENICA, 10. JULI 1995. GODINE, NIHAD ĆATIĆ

Ademović Hakija | Ademović Hamed | Ademović Hamed | Ademović Hamid | Ademović Hariz | Ademović Hasan | Ademović Hazim | Ademović Husein | Ademović Huso | Ademović Huso | Ademović Ibrahim | Ademović Ibro | Ademović Ibro | Ademović Ismet | Ademović Junuz | Ademović Jusuf | Ademović Kadrija | Ademović Kadrija | Ademović Lutvo | Ademović Medo | Ademović Mesud | Ademović Mevludin | Ademović Mevludin | Ademović Muamer | Ademović Muamer | Ademović Muhamed | Ademović Mujko | Ademović Munib | Ademović Mustafa | Ademović Mustafa | Ademović Nedžib | Ademović Nezir | Ademović Nezir | Ademović Nurko | Ademović Ohran | Ademović Osman | Ademović Ragib | Ademović Ramiz | Ademović Ramo | Ademović Remzija | Ademović Sadik | Ademović Sadik | Ademović Sado | Ademović Saib | Ademović Salih | Ademović Salih | Ademović Samil | Ademović Sead | Ademović Sejdalija | Ademović Senad | Ademović Senahid | Ademović Sinan

| Ademović Sulejmen | Ademović Suljo | Ademović Šaban | Ademović Šefik | Ademović Šefik | Ademović Ševal | Ademović Umka | Ademović Zulfo | Adilović Ahmet | Adilović Fikret | Aganović Sabit | Agić Abid | Agić Aziz | Agić Čazim | Agić Ermin | Agić Hamdija | Agić Rasim | Agić Sadik | Agić Šaćir | Ahmetagić Elvir | Ahmetagić Husein | Ahmetović Abdulah | Ahmetović Abdulah | Ahmetović Adil | Ahmetović Ahmet | Ahmetović Ahmo | Ahmetović Alija | Ahmetović Asim | Ahmetović Avdo | Ahmetović Avdulah | Ahmetović Azem | Ahmetović Bahrija | Ahmetović Bećir | Ahmetović Behadil | Ahmetović Dalija | Ahmetović Džemail | Ahmetović Džemail | Ahmetović Džemal | Ahmetović Dževad | Ahmetović Dževad | Ahmetović Edin | Ahmetović Edin | Ahmetović Edin | Ahmetović Ejub | Ahmetović Elmedin | Ahmetović Emir | Ahmetović Enes | Ahmetović Enver | Ahmetović Fehim | Ahmetović Hajro | Ahmetović Hajro | Ahmetović Hajrudin | Ahmetović Hajrulah | Ahmetović Hakija |

Ahmetović Hasan | Ahmetović Hasan | Ahmetović Himzo | Ahmetović Huso | Ahmetović Ibrahim | Ahmetović Ibrahim | Ahmetović Ibrahim | Ahmetović Ibrahim | Ahmetović Idriz | Ahmetović Idriz | Ahmetović Islam | Ahmetović Ismet | Ahmetović Ismet | Ahmetović Izet | Ahmetović Izet | Ahmetović Kadrija | Ahmetović Kasim | Ahmetović Mahmut | Ahmetović Mehmed | Ahmetović Mehmedalija | Ahmetović Meho | Ahmetović Meho | Ahmetović Merim | Ahmetović Mevlid | Ahmetović Mevludin | Ahmetović Mirsad | Ahmetović Mirsad | Ahmetović Muhamed | Ahmetović Muharem | Ahmetović Muharem | Ahmetović Mujo | Ahmetović Munib | Ahmetović Munib | Ahmetović Musa | Ahmetović Musa | Ahmetović Mustafa | Ahmetović Mustafa | Ahmetović Nazif | Ahmetović Nezir | Ahmetović Nijaz | Ahmetović Nurdin | Ahmetović Omer | Ahmetović Osman | Ahmetović Osman | Ahmetović Ramadan

25 GODINA OD GENOCIDA U SREBRENICI

SJEĆATI SE! NE PORICATI!

MARION KRASKE

DIREKTORICA UREDA FONDACIJE HEINRICH BÖLL ZA BOSNU I
HERCEGOVINU, ALBANIJU I SJEVERNU MAKEDONIJU

Bio je to vjerovatno najozbiljniji zločin počinjen na evropskom tlu nakon Drugog svjetskog rata. U genocidu u Srebrenici srpske su trupe u julu 1995. godine ubile više od 8.300 dječaka i muškaraca, većinom muslimana. Pred Međunarodnim tribunalom za ratne zločine počinjene na području bivše Jugoslavije u Den Haagu ova djela dokumentirana su i presuđena, o čemu svjedoče bezbrojni iskazi svjedoka.

No, činjenično stanje, odnosno sudske presude više nisu dovoljne kako bi se održalo sjećanje na ovo mračno poglavje evropske historije. Umjesto toga, poricanje zvijerskih zločina i historijski revizionizam rastu, prodiru u politički diskurs i truju političku klimu.

Genocid – kako tvrde, primjerice, vodeći srpski političari, pa čak i aktualni član Predsjedništva Bosne i Hercegovine – uopće se nije dogodio. No, zajedno s poricanjem ide i glorificiranje djela i počinilaca: u današnjoj Republici Srpskoj nemali broj nacionalističkih aktera istrebljenje sveg nesrpskog stanovništva smatra junačkim djelom.

Te tendencije čak četvrt stoljeća nakon rata sprečavaju istinsko pomirenje u Bosni i Hercegovini – a time i na cijelom Balkanu. Ni 25 godina nakon završetka rata još ne postoji stabilan mir – ne može ni postojati sve dok se počinjeni akti ne nazovu pravim imenom, a počinioци se ne označe kao ubice i zločinci.

Koliko su tendencije za relativizacijom i poricanjem već dalekosežne dokazala je odluka Nobelovog odbora da se Nobelova nagrada za književnost 2019. godine dodijeli Austrijancu Peteru Handkeu, apologeti mašinerije poricanja, koji sumnja u izjave onih preživjelih koji su u julu 1995. godine u nekim slučajevima izgubili sve muške članove porodice. Akterima sumnjivih nazora Handke daje prominentan glas. Dodjeljujući nagradu njemu, Nobelov odbor nesumnjivo je relativizaciju ideologija istrebljenja u kontekstu ratova na Balkanu podigao na međunarodni nivo.

Trivijalizacija zločina neprihvatljiva je u svijetu koji ne želi ustrajavanje u

uznemirujućem istrebljivanju i barbarstvu. Podcenjivanje i reinterpretacija predstavljaju napad na univerzalni sistem vrijednosti na kojem počivaju civilizacija i vladavina prava. Nekadašnji visoki predstavnik međunarodne zajednice za Bosnu i Hercegovinu prof. Christian Schwarz-Schilling je u govoru održanom 2007. godine rekao: „Oni koji negiraju genocid kreću se izvan civilizacijskih normi“.

Schwarz-Schilling je primjenom Bonskih ovlasti zakonom osigurao da se Memorijalni centar Srebrenica-Potočari i Mezarje za žrtve genocida stave pod nadležnost države

nasilje. Naprotiv, sjećanje na genocid treba da se pomjeri u fokus **evropske** kulture sjećanja. Škole iz svih zemalja Evrope ovdje treba da tematiziraju pitanje kamo vode mržnja i nacionalističko ludilo.

Srebrenica se tiče prošlosti – ali se tiče i nas, naše budućnosti. Radi se o Evropi koja mora dokazati je li spremna da brani civilizaciju i ljudska prava od onih koji te principe gaze.

U tom smislu ova publikacija povodom 25. godišnjice genocida shvata se kao glas protiv matrice zaborava, poricanja i

PORICANJE ZVJERSKIH ZLOČINA I HISTORIJSKI REVIZIONIZAM RASTU, PRODIRU U POLITIČKI DISKURS I TRUJU POLITIČKU KLIMU

Bosne i Hercegovine – a ne onih vlasti RS čiji predstavnici osporavaju zločine. Ovaj Nijemac je tim korakom postavio temelj za nezavisnu kulturu sjećanja, koja može dje-lovati bez nacionalistički usijane stranačke politike i etnonacionalizma.

Ovaj historijski korak Schwarz-Schillinga odjekuje i danas. On predstavlja zadatak za međunarodnu zajednicu – da ne zaboravi tu malu, skromnu Srebrenicu i njenu tako dirljivu pouku. Schwarz-Schillingovo odlučno zalaganje bilo je poziv da se interpretacija najokrutnijih djela ne prepusta onima koji falsificiraju historiju i veličaju

podcenjivanja, kao čin otpora u ime svih žrtava i članova porodica, čiji su glasovi sve tiši jer ih nadglasava nacionalistički, revizionistički kanon.

Heinrich Böll, veliki njemački književnik i onaj koji je opominjao, koji je za svoje djelo 1972. godine dobio Nobelovu nagradu, uvijek se nanovo suprotstavlja-jući ratu i nasilju formulirao je to ovako: „Riječi mogu ubiti, a (...) pitanje je savjesti hoće li će se dopustiti da jezik izmakne i pređe u područja u kojima postaje ubojit“.

Sarajevo, jula 2020. godine

Alić Hajrudin | Alić Hakija | Alić Hakija | Alić Halil | Alić Hamdija | Alić Hamdija | Alić Hamed | Alić Hamid | Alić Hasan | Alić Hasib | Alić Hedib | Alić Hidajet | Alić Hidajet | Alić Himzo | Alić Himzudin | Alić Hirkija | Alić Husein | Alić Huso | Alić Ibrahim | Alić Ibrahim | Alić Ibrahim | Alić Ibrahim | Alić Ibro | Alić Ismet | Alić Izet | Alić Izet | Alić Jasmin | Alić Junuz | Alić Junuz | Alić Jusmin | Alić Juso | Alić Jusuf | Alić Jusuf | Alić Jusuf | Alić Kadir | Alić Kadmir | Alić Kadrija | Alić Kadrija | Alić Kemal | Alić Kjašif | Alić Mahmut | Alić Mahmut | Alić Mehmed | Alić Meho | Alić Meho | Alić Mehrudin | Alić Mesud | Alić Mesud | Alić Mevludin | Alić Mevludin | Alić Mirsad | Alić Muhamed | Alić Muhamet | Alić Muharem | Alić Muhidin | Alić Mujaga | Alić Mujo | Alić Muñib | Alić Munir | Alić Muriz | Alić Mustafa | Alić Mustafa | Alić Mustafa | Alić Nazif | Alić Nedžad |

Alić Nedžad | Alić Nedžib | Alić Nedžib | Alić Nehrudin | Alić Nezir | Alić Nezir | Alić Nijaz | Alić Nijazija | Alić Nijazija | Alić Nirsan | Alić Nisvad | Alić Nurija | Alić Ohran | Alić Ohran | Alić Omer | Alić Omer | Alić Omer | Alić Osman | Alić Osman | Alić Osman | Alić Ramiz | Alić Ramiz | Alić Ramo | Alić Ramo | Alić Rašid | Alić Rašid | Alić Redžep | Alić Redžo | Alić Redžo | Alić Refik | Alić Reuf | Alić Sabahudin | Alić Sabit | Alić Sabrija | Alić Sabrija | Alić Sadet | Alić Sadik | Alić Sado | Alić Safet | Alić Sajto | Alić Sakib | Alić Sakib | Alić Sakib | Alić Salih | Alić Salko | Alić Salko | Alić Salko | Alić Samir | Alić Sead | Alić Sead | Alić Sead | Alić Sead | Alić Seid | Alić Sejdalija | Alić Sejdalija | Alić Sejin | Alić Sejfo | Alić Selman | Alić Senad | Alić Senad | Alić Senad | Alić Senahid | Alić Senahid | Alić Sevlet | Alić Smail | Alić Smail | Alić Suad | Alić Sufret | Alić Suljo | Alić Šaban | Alić Šaban

Šabo | Alić Šaćir | Alić Šahzet | Alić Šefik | Alić Šemso | Alić Šemso | Alić Ševal | Alić Ševko | Alić Ševko | Alić Šukrija | Alić Šukrija | Alić Vahdet | Alić Vahdet | Alić Zahid | Alić Zahida | Alić Zaim | Alić Zaim | Alić Zajko | Alić Zajko | Alić Zijad | Aliefendić Bahrudin | Aliefendić Džemal | Aliefendić Habib | Aliefendić Muhamed | Alihodžić Ahmed | Alihodžić Amir | Alihodžić Ekrem | Alihodžić Husein | Alihodžić Izet | Alihodžić Musadet | Alihodžić Namik | Alihodžić Nurif | Alihodžić Ramadan | Alihodžić Samir | Alihodžić Sejdalija | Alihodžić Senad | Alihodžić Senid | Alihodžić Šaban | Ališević Izet | Alimanović Mustafa | Alispahić Adil | Alispahić Armin | Alispahić Azmir | Alispahić Behadil | Alispahić Enver | Alispahić Hamdija | Alispahić Hazim | Alispahić Ibrahim | Alispahić Mirsad | Alispahić Mirzeti | Alispahić Mujo | Alispahić Nedžad | Ališević Alija | Ališević Avdo | Ališević Fadil | Ališević Fahrudin | Alivuković Izet | Aljić Alija | Aljić Džemal | Aljić Fahrudin | Aljić Hajro | Aljić

Hariz | Aljić Ibrahim | Aljić Idriz | Aljić Jusuf | Aljić Kiram | Aljić Latif | Aljić Mevlid | Aljić Muhamed | Aljić Nazif | Aljić Nedžad | Aljić Nermin | Aljić Nijaz | Aljić Nurija | Aljić Omer | Aljić Sabrija | Aljić Salko | Aljić Suljo | Aljić Šaban | Aljić Ševel | Aljić Zijad | Aljić Zildžija | Aljkanović Aljo | Aljkanović Bahrudin | Aljkanović Bajro | Aljkanović Behudin | Aljkanović Đemo | Aljkanović Hasib | Aljkanović Haso | Aljkanović Izam | Aljkanović Izet | Aljkanović Mali | Aljkanović Nijazija | Aljkanović Osman | Aljkanović Rifet | Aljkanović Safet | Aljkanović Salčin | Aljkanović Sead | Aljkanović Selim | Aljkanović Ševel | Aljkanović Vehbija | Aljukić Hasib | Aljukić Mehmedalija | Arifović Husein | Arifović Mevludin | Arnautović Hilmo | Arnautović Mevludin | Aruković Fadil | Aruković Seudin | Aruković Šemsudin | Atanović Bajro | Atanović Hasan | Atanović Ibrahim | Atanović Ramiz | Atanović Sejdin | Atanović Šaban | Atić Avdo | Atić Edhem | Atić Ekrem | Atić Fehim | Atić Hašim

| Atić Ibrahim | Atić Ibro | Atić Idriz | Atić Mehmed | Atić Mehо | Atić Mirsad | Atić Mujo | Atić Nezir | Atić Osman | Atić Sejad | Atić Senad | Atić Sevledin | Atić Smajo | Atić Suljo | Atić Šahman | Avdagić Ibrahim | Avdagić Zuhdija | Avdić Abdulah | Avdić Abdulah | Avdić Abdulkadir | Avdić Abdurahman | Avdić Adem | Avdić Adem | Avdić Admir | Avdić Ahmedin | Avdić Ahmo | Avdić Akif | Avdić Alija | Avdić Alija | Avdić Alija | Avdić Almir | Avdić Avdo | Avdić Avdulah | Avdić Avdulah | Avdić Avdulah | Avdić Azam | Avdić Bajazit | Avdić Bajro | Avdić Dalija | Avdić Daut | Avdić Dulan | Avdić Džemal | Avdić Džemal | Avdić Dževad | Avdić Esad | Avdić Esed | Avdić Fadi | Avdić Fahrudin | Avdić Fazlija | Avdić Fuad | Avdić Fuad | Avdić Habib | Avdić Hajro | Avdić Hajrudin | Avdić Hakija | Avdić Halid | Avdić Halil | Avdić Hamdija | Avdić Hamdija | Avdić Hamed | Avdić Hasan | Avdić Hasib | Avdić

DNK laboratorija Međunarodne komisije za nestale osobe, Tuzla 2014.

الفاتحة

Obavještavamo rodbinu, prijatelje i poznanike da će se zajednička dženaza-n
žrtava genocida u Srebrenici obaviti u ponedjeljak, 31. 03. 2003. g.
na Memorijalnom kompleksu "Srebrenica-Potoča"

Bajraktarević Husein | Bajraktarević Husein | Bajraktarević Mirsad | Bajraktarević Mujo | Bajraktarević Mustafa | Bajraktarević Nedžad | Bajraktarević Osman | Bajraktarević Pašad | Bajramović Almir | Bajramović Azem | Bajramović Behudin | Bajramović Dževad | Bajramović Mehmedalija | Bajramović Mujo | Bajramović Nedžad | Bajramović Nesiba | Bajramović Nezir | Bajramović Ohran | Bajramović Senad | Bajramović Šefik | Bajramović Šemso | Bajramović Šemsudin | Bajramović Tahir | Bajrić Ismet | Bajrić Mujo | Bajrić Ramo | Bajrić Rifet | Bajrić Šemsudin | Baltić Hašim | Baltić Mušan | Baltić Rahman | Baraković Bahrija | Baraković Mislid | Baraković Muriz | Baraković Rifet | Barukčić Almin | Barukčić Hasan | Barukčić Mehmed | Barukčić Zijad | Baščelić Osman | Bašić Hamdija | Bašić Hasib | Bašić Midhat | Bašić Šaban | Bećić Azem | Bećić Hajrudin | Bećić Hakija | Bećić Idriz | Bećić Mensur | Bećić Mujo | Bećić Ramiz | Bećić Safet | Bećić Vehbija

amaz i ukop exhumiranih tijela
godine u 11.30 sati
n^o.

Jeste li s njim
nestali i vi?

Pomognite identificirati vaše voljene.
Dajte svoj uzorak krvi.

© VCMPI-4

© 2011 Lockheed Martin

Dane su rezultati tih političkih je izvještaja, uključujući ne podnosi zemalja bivše Jugoslavije u razdoblju godinama prethodog vijekova. VCMF procjenjuje da je danas još uvođenih više od 25.000 novih mreža. Kako bi se identificirao svaki novi

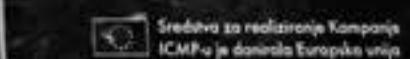
przychodzi z końca życia, kiedy jest to konieczność funkcji określonych strukturach cytozolu w postępującym okresie życia. ICMP identyfikacją procesu kierunku DNA, led mimo

Uspjeh ovog identificacijskog procesa ovise o postotku obitelji nestalih, koji dolje uzmoti ka:

Kontakt

Međunarodna komisija za nevole osoba (ICMP)
Alipašina 45a, 71000 Sarajevo, Bosna i Hercegovina

| www.missinghome.org | info@missing.org |

Sredstva za realiziranje Kompanije ICMP je donirala Evropska unija

icmp International Co.

| Bećirović Zihnija | Bećarević Rašid | Bećirović Abdulah | Bećirović Abdulah | Bećirović Abdulkadir | Bećirović Adil | Bećirović Ahmet | Bećirović Ahmo | Bećirović Avdo | Bećirović Avdo | Bećirović Azem | Bećirović Aziz | Bećirović Dalija | Bećirović Esad | Bećirović Fadil | Bećirović Habib | Bećirović Halim | Bećirović Hasan | Bećirović Hasan | Bećirović Hasan | Bećirović Hasan | Bećirović Hasib | Bećirović Hidan | Bećirović Husein | Bećirović Ibrahim | Bećirović Ibro | Bećirović Ismail | Bećirović Ismet | Bećirović Juso | Bećirović Jusuf | Bećirović Kadrija | Bećirović Kahriman | Bećirović Kemal | Bećirović Kiram | Bećirović Mehmed | Bećirović Meho | Bećirović Mevludin | Bećirović Mujo | Bećirović Munib | Bećirović Murat | Bećirović Muriz | Bećirović Nedžad | Bećirović Nermin | Bećirović Nezir | Bećirović Nijaz | Bećirović Omer | Bećirović Omer | Bećirović Osman | Bećirović Rahman | Bećirović Ramiz | Bećirović Ramo | Bećirović Redžo | Bećirović Redžo | Bećirović Rešid | Bećirović Safet | Bećirović Sakib |

Bećirović Samir | Bećirović Sead | Bećirović Seid | Bećirović Selman | Bećirović Sidik | Bećirović Smajo | Bećirović Suljo | Bećirović Šahbaz | Bećirović Šahin | Bećirović Teufik | Bećirović Zulkarnejn | Beganović Asim | Beganović Avdija | Beganović Bajro | Beganović Bego | Beganović Ekrem | Beganović Fehim | Beganović Hasan | Beganović Hazim | Beganović Ibro | Beganović Izet | Beganović Jasmin | Beganović Kasim | Beganović Mehmed | Beganović Mehmedalija | Beganović Meho | Beganović Meho | Beganović Mersed | Beganović Mujo | Beganović Mujo | Beganović Mujo | Beganović Mula | Beganović Munib | Beganović Nezir | Beganović Nijazija | Beganović Nura | Beganović Ramiz | Beganović Ramiz | Beganović Ramo | Beganović Rizah | Beganović Sabahudin | Beganović Sadik | Beganović Safet | Beganović Sead | Beganović Senad | Beganović Senad | Beganović Sulejman | Beganović Vehbija | Beganović Vejsudin | Begić Abdulah | Begić Ajkuna | Begić Alija |

PROF. CHRISTIAN SCHWARZ-SCHILLING
BIVŠI VISOKI PREDSTAVNIK U BIH
(2005.-2007.)

SVJEDOČENJE O NAŠEM NEUSPJEHU

RAZGOVARALA:
MARION KRASKE

**Poštovani prof. Schwarz-Schilling,
ove godine obilježava se dvadeset
pet godina od genocida u Srebrenici.
Srpske trupe ubile su više od 8.300
dječaka i muškaraca, pretežito mu-
slimana. Na koji način obilježavate
sjećanje na ova zlodjela?**

C. Schwarz-Schilling: Često mislim na posjetu izbjegličkom logoru Oskova kraj Tuzle koju sam obavio sa svojom suprugom oko Nove godine 1995./96., gdje sam se sreo sa mnogim ožalošćenim i očajnim ženama, koje su me pitale postoji li još uvijek nuda da će ponovo vidjeti svoje očeve, supruge, sinove i braću. Čuo sam za mnoge sudbine ljudi koji su doživjeli progon, silovanje i ubijanja. Stalno su me pitali zašto tadašnje mirovne snage UN-a, Plavi šljemovi, nisu intervenirali, zašto su ti ljudi bili prepušteni na milost i nemilost srpskim trupama. Činjenica da smo mi u Evropi – nakon ni sa čim uporedivog

holokausta što ga je izazvao nacionalosocijalizam – ponovo morali doživjeti ovakav zločin ubijanja, a da Evropa kao i Njemačka od samoga početka ne spriječe nastanak ovakve katastrofe, predstavlja neoprostiv zločin civiliziranog svijeta. Vijeće sigurnosti UN-a tada je zakazalo jer nije prepoznalo opasnost situacije i nije raspoređenim trupama dodijelilo malo operativnih ovlasti. Bolna su mi sjećanja na sve apele i upozorenja koje sam tada, 1994. i 1995. godine uputio međunarodnoj zajednici da bi se spasila Srebrenica i druge "sigurne zone" – uzaludno!

Nikada ne smijemo zaboraviti da zločini počinjeni u Srebrenici predstavljaju dio naše zajedničke evropske historije, kao i užasno svjedočenje o našem neuspjehu. Svake godine sam u julu posebno ispunjen tugom. Rado bih ove godine došao na obilježavanje 25. godišnjice od genocida u Srebrenici i na komemoraci-

ju 11. jula, ali pandemija koronavirusa nam je poremetila sve planove. Prvom prilikom će to nadoknaditi.

VEĆ DUGO NEKIM AKTERIMA VIŠE NISU DOVOLJNE ČINJENICE, IZJAVE SVJEDOKA I ČLANOVA PORODICA ŽRTAVA. VISOKORANGIRANI SRPSKI POLITIČARI NE PRESTAJU S TVRDNJAMA DA SE GENOCID NIJE DESIO. POČINIOCI GENOCIDA SLAVE SE KAO HEROJI. KAKO OCJENJUJETE OVO ODBIJANJE DA SE POZABAVE VLASTITIM ZLOČINIMA?

C. SCHWARZ-SCHILLING: Ako pogledamo saveznike u Drugom svjetskom ratu, vidimo da su oni koji su se protiv nacista borili stravičnim ratom i pobijedili ih na taj način bili pametniji: željeli su kapitulaciju i nisu planirali da s nacistima vode mirovne sporazume. Očigledno se rat u Bosni i Hercegovini, koji je vođen od 1992. do 1995. godine, također trebao okončati isključivo kapitulacijom, jer ratni zločinci, koji i dalje sudjeluju u vlasti, imaju štetnu

sve dok svi poznati ratni zločinci ne budu osuđeni i dok se ne prihvate izrečene presude. Volja za revizionizmom, koja još uvijek prevladava kod ovih grupacija, dovodi do toga da se ratni zločinci i dalje slave kao heroji, što predstavlja opasan stav. Pokazuje da oni nisu naučili ništa iz vlastite historije i historije zemalja ovog svijeta. Do danas nisu razumjeli duh slobode, demokratije i pravne države i, kao stari fašisti, i dalje se bore protiv izgradnje demokratije i pravne države.

Ovi akteri jako dobro znaju da će im samo čvrsto očuvanje moći i dalje donositi privilegije i pogodnosti. A kako međunarodna zajednica nije bila dovoljno dosljedna prilikom mijenjanja ustrojstva države iz neslobode i zločina u pravcu demokratije, sada se dešava suprotno. Visokorangirani srpski političari – suprotno svim svjedočanstvima o ubistvima i suprotno presudama Međunarodnog suda u Den Haagu – danas tvrde da se genocid u

**OVI AKTERI JAKO DOBRO ZNAJU DA ĆE IM
SAMO ČVRSTO ČUVANJE MOĆI I DALJE DONOSITI
PRIVILEGIJE I POGODNOSTI**

ulogu, namjerno i žestoko će sprječavati prihvatanje demokratije i svjetske pravde. Jer trenutno se teško može očekivati ispravljanje zločinačkog razmišljanja,

Srebrenici uopće nije dogodio. To pokazuje neizmjernu arogantnost i licemjerje kojim ratni zločinci iz Srebrenice i danas žele mijenjati historiju. Ali varaju se!

Politika koja je zasnovana na lažima prije ili kasnije će se srušiti kao kula od karata. No, velika je opasnost za budućnost Bosne i Hercegovine to što ne postoji tek nekoliko radikalnih osoba koje predstavljaju manjinu, već se upravo radi

te nacionalsocijalističke političare, iako se nije u svakom pojedinačnom slučaju mogla otkriti zločinačka struktura koja je pokušavala da sakrije zločine starog režima. U Bosni i Hercegovini nije postojala paralela takozvanoj "denacifikaciji".

BILO MI JE VAŽNO DA SE ŽRTVAMA VRATI DOSTOJANSTVO I DA SE TO MORA OBEZBIJEDITI I ZA BUDUĆE GENERACIJE

o visokorangiranim aktivnim političarima Republike Srpske (RS), Srbije, ali i Hrvatske, koji i dalje neometano šire te laži.

Ovdje se stalno mora imati na umu da očito samo Bošnjaci – i veoma mali broj Hrvata i Srba, a također pripadajući takozvanih "Ostalih" – smatraju Bosnu i Hercegovinu svojom domovinom. U javnim izjavama Srbi i Hrvati – da ne bude zabune, ne svi – i dalje traže svoju domovinu u Hrvatskoj i Srbiji.

DA LI POSTOJI NEŠTO ŠTO BI SE MOGLO NAZVATI POUKOM IZ NJEMAČKE HISTORIJE?

C. SCHWARZ-SCHILLING: U tadašnjoj, poslijeratnoj Njemačkoj pristalice nacionalsocijalista iz vremena Drugog svjetskog rata nisu zadržali bazu svoje moći, koju su činile stare stranke – to okupacione savezničke snage nisu dozvolile. Svojski su se trudili da uklone

Ovdje i međunarodna zajednica mora uvidjeti da od Daytona naovamo u fokusu nije izgradnja suživota – ne. Po-većavaju se razlike, raspiruje se mržnja, kako bi se u konačnici podijelila Bosna i Hercegovina. To se valjda mora shvatiti kao velika prijetnja za sve građane zemlje koji ne žele da budu zarobljeni u ovim etničkim kategorijama.

PODRUČJE DANAŠNJE REPUBLIKE SRPSKE JE POMOĆU ZLOČINA DALEKOSEŽNO ETNIČKI OČIŠĆENO. KAO TADAŠNJI VISOKI PREDSTAVNIK ZA BOSNU I HERCEGOVINU STE 2007. GODINE, POMOĆU ZAKONA O MEMORIJALNOM CENTRU SREBRENICA-POTOČARI, SPOMEN OBILJEŽJE I MEZARJE ZA ŽRTVE GENOCIDA IZ 1995. GODINE OSIGURALI DA SE NA LICU MJESTA USPOSTAVI NEZAVISNA KULTURA SJEĆANJA TAKO ŠTO SU OBJE INSTITUCIJE STAVLJENE POD NADLEŽNOST DRŽAVE

**BOSNE I HERCEGOVINE. U OVOM ZAKONU
IZRIČITO SE SPOMINJE PRESUDA MEĐUNARODNOG SUDA PRAVDE. KAKO IZ
DANAŠNJE PERSPEKTIVE OCJENJUJETE
SVOJU INICIJATIVU?**

C. SCHWARZ-SCHILLING: Ne mogu reći da sam bio zadovoljan cijelom presudom Međunarodnog suda pravde (MKSJ) od 27. februara 2007. godine u postupku *Bosna i Hercegovina protiv Srbije i Crne Gore*. Ipak, priznavanje genocida nad Bošnjacima ima ogromnu važnost. To je pružilo osnov za buduće bavljenje ovim događajima, kako bi bilo jasno na temelu čega će se u budućnosti tražiti susret, kako bi moglo doći do bavljenja traumom i njenog savladavanja i kako bi mogle postojati šanse za pomirenje. Ovom presudom neizbjegljivim je učinjeno priznavanje genocida u Srebrenici. Ali čini se da mnogi to ni danas ne razumiju.

sve što je u ljudskoj moći za mir mrtvih i njihovih ožalošćenih članova porodice. Bilo mi je važno da se žrtvama vrati dostojanstvo i da se to mora obezbijediti i za buduće generacije koje odaju počast žrtvama. Tada sam formirao specijalni tim u OHR-u, čiji je zadatak bio da se pozabavi situacijom u Srebrenici. Bilo je naročito važno da se stvari pravni osnov za ovo mjesto žalovanja. Ideja je bila da se postojeća fondacija Memorijalni centar Potočari, zajedno s Mezarjem Srebrenica-Potočari za žrtve genocida, prenese iz nadležnosti Republike Srpske u nadležnost države Bosne i Hercegovine. Finansije za održavanje mezarja trebalo je da dolaze iz budžeta Bosne i Hercegovine. Zatim sam primjenom Bonskih ovlasti koje su mi stajale na raspolaganju 25. juna 2007. godine proglašio Zakon o Memorijalnom centru Srebrenica-Potočari, čime je određena "zaštita mezarja za žrtve genocida

**MORAM KAZATI DA SAM ZAPRAVO ŽELIO DA
UČINIM MNOGO VIŠE ZA SREBRENICU**

Zakon o Memorijalnom centru Srebrenica-Potočari bio je jedna od mojih posljednjih zvaničnih radnji na poziciji visokog predstavnika 2007. godine. Mezarje kod Srebrenice nalazi se u Republici Srpskoj, pa klevete i poticanje na mržnju prema žrtvama ni u tom trenutku nisu prestajali, tako da mi je bilo jasno da moram postići

iz 1995. godine". Time sam i članovima porodica žrtava želio da uklonim sumnje i nesigurnost, te da osiguram dugoročni status Memorijalnog centra za budućnost.

Međutim, moram kazati i to da sam, zapravo, želio učiniti mnogo više za Srebrenicu. Volio bih da sam od Srebrenice mogao napraviti distrikt nezavisan od Republike

Srpske, kako je to učinjeno u slučaju Brčkog. No, to bi značilo izmjenu Ustava, što sa svojim mandatom nisam mogao provesti. Ne bih dobio ni podršku zemalja Upravnog odbora Vijeća za provedbu mira

kako u kasnijim vremenima ratoborna shvatanja fašista ne bi stekla premoć i nad mrtvima. To je na odgovarajući način legalnim sredstvima Bonskih ovlasti zajamčeno i postignuto zakonodavstvom.

SVE VIŠE DRŽAVA JE NA PUTU DA OVAKVE LAŽNE TVRDNJE KAKO SE HOLOKAUST ILI ZLOČINI TOKOM RATA U BiH NISU DOGODILI PROGLASE ELEMENTOM KAZNENOG DJELA

(PIC). Mandat OHR-a se, u prvom redu, sastojao u jačanja principa odgovornosti domaćih organa (*ownership*), a tu se jedva postavljalo pitanje provođenja Bonskih ovlasti. Ustavna reforma je, dakle, morala poteći od domaćih aktera (*ownership*), i mi kao međunarodna zajednica se nismo smjeli mijesati. Naravno, bilo je jasno da Republika Srpska nikada ne bi učestvovala u takvim izmjenama Ustava, tako da ta opcija svakako nije imala nikakvu šansu. Stoga smo tražili rješenje kojim će Memorijalni centar Srebrenica-Potočari postati nezavisan od Republike Srpske, a istovremeno se neće kršiti postojeći ustav. Zatim sam za ovaj zakon dobio gotovo jednoglasnu podršku od Upravnog odbora, uz izuzetak Rusije, koja podupire RS.

Tada sam u svojoj funkciji u OHR-u prihvatio odgovornost za Srebrenicu i zbog toga sam želio osigurati taj preokret, barem što se tiče dostojanstva i poštovanja mrtvih,

Unatoč preprekama s kojima sam se tada morao suočiti, osvrćući se na sve, veoma mi je drago što sam pravnim instrumentima koji su mi tada stajali na raspolaganju osigurao mir mrtvima.

MEMORIJALNI CENTAR POTOČARI I MEZARJE DANAS SU CENTRALNO MJESTO ZA ČLANOVE PORODICA ŽRTAVA I POSJETIOCE IZ CIJELOGA SVIJETA.

IPAK, POSTOJI OSJEĆAJ DA NA MEĐUNARODNOM NIVOU OPADA SPREMNOST DA SE ODRŽI SJЕĆANJE NA GENOCID. ŠTOK-HOLMSKI KOMITET ZA DODJELU NOBELOVE NAGRade PROŠLE GODINE JE NOBELOVU NAGRADU ZA KNJIŽEVNOST DODIJELIO PETERU HANDKEU, KOJI IZNOSI SUMNJE U IZJAVE ČLANOVA PORODICA ŽRTAVA. U GOVORU ODRŽANOM 2007. GODINE REKLI STE SLJEDEĆE: "ONI KOJI NEGIRAJU GENOCID KREĆU SE IZVAN NORMI CIVILIZACIJE". KAKO U ODNOsu NA OVAKVE DOGAĐAJE

OCJENJUJETE NEMARAN ODNOS PREMA SJEĆANJU NA GENOCID?

C. SCHWARZ-SCHILLING: Svaka relativizacija ovakvih dokazanih zločina predstavlja tešku uvredu porodicama žrtava i onima koji negiraju genocid daje više prostora. Ono što se desilo mora se prevladati, na svim stranama. Ovdje je ključno i obrazovanje. Obrazovni sistem u Bosni i Hercegovinu potrebno je pod hitno reformirati. Anahrono je da prema takozvanoj etničkoj pripadnosti različiti razredi iste generacije pohadaju "dvije škole pod jednim krovom", te da odsjećeni jedni od drugih uče historiju svoje zemlje pomoći različitog nastavnog gradiva. Ovdje je pozvana i međunarodna zajednica da osigura da se uči iz zajedničkih udžbenika historije. Ovdje mislim na prilagođavanje nastavnih planova i programa u Srednjoj Evropi nakon Drugog svjetskog rata, koje je bilo moguće samo zbog toga što su postojale njemačko-francuske i njemačko-poljske komisije koje su se s najvećom mogućom pažnjom posvetile ovoj temi i stvorile zajedničke nastavne planove i programe za evropske zemlje. Ovakva napredna razmišljanja moraju se proširiti i na Balkanu. Ostaviti mladu generaciju u današnjem postojećem duhovnom neredu također predstavlja zločin, koji može obilježiti 21. stoljeće. Moramo učiniti sve da ovo ne bude slučaj i da izgradnja demokratskih država počne efikasno funkcionirati.

Činjenica da je štokholmski Nobelov ko-

mitet dodijelio Nobelovu nagradu za književnost osobi koja već godinama otvoreno u javnosti relativizira genocid u Srebrenici i iznosi svoju predstavu srpskog naroda pokazuje kako se ocjena nacionalističkih izjava i izjava kojima se relativizira genocid izgleda potpuno pomjera. To odražava razvoj koji sve više isplivava u mnogim društвima i zauzima javni prostor. Ne mogu započeti ništa s ocjenom Komiteta kako bih ovdje napravio za mene umjetno razdvajanje između piščevog opusa i njezinih javnih izjava o genocidu i nacionalizmu. Dva člana Nobelovog komiteta koji su bili kritični naspram odluke Komiteta zatim su povukli posljedice iz svega toga.

ŠTA JE VAŠ APEL MEĐUNARODNOJ ZAJEDNICI? ŠTA BI TREBALO PODUZETI DA SE OKONČA I DALJE UTJECAJNI ETNACIONALIZAM, KOJI JE IZAZVAO NAJOKRUTNIJA DJELA I KOJI DO DANAS SPRJEČAVA RAZVOJ BOSNE I HERCEGOVINE U PRAVCU NORMALNE FUNKCIONALNE DRŽAVE?

C. SCHWARZ-SCHILLING: Ovdje se još jedanput mora jasno reći da je to moguće utemeljiti samo zakonima, kako bi u slučaju negiranja genocida postojala mogućnost da se uloži pravni lijek i izreknu kazne. Sve više država je na putu da ovakve lažne tvrdnje kako se holokaust ili zločini tokom rata u BiH nisu dogodili proglaši elementom kaznenog djela. Upravo bi prema fanatičnim poricateljima trebalo nastupiti sa čvrstim i jasnim pravnim shvatanjem. Činjenica da

negiranje genocida u Bosni i Hercegovini, glorifikacija ratnih zločinaca i nastupi fašističkih grupacija još uvijek ne snose nikakve posljedice u sudskej praksi u BiH, zapravo predstavlja skandal, i ne čini osnovu za prevladavanje prošlosti i razvijanje budućnosti u demokratiji. Ovdje bi se pomoću Bonskih ovlasti konačno mogli uvesti zakoni koji odgovaraju međunarodnim demokratskim standardima.

Međunarodna zajednica, da je bila složna u pogledu potrebnih ciljeva kojima se mora težiti da bi se izgradila funkcionalna demokratija, morala je omogućiti drugačiji razvoj za Bosnu i Hercegovinu. Mora se priznati da tzv. princip *ownership* (princip odgovornosti domaćih organa), tj. da Bošnjaci, odnosno stanovništvo Bosne i Hercegovine uzme stvari u svoje ruke, nije postao realnost do današnjeg dana. Nijedna mogućnost demokratskog razvijanja Ustava nije bila

počinjene tokom rata u BiH barem prepoznate i kao problem međunarodne zajednice. Ako parlamenti ne mogu većinom donijeti zakone zbog nadređenog etničkog principa u Bosni i Hercegovini, onda se ta situacija određeno vrijeme mora korigirati Bonskim ovlastima. Ni u kojem slučaju se ovom pogrešnom razvoju ne smije dozvoliti da postoji i narednih dvadeset pet godina. Princip odgovornosti domaćih organa, po mome mišljenju, primijeren je apsolutno prerano. Dugo se pokušavalo i, nažalost, u tome se doživio neuspjeh. Strah da bi se stvari mogle ponovo razvijati kao početkom 1990-ih godina izrazito je velik među stanovništvom. Trebao bi biti zadatak svih odgovornih političara i političarki da se pobrinu za to da strah postane manji a ne veći, da se mnogi Bosanci i Hercegovci/Bosanke i Hercegovke vrate u zemlju i da u njoj ostanu mladi ljudi, kako bi svi učestvovali u tome da se ova zemlja ponovo izgradi, naročito što se tiče demokratskih

M E Đ U N A R O D N A Z A J E D N I C A O V D J E N E S M I J E I D A L J E B I T I T E K P O S M A T R A Č , N E G O S E K O N A Č N O M O R A A N G A Ž I R A T I O D G O V O R N O

uspješna, te su u tom pogledu izgledi da Bosna i Hercegovina u skorije vrijeme uđe u promjenu procesa izrazito mali.

Čini se da je i NATO naučio neke od ovih nužnih pouka, tako da su greške koje su

institucija. Međunarodna zajednica ovdje ne smije i dalje biti tek posmatrač, nego se konačno mora angažirati odgovorno. Gdje je hrabrost Evropske unije i OHR-a?

Zijad | Čomić Azem | Čomić Bahrudin | Čomić Bajro | Čomić Mehо | Čomić Mirfet | Čomić Mirzet | Čomić Mujo | Čomić Nusret | Čomić Omer | Čomić Salih | Čomić Suad | Čomić Sulejman | Čomić Šaban | Čatić Bekir | Čatić Faruk | Čatić Junuz | Čatić Mefail | Čatić Mehmedalija | Čatić Nihad | Čatić Omer | Čatić Sabrija | Čatić Šemso | Ćemo Aljo | Ćemo Remzija | Ćerimović Avdija | Ćerimović Fadil | Ćerimović Huso | Ćerimović Mehо | Ćerimović Mujo | Ćerimović Nezir | Ćerimović Omer | Ćerimović Osman | Ćerimović Rahman | Ćerimović Senahid | Ćerimović Zulfo | Česko Mevludin | Čosić Čazim | Čosić Mehmedalija | Čosić Mehо | Čosić Mehо | Čosić Nurif | Čosić Safet | Čumurović Mensur | Čumurović Nazif | Dagić Halil | Dahalić Ramo | Dardagan Mehо | Dautbašić Azem | Dautbašić Aziz | Dautbašić Bajro | Dautbašić Damir | Dautbašić Esed | Dautbašić Hasan | Dautbašić Jakub | Dautbašić Junuz | Dautbašić Kiram | Dautbašić Muharem | Dautbašić Muhamed | Dautbašić

SLIJEPI GRAD

MRAČNE SU NOĆI
 A DANI HVATAJU POMRČINE,
 VRIJEME JE OVDJE ZGASLO
 I MRIJE SLIJEPI GRAD.
 TEBE MNOGI NE VIDJEŠE
 ALI SU ČULI ZA STALJINGRAD
 TEBE ZLE NOGE NE DOTAKOŠE
 AL' SIKĆU NA NOVI CARIGRAD.
 OVDJE SE ŠUTI ILI PJева,
 A SUZE ZALEĐENE - JANUARSKE,
 JOŠ ZVIJEZDE NEBOM KRUŽE
 I GRLE SVOJE UNIŠTENE LJEPOTE.
 SLIJEPE JE OVAJ GRAD
 VRAĆA ONO PROŽIVLJENO,
 SLIJEPE SAM I JA ZBOG NJE
 SUMNJAM U ONO DOŽIVLJENO.

NIHAD ĆATIĆ

I Dedić Selim | Dedić Sulejman | Dedić Šaćir | Dedić Šaćir | Dedić Šerif | Dedić Zaim | Delalić Sadik | Delalić Salko | Delalić Suljo | Delić Abdurahman | Delić Adnan | Delić Ahmet | Delić Ahmo | Delić Alija | Delić Alija | Delić Avdo | Delić Avdulah | Delić Azem | Delić Aziz | Delić Bajazit | Delić Began | Delić Bumedjen | Delić Čamil | Delić Čamil | Delić Dahmo | Delić Džemail | Delić Ejub | Delić Ekrem | Delić Elvir | Delić Enez | Delić Eniz | Delić Enver | Delić Ermin | Delić Fahrudin | Delić Fejzo | Delić Ferid | Delić Fikret | Delić Hajrudin | Delić Hamdija | Delić Hamdija | Delić Hasan | Delić Hasan | Delić Hasan | Delić Hasib | Delić Haso | Delić Hazim | Delić Husein | Delić Ibrahim | Delić Ibrahim | Delić Ibro | Delić Ibro | Delić Ismet | Delić Izet | Delić Jakub | Delić Jasmin | Delić Jasmin | Delić Juso | Delić Jusuf | Delić Kadrija | Delić Kadrija | Delić Mahmut | Delić Mehmed | Delić Mehmed | Delić Mehmed | Delić Mehmed | Delić Mehmedalija | Delić Meho | Delić Mevlad | Delić

Mevludin | Delić Mevludin | Delić Mirsad | Delić Mirsad | Delić Mujo | Delić Munib | Delić Munira | Delić Munira | Delić Mustafa | Delić Nazif | Delić Nezir | Delić Nurija | Delić Nurko | Delić Ohran | Delić Ohran | Delić Omer | Delić Omer | Delić Ramo | Delić Ramo | Delić Rešo | Delić Sabahudin | Delić Sabahudin | Delić Sabit | Delić Sabit | Delić Sabit | Delić Sabrija | Delić Sadik | Delić Safet | Delić Sead | Delić Sead | Delić Sead | Delić Sejfulah | Delić Selim | Delić Selman | Delić Selmo | Delić Senahid | Delić Senaid | Delić Suljo | Delić Suljo | Delić Šahbaz | Delić Šefik | Delić Taib | Delić Teufik | Delić Vahidin | Delić Velid | Delić Zeho | Delić Zijad | Delić Zilha | Delilović Behara | Delilović Rašid | Delimustafić Hazim | Demirović Almaz | Demirović Ibrahim | Demirovski Imer | Dervišagić Nurko | Dervišević Ahmed | Dervišević Ahmedin | Dervišević Bego | Dervišević Behadil | Dervišević Behrudin | Dervišević Bekto | Dervišević Bekto | Dervišević Fahro

Dženaze u Potočarima obavljaju se od 2003. godine. Traga se za još oko 1.200 ljudi stradalih u genocidu u Srebrenici.

Medo I Dogaz Munib I Dogaz Nusret I Dogaz Omer I Dogaz Sabahudin I Dogaz Salćin I Dogaz Salko I Dogaz Samir I Dogaz Sead I Dogaz Sulejman I Dogaz Vahid I Dogić Amir I Đozić Abdulah I Đozić Alija I Đozić Asim I Đozić Edhem I Đozić Elvir I Đozić Elvir I Đozić Esad I Đozić Fuad I Đozić Hajrulah I Đozić Hamed I Đozić Hedin I Đozić Hrusto I Đozić Izet I Đozić Kiram I Đozić Mefail I Đozić Mensur I Đozić Mesud I Đozić Mevlid I Đozić Mirsad I Đozić Mustafa I Đozić Ramiz I Đozić Sadik I Đozić Saib I Đozić Semir I Đozić Senahid I Đozić Ševket I Đozić Teufik I Dubičić Hajrudin I Dudevčić Kadrija I Dudić Alija I Dudić Azem I Dudić Hasmir I Dudić Huso I Dudić Ibro I Dudić Junuz I Dudić Jusuf I Dudić Mehan I Dudić Mehmedalija I Dudić Mevlid I Dudić Mustafa I Dudić Nijazija I Dudić Remzija I Dudić Sadik I Dudić Smail I Dudić Šemso I Dudić Zijad I Dugalić Avdo I Dugonjić Čamil I Dugonjić Enez I Dugonjić Hasika I Dugonjić Junuz I Dugonjić Šefik I Đulaković Nurija I

Duraković Alija | Duraković Alija | Duraković Aziz | Duraković Bajro | Duraković Emin | Duraković Emir | Duraković Halil | Duraković Huso | Duraković Ismet | Duraković Junuz | Duraković Mehmed | Duraković Meho | Duraković Miralem | Duraković Mujo | Duraković Munib | Duraković Mušan | Duraković Mušan | Duraković Naser | Duraković Omer | Duraković Refik | Duraković Salih | Duraković Sead | Duraković Suljo | Duraković Zulfo | Durić Ibrahim | Durić Mumin | Durić Rasim | Durić Selim | Durmišević Dževad | Džananović Admir | Džananović Azem | Džananović Beriz | Džananović Damir | Džananović Džara | Džananović Džemal | Džananović Džemal | Džananović Džemal | Džananović Dževad | Džananović Edhem | Džananović Esed | Džananović Esnaf | Džananović Halid | Džananović Hamed | Džananović Hasan | Džananović Hasib | Džananović Husein | Džananović Ibrahim | Džananović Ibrišim | Džananović Juso | Džananović Mehmed | Džananović Mesud | Džananović

Mevlid | Džananović Mevludin | Džananović Mirzet | Džananović Mujko | Džananović Mujo | Džananović Mustafa | Džananović Mustafa | Džananović Mustafa | Džananović Nedžad | Džananović Nezir | Džananović Nezir | Džananović Nezir | Džananović Ragib | Džananović Ramiz | Džananović Ramo | Džananović Rasim | Džananović Rasim | Džananović Redžo | Džananović Rifet | Džananović Rismet | Džananović Salih | Džananović Sevlet | Džananović Šaban | Džananović Šehad | Džananović Šukrija | Džananović Zikret | Džanić Ahmo | Džanić Atif | Džanić Edin | Džanić Esad | Džanić Esed | Džanić Esnaf | Džanić Ešef | Džanić Fahrudin | Džanić Fikret | Džanić Halid | Džanić Ismet | Džanić Jahija | Džanić Jusuf | Džanić Latif | Džanić Mesud | Džanić Mevludin | Džanić Mevludin | Džanić Mursed | Džanić Nermín | Džanić Ramiz | Džanić Ramiz | Džanić Ramo | Džanić Rešid | Džanić Rifet | Džanić Safet | Džanić Zirhad | Džebo Haris | Džebo Mehmed | Džebo Nusret | Džebo

Osman | Džekić Džanan | Džekić Mehmedalija | Džekić Muhamed | Džinović Atif | Đelić Ramo | Dogaz Medo | Dožić Beriz | Dožić Mensur | Efendić Asim | Efendić Avdo | Efendić Azem | Efendić Azem | Efendić Bahrudin | Efendić Bekir | Efendić Čamil | Efendić Džemal | Efendić Dževad | Efendić Edhem | Efendić Edhem | Efendić Fejzo | Efendić Hakija | Efendić Hamed | Efendić Hasib | Efendić Jusuf | Efendić Mehan | Efendić Mehmed | Efendić Mehmedalija | Efendić Meliha | Efendić Mesud | Efendić Mesud | Efendić Meša | Efendić Mevludin | Efendić Mevludin | Efendić Nezir | Efendić Rešid | Efendić Salih | Efendić Salko | Efendić Senahid | Efendić Šefik | Efendić Šefik | Efendić Šefik | Ejubović Ahmo | Ejubović Alija | Ejubović Alija | Ejubović Amir | Ejubović Avdo | Ejubović Azem | Ejubović Behadil | Ejubović Ejub | Ejubović Fadil | Ejubović Halid | Ejubović Hasan | Ejubović Hava | Ejubović Ibrahim | Ejubović Mehmed | Ejubović Mehmed | Ejubović Mehmedalija | Ejubović Meho |

Ejubović Mevlid | Ejubović Munib | Ejubović Osman | Ejubović Samir | Ejubović Suljo | Emkić Daut | Emkić Elvedin | Emkić Hasan | Emkić Ibrahim | Emkić Nesib | Emkić Nezir | Emkić Nezir | Esmić Mujo | Fazlić Rešid | Fehratović Džemal | Fehrić Redžo | Fejzić Adil | Fejzić Ahmo | Fejzić Avdo | Fejzić Fadil | Fejzić Hasan | Fejzić Husein | Fejzić Husein | Fejzić Ismet | Fejzić Ismet | Fejzić Mujo | Fejzić Munib | Fejzić Mustafa | Fejzić Nazif | Fejzić Nesib | Fejzić Nijazija | Fejzić Nurif | Fejzić Nurija | Fejzić Osman | Fejzić Ramiz | Fejzić Ramo | Fejzić Reuf | Fejzić Rijad | Fejzić Sabit | Fejzić Safet | Fejzić Safet | Fejzić Sakib | Fejzić Salim | Fejzić Sead | Fejzić Senaid | Fejzić Smail | Fejzić Šaban | Fejzić Šaćir | Fejzić Zule | Ferhatbegović Hilmo | Ferhatović Ahmo | Ferhatović Mevludin | Ferhatović Miralem | Ferhatović Ramo | Ferić Eniz | Ferić Nermin | Fržina Selman | Gabeljić Abdulah | Gabeljić Abdullah | Gabeljić Abid | Gabeljić Adem | Gabeljić

Ahmo | Gabeljić Ahmo | Gabeljić Alija | Gabeljić Almaz | Gabeljić Amir | Gabeljić Asim | Gabeljić Asim | Gabeljić Atif | Gabeljić Avdo | Gabeljić Avdo | Gabeljić Avdulah | Gabeljić Aziz | Gabeljić Čamil | Gabeljić Džemail | Gabeljić Edin | Gabeljić Esad | Gabeljić Ešef | Gabeljić Fadil | Gabeljić Fahrudin | Gabeljić Hakija | Gabeljić Halid | Gabeljić Halil | Gabeljić Hamdija | Gabeljić Hasan | Gabeljić Hasan | Gabeljić Hašim | Gabeljić Husejin | Gabeljić Huso | Gabeljić Ibrahim | Gabeljić Ibrahim | Gabeljić Ibran | Gabeljić Ibro | Gabeljić Jusuf | Gabeljić Jusuf | Gabeljić Kadir | Gabeljić Kadrija | Gabeljić Kemal | Gabeljić Mahmut | Gabeljić Meho | Gabeljić Meho | Gabeljić Mesud | Gabeljić Mirsad | Gabeljić Mirsad | Gabeljić Mirsad | Gabeljić Mustafa | Gabeljić Nazif | Gabeljić Nermin | Gabeljić Nezir | Gabeljić Nijaz | Gabeljić Nusret | Gabeljić Ohran | Gabeljić Omer | Gabeljić Omer | Gabeljić Osman | Gabeljić Osman | Gabeljić Osmo | Gabeljić Ramiz | Gabeljić Ramiz | Gabeljić Rasim | Gabeljić Rasim

| Gobeljić Rifet | Gobeljić Rajad | Gobeljić Safet | Gobeljić Salim | Gobeljić Salim | Gobeljić Salko | Gobeljić Sead | Gobeljić Senad | Gobeljić Sulejman | Gobeljić Šaban | Gobeljić Šećan | Gobeljić Šerif | Gobeljić Ševko | Gobeljić Zijad | Gagulić Alija | Gagulić Hasan | Gagulić Mehmed | Gagulić Mehmo | Garaljević Enver | Garaljević Idriz | Garaljević Mehmed | Garaljević Mirzet | Garaljević Nermin | Garaljević Nevres | Garaljević Rifet | Garaljević Sakib | Garaljević Salim | Garaljević Samir | Germić Ibrahim | Germić Kemal | Germić Nezir | Gerović Alija | Gerović Bajro | Gerović Emin | Gerović Hajro | Gerović Mehmed | Gerović Nurif | Gerović Nurija | Gladović Sakib | Gluhić Hajrudin | Gluhić Ibrahim | Gluhić Sabahudin | Gobeljić Hasan | Gobeljić Jakub | Gobeljić Lutvo | Gobeljić Mehmedalija | Gobeljić Nedžad | Gobeljić Sejad | Gobeljić Senad | Gogić Abdulah | Gojčinović Ahmet | Gojčinović Hamed | Gojčinović Mahmut | Gojčinović Munib | Gojčinović Sead | Golić Alija | Golić Alija |

Golić Avdo | Golić Ismet | Golić Sadik | Golić Sevdalija | Golubović Ahmet | Grbić Adem | Grbić Safet | Gurdic Admir | Gurdic Ahmo | Gurdic Ahmo | Gurdic Asim | Gurdic Bego | Gurdic Elvir | Gurdic Enez | Gurdic Fikret | Gurdic Hamza | Gurdic Hasib | Gurdic Hazim | Gurdic Junuz | Gurdic Mehrudin | Gurdic Mesud | Gurdic Mujo | Gurdic Mustafa | Gurdic Sadik | Gurdic Sadik | Gurdic Safet | Gurdic Sakib | Gurdic Zikret | Gušić Arif | Gušić Avdija | Gušić Himzaga | Gušić Ibro | Gušić Meharis | Gušić Meho | Gušić Meho | Gušić Mersad | Gušić Mirsad | Gušić Nazif | Gušić Nihad | Gušić Pašan | Gušić Hadžo | Gušić Nezir | Gušter Ahmet | Gušter Ibro | Gušter Redžo | Gušter Zaim | Gutić Mehmed | Gutić Muhidin | Gutić Mujo | Gutić Nurif | Gutić Rešid | Gutić Šefik | Gutić Tahir | Habibović Hajrudin | Habibović Hamdija | Habibović Mirsad | Habibović Nasko | Habibović Nedžib | Habibović Samir | Habibović Selvir | Habibović Vahid | Habibović Zijad | Hadžević Bahrudin | Hadžević Nezmir

| Hadžibulić Asim | Hadžibulić Dževad | Hadžibulić Mevludin | Hadžibulić Mirsad | Hadžibulić Rešid | Hadžibulić Senad | Hadžibulić Suad | Hadžibulić Suljo | Hadžibulić Teufik | Hadžić Abid | Hadžić Ahmo | Hadžić Bajazit | Hadžić Džemail | Hadžić Džemaludin | Hadžić Dževahid | Hadžić Hasan | Hadžić Hasan | Hadžić Husein | Hadžić Ibro | Hadžić Junuz | Hadžić Lutvo | Hadžić Mujo | Hadžić Mujo | Hadžić Mujo | Hadžić Osman | Hadžić Ragib | Hadžić Rifet | Hadžić Salih | Hadžić Salko | Hadžić Šahbaz | Hadžimujagić Sakib | Hadžović Azem | Hadžović Munib | Hadžović Mustafa | Hafizović Abdulah | Hafizović Ahmet | Hafizović Ahmo | Hafizović Amir | Hafizović Avdo | Hafizović Behadil | Hafizović Džemail | Hafizović Dževad | Hafizović Enes | Hafizović Hajrulah | Hafizović Hasan | Hafizović Hurija | Hafizović Husejn | Hafizović Ibrahim | Hafizović Kasim | Hafizović Meho | Hafizović Muhamed | Hafizović Munib | Hafizović Muriz | Hafizović Mustafa | Hafizović Salko | Hafizović Sead

| Hafizović Sejmo | Hafizović Senahid | Hafizović Tahir | Hafizović Vahid | Hafizović Vehab | Hafizović Zamo | Hajdarević Admir | Hajdarević Alija | Hajdarević Amir | Hajdarević Azmir | Hajdarević Bajro | Hajdarević Edhem | Hajdarević Edin | Hajdarević Edmir | Hajdarević Enez | Hajdarević Fadil | Hajdarević Fehim | Hajdarević Hakija | Hajdarević Halid | Hajdarević Hamid | Hajdarević Husein | Hajdarević Ibrahim | Hajdarević Kadrija | Hajdarević Kemal | Hajdarević Mehmed | Hajdarević Mehmed | Hajdarević Mehmedalija | Hajdarević Mevludin | Hajdarević Mirza | Hajdarević Mirzet | Hajdarević Mujo | Hajdarević Mujo | Hajdarević Mustafa | Hajdarević Nezir | Hajdarević Omer | Hajdarević Omer | Hajdarević Ragib | Hajdarević Ramahudin | Hajdarević Sabahet | Hajdarević Sabahudin | Hajdarević Sabit | Hajdarević Sead | Hajdarević Sefad | Hajdarević Sinan | Hajdarević Šaban | Hajdarević Šahin | Hajdarević Vahid | Hajdarević Zuhdo | Hajrić Mehmed | Hakić Almir | Hakić Elvir

| Hakić Fahrudin | Hakić Hajro | Hakić Medo | Hakić Nurdin | Hakić Nurdin | Hakić Sead | Hakić Senad | Hakić Vejsil | Halilović Abdulah | Halilović Admir | Halilović Ahmedin | Halilović Ahmet | Halilović Alaga | Halilović Alija | Halilović Almir | Halilović Almir | Halilović Asim | Halilović Avdo | Halilović Azmir | Halilović Bahrudin | Halilović Bajro | Halilović Behija | Halilović Denis | Halilović Dino | Halilović Džemal | Halilović Džemaludin | Halilović Džemir | Halilović Dževad | Halilović Edhem | Halilović Edhem | Halilović Elvir | Halilović Emir | Halilović Enver | Halilović Enver | Halilović Esed | Halilović Esnaf | Halilović Fadil | Halilović Fadil | Halilović Ferid | Halilović Ferid | Halilović Hajro | Halilović Hajro | Halilović Hajro | Halilović Hajrudin | Halilović Hajrudin | Halilović Hajrudin | Halilović Hakija | Halilović Hakija | Halilović Halid | Halilović Hamdija | Halilović Hamdija | Halilović Hamdija | Halilović Hamed |

Halilović Hamed | Halilović Hamed | Halilović Hamed | Halilović Hamid | Halilović Hanumka | Halilović Hasan | Halilović Hasib | Halilović Hazim | Halilović Husein | Halilović Huso | Halilović Huso | Halilović Ibrahim | Halilović Ibrahim | Halilović Ibršim | Halilović Ibro | Halilović Ibro | Halilović Islam | Halilović Izet | Halilović Izet | Halilović Jusuf | Halilović Jusuf | Halilović Kadmir | Halilović Kadrija | Halilović Kadrija | Halilović Medo | Halilović Mehan | Halilović Mehmed | Halilović Mehmedalija | Halilović Meho | Halilović Memiš | Halilović Mensur | Halilović Mesud | Halilović Mevludin | Halilović Mevludin | Halilović Mirsad | Halilović Mufid | Halilović Muhamed | Halilović Muhamed | Halilović Muhamed | Halilović Mujo | Halilović Mujo | Halilović Munib | Halilović Munib | Halilović Muriz | Halilović Mustafa | Halilović Mustafa | Halilović Mustafa | Halilović Nazif | Halilović Nezir | Halilović Nezir | Halilović Nefik | Halilović Nurdin | Halilović Nurif | Halilović Nuriya | Halilović

Nusret | Halilović Omer | Halilović Osman | Halilović Osman | Halilović Osman | Halilović Osmo | Halilović Ragib | Halilović Ramiz | Halilović Ramiz | Halilović Ramo | Halilović Ramo | Halilović Rašid | Halilović Rašid | Halilović Redžo | Halilović Rifet | Halilović Sabahet | Halilović Sabit | Halilović Sabit | Halilović Sabrija | Halilović Sado | Halilović Safet | Halilović Safet | Halilović Saib | Halilović Sakib | Halilović Salčin | Halilović Salih | Halilović Salih | Halilović Salih | Halilović Salim | Halilović Salko | Halilović Salko | Halilović Samir | Halilović Sead | Halilović Seid | Halilović Sejdalija | Halilović Sejdalija | Halilović Sejdalija | Halilović Selmo | Halilović Semir | Halilović Senahid | Halilović Smail | Halilović Smajil | Halilović Suad | Halilović Sulejman | Halilović Šaban | Halilović Šaban | Halilović Šaban | Halilović Šaban | Halilović Šahbaz | Halilović Šahin | Halilović Šemso | Halilović Vedhad | Halilović Vehbija | Halilović Zahid | Halilović Zaim | Halilović Zijad | Halilović Zoran | Halilović

Zuhrijet | Halilović Zulfo | Halilović Zulfo | Hamidović Jusuf | Hamidović Mustafa | Hamidović Osman | Hamidović Sejdalija | Hamidović Selim | Hamzabegović Adil | Hamzabegović Džemal | Hamzabegović Dževad | Hamzabegović Fadil | Hamzabegović Fehim | Hamzabegović Fetah | Hamzabegović Ibrahim | Hamzabegović Ibro | Hamzabegović Mehmedalija | Hamzabegović Meho | Hamzabegović Mevludin | Hamzabegović Nazif | Hamzabegović Safet | Hamzabegović Sead | Hamzabegović Ševal | Hamzabegović Vejsil | Hamzić Aljo | Hamzić Bego | Hamzić Isak | Hamzić Islam | Hamzić Ismet | Hamzić Mevlid | Hamzić Mirsad | Hamzić Mujčin | Hamzić Mujo | Hamzić Nurija | Hamzić Ramo | Hamzić Rasim | Hamzić Reuf | Hamzić Rizo | Hamzić Sakib | Hamzić Salčin | Hamzić Samir | Hamzić Smail | Hamzić Smajl | Handžić Abid | Handžić Azem | Handžić Fadil | Handžić Hakija | Handžić Hasan | Handžić Hirkija | Handžić Husein | Handžić Sadet | Handžić Sejdalija | Hanić Đara

Alija | Hasanović Almaz | Hasanović Almaz | Hasanović Amil | Hasanović Amir | Hasanović Arif | Hasanović Asim | Hasanović Asim | Hasanović Asim | Hasanović Avdo | Hasanović Avdo | Hasanović Aziz | Hasanović Azmir | Hasanović Bahrudin | Hasanović Bajro | Hasanović Bajro | Hasanović Bećir | Hasanović Began | Hasanović Bego | Hasanović Behadil | Hasanović Behrudin | Hasanović Benjamin | Hasanović Beriz | Hasanović Besim | Hasanović Čamil | Hasanović Čamil | Hasanović Daut | Hasanović Džemail | Hasanović Džemail | Hasanović Džemal | Hasanović Džemal | Hasanović Džemal | Hasanović Džemo | Hasanović Edhem | Hasanović Ejub | Hasanović Ejub | Hasanović Elvir | Hasanović Emin | Hasanović Emir | Hasanović Emir | Hasanović Enez | Hasanović Enez | Hasanović Enes | Hasanović Enis | Hasanović Eniz | Hasanović Enver | Hasanović Ermin | Hasanović Esad | Hasanović Esed | Hasanović Esed | Hasanović Esmir | Hasanović Esnaf |

EMIR SULJAGIĆ
DIREKTOR MEMORIJALNOG CENTRA
SREBRENICA – POTOČARI

GRAVITACIONI CENTAR NAŠIH SJEĆANJA

RAZGOVARAO: NIHAD KREŠEV LJAKOVIĆ

**ČINJENIČNO, OD TVOGA DOLASKA MEMO-
RIJALNI CENTAR SREBRENICA KONSTANT-
NO JE PRISUTAN U JAVNOM PROSTORU.
KAKO JE MOGUĆE DA JE TOLIKO GODINA
PROŠLO, A TAKO VAŽNA INSTITUCIJA NIJE
BILA VIŠE POZICIONIRANA U DRUŠTVU?
NE MOŽEMO ZA TO OPTUŽIVATI NEGATORE
GENOCIDA, KAO NI NASLJEDNIKE POLITIKE
POČINITELJA GENOCIDA. KAKO JE MOGUĆE
DA POLITIKA KOJA U SVOM NARATIVU
TOLIKO KORISTI PROŠLOST I GENOCID NIJE
SHVATILA VAŽNOST PRUŽANJA PODRŠKE
OVAKVOJ INSTITUCIJI?**

EMIR SULJAGIĆ: Nije obavezno kompliment to što kažeš da je Memorijalni centar prisutan više. Ne znam ni sam koliko je to dobro. Meni je, naravno, važno da je institucija vidljiva, da radi svoj posao i ono za šta je plaćena, ali naš glavni cilj je da genocid kao temu pozicioniramo na pravo mjesto. Želim da počnemo raditi na narativu. Ne mislim da smo

izgubili mnogo vremena, niti da su stvari nenadoknadive. Moraš shvatiti da je Srebrenica bila ozbiljna trauma. To što se jedno vrijeme nije znalo šta čemo s tim bilo je dio jedne kolektivne zbumjenosti u vezi s tim šta da radimo sa Srebrenicom. To je ozbiljno definisalo čitavu jednu generaciju u zemlji. Kad bih se bavio petparačkom psihologijom, rekao bih da pojedinac, kada doživi saobraćajnu nesreću, ide kod psihijatra godinama. A kamoli narodi – cijela jedna zajednica koja je suočena s takvim iskustvom.

Nije se Srebrenica dogodila unutar nekog vakuma, već se desila kao dio jednog mnogo šireg procesa u kojem smo mi kao narod iskorijenjeni iz pola naše zemlje. Imali smo izbjeglica, imali smo ubijenih... Srebrenica se dogodila kao dio jednog sveopćeg napada na sve nas. Iščupati se sada iz te trauma i doći

do toga da donesemo odluku da se to mora pamtitи institucionalno – dug je to proces. Ne bih ja tu krivio nikoga.

Uostalom, pogledaj kada se tek ozbiljno počeo istraživati holokaust. Kada pobrojš neke od najozbiljnijih institucija koje se bave memorijalizacijom holokausta danas, vidjećeš da su osnovane tek 1990-ih. Bojim se da je upravo "naš" genocid bio dijelom inspiracija jednoj ranijoj grupi preživjelih za pokretanje toga, grupi koja je ranije bila predmetom genocidne kampanje i pokušaja uništenja. Pretpostavljam da je ljudi koji su preživjeli holokaust u jednom trenutku, kada su vidjeli Bosnu, to inspirisalo da kažu: "Hej, hajde da probamo da se barem zapamti to što sada može". Holocaust Memorial Museum je osnovan 1994. godine, Yad Vashem, mislim, 1953. Cijeli niz tih institucija osnovan je tek u devedesetim, tako da mislim da mi nismo izgubili mnogo vremena.

A PITANJE NOVCA?

EMIR SULJAGIĆ: Pitanje novca je druga stvar, i zaslужuje drugi osvrt... Da kažemo ovako: pamćenje je vrlo skupo. Uništavanje je jeftino. Da bi nešto bilo uništeno, dovoljan je samo bager, čovjek sa bazičnim kvalifikacijama da ga vozi i pedeset litara "dizela". A da bi nešto bilo upamćeno i oteto od zaborava, potrebni su mnogo veći troškovi, mnogo ozbiljnije znanje. Potrebno je sve, od forenzičke antropologije do konzerviranja. Cijeli raspon instrumenata. Ono što će nama vrlo brzo biti problem je to što smo realno već sada u problemu za ovo što radimo, a to nije ništa, a već nemamo kapaciteta da stignemo sve obaveze koje proističu iz toga. Trebaju nam nova znanja, novi ljudi, a još to ne možemo da platimo.

Najveće prokletstvo i najveća sreća je što je Memorijalni centar Potočari (MCP) državna institucija. S jedne strane,

SREBRENICA SE DOGODILA KAO DIO JEDNOG SVEOPĆEG NAPADA NA SVE NAS

Sve se to događalo unutar jednog procesa, u zemlji u kojoj je bilo 60.000 stranih vojnika, u izranjavanoj zemlji. I nije to nikakvo čudo. I tu smo gdje smo. Ne mislim da je paradoks. Radimo to što možemo da radimo s onim što imamo.

uživamo određeni stepen zaštite države, ali s druge ne možeš ni zamisliti kakvu proceduru svaki put prolazimo. Tu su sve moguće prepreke birokratske prirode. Zakkonski okvir je takav da su naše državne institucije, otprilike, nadležne isključivo

za to da isplaćuju plaću i vrlo je teško poslovati u tom okviru koji nam, recimo, onemogućava da sami radimo neka istraživanja – uvijek nam je za to potreban partner. To je samo jedan banalan primjer. Niti je dovoljno to što dobivamo od države.

Ukratko, kakve to veze ima s parama i resursima? Takve što ćemo biti u stanju

DESET PET GODINA? DA LI POSTOJI NEKA RAZLIKA U PERCEPCIJI?

EMIR SULJAGIĆ: Kada govorimo o toj zajednici koja je bila napadnuta – o Bošnjacima govorim – tada sam osjećao da smo kao zajednica bili u procesu poricanja da se nama to uopće dogodilo. Tako sam se osjećao. Niko nije mogao da vjeruje. S

**DA BI NEŠTO BILO UNIŠTENO, DOVOLJAN JE SAMO
BAGER, ČOVJEK SA BAZIČNIM KVALIFIKACIJAMA
DA GA VOZI I 50 LITARA "DIZELA"**

da upamtimo onoliko koliko budemo imali para i znanja da to platimo – do posljednje fotografije iz porodičnog albuma. I to košta.

KAKVA JE SITUACIJA PO PITANJU FINANSIRANJA BILA OVE GODINE?

EMIR SULJAGIĆ: U Federaciji smo iskon-taktirali sve i javilo nam se pedesetak općina. Svi su odgovorili; od 1.500 u Bosanskoj Krupi do 50.000 u Starom Gradu u Sarajevu ili u Tuzli. Suština je da smo uspjeli probuditi svijest kod dijela građana i građanki – da smo zajednički vlasnici MCP i da je to naša zajednička historija, kao i to da se Srebrenica prestane gledati izvan konteksta napada na cijelu jednu zemlju i cijeli jedan narod.

Iz vlastitog iskustva, kako vidiš odnos prema Srebrenici u ovih dva -

druge strane, počinjoci i njihovi sponzori su jako mnogo radili na tome. Oni koji su bili odgovorni za taj zločin učinili su sve da se taj proces dodatno produbi. Nakon toga dolazi jedna faza kada se pojavljuju prvi materijalni dokazi u vidu masovnih grobnica – i tada nastupa šok. Ljudi su bili šokirani brutalnošću i čitavom tom mašinerijom, bagerima, kamionima, rovokopačima korištenim u tom procesu i, naravno, masovnošću. Nakon tog šoka, sada smo konačno došli do tačke gdje smo se počeli s tim suočavati, uz razumevanje da, po meni, nikada ne možemo biti slabi kao onda kad nam se dogodila Srebrenica. Ne možemo dopustiti da nam se to ponovo dogodi, jer ne bismo mogli preživjeti kao grupa.

Da dodam ponovo: ja bih volio da MCP

kao institucija postane gravitacioni centar našeg rada na sjećanju na 1990-te. Volio bih da MCP bude neki ugaoni kamen narativa o onome što nam se dogodilo. Ja više ne mogu biti politički korektni. Ne pokušavam izaći iz svoje muslimanske kože, jer mi je jasno da sam društveno konstruisan kao musliman. I ne radi se o vjeri, već o naslijedu. To su neke stvari koje bih volio da vidim da se dogode u vezi sa MCP.

Po dolasku na mjesto direktora MCP identificirao si tri prioriteta Memorijalnog centra za naredni period: očuvanje autentičnosti same lokacije, povezivanje institucije s drugim sličnim međunarodnim institucijama, te započinjanje vlastitih istraživačkih projekata. Zanima me koliko od toga je do sada učinjeno?

EMIR SULJAGIĆ: Na sva ta tri fronta radimo nešto. Na polju rekonstrukcije:

Sattlera i njegove želje da se nešto uradi za nas, ništa se od toga ne bi dogodilo. Također, potpisacemo sporazum sa Kantonalnim zavodom za izgradnju Sarajeva za obnavljanje dijela, tj. trećeg, četvrtog i petog sprata naše upravne zgrade. To će koštati milion i 200 hiljada KM, od kojih oni daju 850.000, a mi ostatak. To ćemo moći platiti zahvaljujući novcu koji smo sakupili, a sakupili smo ga zahvaljujući donacijama, kojih ove godine imamo više nego ikad ranije.

Treća stvar na kojoj trenutno radimo jeste da čekamo naše prijatelje iz Turske kako bismo započeli obnovu krova na glavnoj hali, koja je bila problematična, a koja je srce kompleksa. Na polju kontakta s drugim organizacijama, korona nas je poremetila ove godine, ali uspostavili smo čitav niz važnih kontaktata s partnerima poput Historijskog muzeja, Zemaljskog muzeja, pa do organizacija civilnog društva. Svi koji se na bilo koji

**DA BI NEŠTO BILO UPAMĆENO I OTETO OD
ZABORAVA, POTREBNI SU MNOGO VEĆI TROŠKOVI,
MNOGO OZBILJNIJE ZNANJE**

rekonstruiše se dio upravne zgrade gdje će biti smješten i naš arhiv, vrlo moderan, savremeno opremljen arhiv. To je posao koji košta 350.000 eura, i taj novac smo dobili od delegacije Evropske unije u BiH. Moram reći: da nije bilo Johanna

način bave ovom temom rade s nama i nama je to vrlo važno. Stupili smo u kontakt sa Memorijalom 11. septembra u New Yorku i Memorijalnim muzejom holokausta u Washingtonu, ali se ove godine ništa nije moglo raditi zbog korone.

Uspostavili smo formalni kontakt sa Fondacijom Shoah iz San Francisca, sa Muzejom genocida iz Kigalija u Ruandi...

Još jedna stvar – naša vlastita istraživanja, sve što je urađeno ove godine, bilo da je video, audio... sve je producirano upravo u Memorijalnom centru.

NIČKI, A I POLITIČKI PROGRAM POVODOM

11. JULIA. KAKVE SU REAKCIJE BILE NA TO? ČINI MI SE DA SU PO TVOM DOLASKU NEKAKO INTENZIVIRANI NAPADI NA TEBE?

EMIR SULJAGIĆ: Nemam ja problem s tim. Ja sam javna ličnost koja nema pravo na privatnost. Ko god hoće da napada, neka

NE MOŽEMO DOPUSTITI DA NAM SE TO PONOVO DOGODI, JER NE BI MOGLI PREŽIVJETI KAO GRUPA

TU JE BIBLIOTEKA, VEOMA VAŽAN IZJEŠTAJ O NEGIRANJU GENOCIDA, A POČELI STE PRIKUPLJATI I PREDMETE KOJI SU PRIPADALI ŽRTVAMA GENOCIDA KAKO BI SE SAČUVALE ČINJENICE I DOKAZI O STRADANJIMA NEDUŽNIH CIVILA.

EMIR SULJAGIĆ: To je posao koji se odvija kontinuirano, kao naša redovna aktivnost. Imamo uspostavljen sistem za to, jer nam je to važno i to je posao koji radimo svaki dan. Narod se odaziva. Čekamo novac pa ćemo početi raditi i na video arhivi. Mi hoćemo da dođemo i do tih materijala, jer to je sve na VHS i za pet godina se neće imati na čemu pogledati.

Na svakom planu smo napravili neki pomak i vidjećemo kako će to izgledati naredne godine.

USPJELI STE U UVJETIMA PANDEMIJE ORGANIZIRATI VRLO KOMPLEKSAN I UMJET-

napada. Na kraju, s obzirom na milje iz kojeg napadi i uvrede dolaze, to je dokaz da radimo dobar posao. Da nije tako, mislim da bi to bio razlog da se zabrinem. Izmijenili smo malo profil institucije; ona je sada vidljivija, bavi se nekim stvarima kojim se ranije nije bavila. Jedna od važnijih stvari jeste premijera filma rediteljice Jasmile Žbanić "Quo vadis, Aida?" Također, ta činjenica da smo uspjeli dovesti 250 ljudi u Potočare na vrhunski umjetnički događaj, da je tu bila trećina diplomatskog kora, 20 TV kamara... Ova premijera je bila test da vidimo da li je vidljivost u julu bila slučajna radi samog datuma ili zbog toga što smo napravili bitan pomak. I ispostavilo se da se jesmo pomakli.

U centralnom dijelu komemoracije učestvovao je čitav niz institucija: Predsjedništvo BiH, Ministarstvo vanjskih poslova, cijela jedna organizacija koja se

formira u svrhu obilježavanja godišnjice... Ali, kompletan prateći sadržaj bio je dio našeg projekta realizovanog u saradnji s našim partnerima. "Što te nema", Aide Šehović, izložba "Memento" koja ima dimenziju usmene historije, Zijah Gafić nam je pomogao da okupimo grupu hardcore novinara i fotografa, uključujući i Tonyja Birtleyja, koji je ovdje bio 1993. godine. Upravo sastavni dio te izložbe čine nikad prikazanih osam sati snimaka iz Srebrenice snimljenih u martu i aprilu 1993. Pored njega tu su bili i Ron Haviv, Paul Lowe, Zijah Gafić... Imali smo veliku izložbu Safeta Zeca, "Egzodus". U procesu organizacije izložbe sam ga upoznao, i to je jedan potpuno fascinantni, nevjerojatan lik, kao neki anđelak među ljudima. MESS i SARTR realizirali su performans koji je išao *on-line* cijeli dan 11. jula. Šejla Kamerić je imala svoj performans.

goslaviji?" Da vidimo kakve su refleksije na Srebrenicu u regionu. Šta su Južni Slaveni naučili iz Srebrenice. Volio bih raditi s ljudima poput reditelja Zlatka Pakovića i Vladimira Miladinovića, koji je postavio izložbu Mladićevih dnevnika, raditi sa organizacijama koje su se bavile Srebrenicom iz Srbije, Hrvatske, iz cijele bivše Jugoslavije, i volio bih iduću godišnjicu posvetiti tome.

**SPOMEMUO SI FILM JASMILE ŽBANIĆ.
KAKO SI GA TI DOŽIVIO? KOLIKA JE
VAŽNOST UMJETNOSTI U KREIRANJU KUL-
TURE SJЕĆANJA?**

EMIR SULJAGIĆ: Nisam filmski kritičar i ne znam mnogo o tome da bih mogao imati stručno mišljenje o filmu, ali kao čovjek mogu reći da sam se na tri mjeseca tokom gledanja filma totalno raspao i da sam se morao ponovo sastavljati.

**JA BIH VOLIO DA MCP KAO INSTITUCIJA
POSTANE GRAVITACIONI CENTAR NAŠEG RADA
NA SJЕĆANJU NA 1990-TE**

**KAKVE PLANOVE IMATE KAD JE U PITANJU
NAREDNA GODINA?**

EMIR SULJAGIĆ: Ono što ćemo pokušati naredne godine jeste da bih volio da sljedeću godišnjicu posvetimo odgovoru na pitanje: "Šta je Srebrenica bivšoj Ju-

Tri puta za 104 minute. Meni je bilo bitno vidjeti da li u filmu ima faktografskih nedosljednosti, i nema ih, izvan onoga što je potrebno da se priča ispriča na filmski način. Recimo, nisu tri sastanka u hotelu Fontana u Bratuncu nego jedan,

ali jasno je da je to bilo potrebno u filmu zbog toka radnje. Film ne osuđuje, ako je moguće tako reći, ne zauzima stav. To je Jasmilin način da tu priču ispriča.

To je veliki izazov, i to je nešto na čemu
ćemo mnogo morati raditi u budućnosti.
Nećemo moći zauvijek ljude angažovati
na osnovu ugovora o djelu.

POTREBNI SU NAM LJUDI KOJI SE RAZUMIJU I U
PR I LJUDI OBUCENI ZA KONZERVACIJU. TO JE
VELIKI IZAZOV I TO JE NEŠTO NA ČEMU ĆEMO
MNOGO MORATI RADITI U BUDUĆNOSTI

Neko drugi bi je ispričao drugačije. Mene je kao gledatelja film dojmio. U njemu nema ništa prenaglašeno. Umjetnost kao takva je ono što će govoriti u naše ime kada mi prođemo. A mi ćemo proći.

IMATE ODLIČNU EKIPU U MEMORIJALNOM CENTRU, ALI ZA TO ŠTO RADITE POTREBNI SU DODATNI STRUČNI KADROVI. KAKO NAMJERAVATE RIJEŠITI TAJ IZAZOV?

EMIR SULJAGIĆ: To jeste problem. Mi se trenutno snalazimo. Pronalazimo najveći dio ljudi u Sarajevu. Za vještine koje nama fale uglavnom dolaze ljudi iz Sarajeva. Međutim, problem je u tome što je ono na čemu trenutno radim više neki upravljački posao. U MCP-u, u trenutku kada sam ja to preuzeo – bez kritike drugih, ali kao činjenični navod – nije bilo mehanizama za upravljanje institucijom u ovom pravcu. Dakle, potrebni su nam ljudi koji se razumiju i u PR i ljudi obučeni za konzervaciju.

**DA LI KROZ PROGRAME MOŽETE NAĆI
MLADE LJUDE U SREBRENICI KOJI BI PO-
STALI DIJELOM TOG TIMA?**

EMIR SULJAGIĆ: Nije to sporno. Ljudi koji se bave istraživačkim radom, muzejskim i arhivskim dijelom, to su ljudi iz Srebrenice koji su vezani za ovaj grad. Nema trenutno niko od nas ko nije načet Srebrenicom. Ti ljudi posjeduju znanja koja imaju samo oni, znanja koja se mogu teško stići isključivo akadem-skim istraživanjem, ljudi odavde... Znali su očeve, majke, rođbinu, u koju su džamiju išli, i tako dalje... E sada, šta kad dođemo do tačke da nam bude potreban neko ko treba da upravlja digitalnim ar-hivom? Kada nam konzervatori postanu neophodni? Najvažnije je pronaći način kako da te ljude negdje obrazujemo. Sad na jednom projektu se dovijamo kako da nađemo nekog ko zna dovoljno da može koristiti softver koji se koristi isključivo

u arhivama. Kako sada naći nekoga, ili omogućiti nekom da ode na tu obuku? Moraćemo "napraviti" te ljude ako ih ne budemo mogli naći.

RAZGOVARAO SAM S NEKIM MLADIM LJUDIMA U SREBRENICI I SVI KAŽU ISTO: "NEMA LJUDI I SITUACIJA JE SVE GORA I GORA". KOLIKO JE MOGUĆE USPOSTAVITI

mislim da je to moguće spojiti. Ključ je, zapravo, u menadžmentu grada. Sa malo poštenijom upravom Srebrenica sutra može postati vibrantan gradić, što je, na kraju krajeva, uvijek i bila. Srebrenica nije Tokio, nije ni Sarajevo. U najboljem slučaju, to može biti mali vibrantan gradić u istočnoj Bosni i to je to. Tako ja to vidim.

CIJELI OVAJ KRAJ ŽIVI U SJENCI POTOČARA I OD TOGA SE NE MOŽE POBJEĆI

BALANS IZMEĐU VRAĆANJA SREBRENICE U NEKU RUTINU "OBIČNOG" GRADA, A IS-TOVREMENO BITI MJESTOM GLOBALNOG UPZOORENJA NA POSLJEDICE POLITIKA KOJE PROIZVODE GENOCID?

EMIR SULJAGIĆ: Cijeli ovaj kraj živi u sjenci Potočara i od toga se ne može pobjeći. Istovremeno, život ne može stati. Jedan od naših prioriteta jeste da lokalna zajednica ima koristi od onoga što se događa u Memorijalnom centru. Možda može zvučati cinično, ali želim da to bude živ spomenik. To jeste spomenik za mrtve, ali on treba biti i spomenik živima.

Druga stvar, ljudi već drže koncerte u Srebrenici. Organizuju se festivali. Svira se. Naprsto, život ima svoju logiku i nezaustavljen je. Ja ne vidim neku veliku kontradikciju između te dvije stvari i

KAKAV JE ODNOS MLAĐIH LJUDI PREMA PROŠLOSTI?

EMIR SULJAGIĆ: To mnogo zavisi od obrazovnog sistema, od onoga što se servira mladim u obrazovnim programima. Naše iskustvo, bez korone, jeste da Potočare obide između 150 i 200 hiljada ljudi. Veliki dio tih ljudi su upravo mlađi. Nisam nikad čuo da je bilo nekog nepoštovanja, neki incident. Posljednja grupa koja je došla su bili mlađi iz različitih krajeva Bosne i Hercegovine, Srbije i Hrvatske, sa različitim etničkim backgroundom.

DOLAZE LI SRBI IZ SREBRENICE U MEMORIJALNI CENTAR?

EMIR SULJAGIĆ: Prošle godine bile su dvije djevojke iz Srebrenice u omladinskom kampu. Ja sam bio jedan od onih

koji je držao predavanje. Razgovarale su i sa starijima od sebe i sa ljudima svoje dobi. Nije bilo nikakvog incidenta.

KADA GOVORIMO O SREBRENICI, ČINI SE DA SE ZANEMARUJE PRIPREMNA FAZA FINALA GENOCIDA. LJUDI JOŠ UVIJEK NE RAZUMIJU DA SU I SREBRENIČANI KOJI SU UBIJENI 1992. GODINE TAKOĐER ŽRTVE GENOCIDA.

EMIR SULJAGIĆ: Jedna od stvari o kojoj sam stalno govorio, od oktobra prošle godine pa do danas, bila je upravo to: moramo izaći iz narativa o pet dana jula 1995. godine. I u to ime, na idućoj sjednici Upravnog odbora radićemo na projektu popisa ljudskih gubitaka u i oko Srebrenice od maja 1992. do 11. jula 1995. Tako ćemo steći faktički uvid u razmjere zločina i onoga što se dogodilo. Tada ćemo imati i bolji

REKAO SI DA NE POSTOJI RAZLIKA I NE MOŽE BITI RAZLIKE IZMEĐU NEKOГA UBIJENOG U OMARSKOJ 1992. GODINE I NEKOГA UBIJENOG 1995. U SREBRENICI. KO JE, PO TEBI, BIO NOSILAC TAKVOГ PRISTUPA? KAKVU SURADNU IMATE SA ZVORNIČANIMA, VIŠEGRADINIMA, FOČACIMA, PRIJEDORČANIMA? JESTE LI RAZMIŠLJALI INTEGRISATI IH U POSTAVKU?

EMIR SULJAGIĆ: Krajnje otvoreno: trenutno nemamo nikakvu saradnju i na nama je da to popravimo i promijenimo. Nažalost, ove godine jednostavno nismo stigli da se time bavimo. Kada govorimo o Srebrenici, govorimo o institucionalnoj memorijalizaciji, a neka od tih mesta nemaju institucije sličnog tipa. Zbog toga treba saradivati sa organizacijama civilnog društva. Da biste s njima radili, morate pronaći kredibilne ljude. Nažalost, i tu ima šarlatana svakog

NE MOŽEMO GOVORITI O SREBRENICI U MAJU 1992. ILI O JULU 1995. BEZ PRIČE O VIŠEGRADU ILI ZVORNIKU U MAJU I JUNU 1992.

uvid u ono što je Diego Arria u aprilu 1993. nazvao *slow-motion genocide*. Apsolutno se slažem s tobom da se operacija iz jula 1995. godine nije dogodila u vakuumu, već je bila kulminacija troipogodišnje politike uništenja Bošnjaka u istočnoj Bosni.

tipa, kao i u svakom drugom poslu. To malo otežava stvari. Ali, ja bih volio da genocidna operacija iz jula 1995. godine bude tek kamen temeljac našeg velikog narativa o devedesetim godinama.

DAKLE, INTEGRISALI BISTE TO U POSTAVKU?

EMIR SULJAGIĆ: Tako je. Nezamislivo je jedno bez drugog. Ne možemo govoriti o Srebrenici u maju 1992. ili o julu 1995. godine bez priče o Višegradi ili Zvorniku u maju i junu 1992. godine. Nije Srebrenica bila u vakuumu, okružena planinama, pa da svijet nije dopirao do nje... Dopirao je svijet do nas.

KAKO VIDIŠ OVO ŠTO SE DOGODILO SA "SPOMENIKOM MIRU". NJEGOVA REALIZACIJA PROVEDENA JE BEZ KONKURSA I NAMETNUTA KAO IDEJA OD POJEDINACA IZ OPĆINE? ŠTA JE ONO ŠTO JE EKIPA NA ČELU S NAČELNIKOM KOJI NEGIRA GENOCID ŽELJELA POSTIĆI OVIM SPOMENIKOM?

EMIR SULJAGIĆ: Mislim, prvo, da to nije relevantna tema. Drugo, u mjeri u kojoj jeste relevantna, ja bih izvršio apropijaciju tog spomenika, i to tako što bi svaki događaj u vezi s ubijanjem Bošnjaka u istočnoj Bosni na teritoriji općine Srebrenica od 1992. do 1995. obilježavao polaganjem cvijeća na taj spomenik. I to,

AUSCHWITZU, PAROLA "NIKAD VIŠE", ILI NEŠTO REALNIJE, S OBZIROM NA TO DA MI TEŠKO MOŽEMO POVJEROVATI U TO "NIKAD VIŠE"?

EMIR SULJAGIĆ: Mislim da najbolja lekcija koju je iko izvukao iz holokausta nije neko neodređeno i u magli izgovoreno "Nikad više", nego to što su oni koji su preživjeli holokaust uvidjeli da im je potrebna jaka država da im se to nikada više ne bi dogodilo. U jednoj raspravi sam rekao, a ponukan gandijevskim pristupom jednog mog sagovornika, da je najbolja demonstracija protiv negiranja genocida bio brišući let izraelskih aviona iznad Auschwitza prilikom obilježavanja, mislim, sedamdesete godišnjice od oslobođenja Auschwitza. Ako postoji neka lekcija iz tog obilježavanja, onda je to da te samo jaka država može zaštiti od ponavljanja toga.

ALI POLITIKA MEĐUNARODNE ZAJEDNICE NIJE OBEĆAVAJUĆA KADA JE U PITANJU IZGRADNJA JAKE DRŽAVE.

IZGRADNJA NAŠE DRŽAVE JE NAŠ POSAO

spomenik miru, jer ovdje je mir ubijen. To nije spomenik mira, to je spomenik miru.

ŠTA JE ONO ŠTO, PO TEBI, TREBA BITI REZULTAT RAZVIJANJA SJECANJA U ODNOSU NA GENOCID U SREBRENICI? DA LI, KAO U

EMIR SULJAGIĆ: To nije posao međunarodne zajednice. Izgradnja naše države je naš posao. Ako nam neko može pomoći, to treba iskoristiti, a ko to ne želi, treba ga zaobići.

PROŠLO JE DVADESET PET GODINA. KADA ZATVORIŠ OČI, GDJE SMO? JESI LI MISLIO DA ĆE STVARI IZGLEDATI DRUGAČIJE NAKON DVADESET PET GODINA?

EMIR SULJAGIĆ: Ne razlikuje se ovo baš mnogo od onog što sam ja mislio da je moguće. Za neke stvari nisam mislio da će biti ovako loše, ali za neke stvari nisam mislio ni da će biti tako dobre. Vidi, uz sve zamjerke, mi nismo nikada nešto što nam se dogodilo ovako temeljito zabilježili i istražili kao genocid u Srebrenici. I mi nastavljamo to da istražujemo. Da se ne lažemo: genocid nad muslimanima u Drugom svjetskom ratu bio je tabu do devedesetih godina. Zbog priče o zločinima zajedničkih partizansko-četničkih jedinica nad muslimanima u istočnoj Bosni odletjela je

više godina zatvora za genocid počinjen u Bosni i Hercegovini nad Bošnjacima nego što je izrečeno svim zločincima osuđenim za holokaust u Evropi.

Cijeli niz stvari smo uradili dobro. Da li je to bio refleks, ili se na pravom mjestu našao neki pravi pojedinac, ili po inerciji ili institucionalno, potpuno je irrelevantno. Nisam mislio da ćemo biti u situaciji da premijer u jednom dijelu zemlje neće da odgovori na pitanje da li je davao pare za premještanje masovnih grobnica i da li je ugovarao prijevoz zarobljenika.

Najprirodnija ljudska osobina je zaborav. Ali nemojmo zaboraviti da do prije dvadeset godina nismo imali ni fizičke

UZ SVE ZAMJERKE, MI NISMO NIKADA NEŠTO ŠTO NAM SE DOGODILO OVAKO TEMELJITO ZABILJEŽILI I ISTRAŽILI KAO GENOCID U SREBRENICI. I MI NASTAVLJAMO TO DA ISTRAŽUJEMO

glava istaknutim tadašnjim Bošnjacima revolucionarima, komunistima i borcima u Narodnooslobodilačkom ratu, poput Pašage Mandžića. Dakle, ovo je prvi put da mi imamo vlastitu memoriju o nečemu što nam se dogodilo i da možemo da konstruišemo vlastitu memoriju onoga što nam se dogodilo. Prvi put. Uz sve zamjerke sudu u Den Haagu, mislim da je izrečeno

dokaze da se išta dogodilo. Do 2000. godine bilo je *"They said, we said, she said..."* Nemoj zaboraviti da su po prvi put neki ljudi snimili neke ljudi koji izdaju naređenja. Snimili ih! Dokumentovano je sve na nivou radio frekvencije.

Koliko smo to mi nadograđivali drugo je pitanje. Ali i dalje nije kasno.

Hasan | Huseinović Ibrahim | Huseinović Mehan | Huseinović Mehо | Huseinović Mevludin | Huseinović Mirsad | Huseinović Mirsad | Huseinović Osman | Huseinović Ramiz | Huseinović Suad | Huseinović Suljo | Huseinović Šahin | Huseinović Velid | Huseinović Zihret | Husejinović Abid | Husejinović Adil | Husejinović Alija | Husejinović Avdo | Husejinović Bećir | Husejinović Bekir | Husejinović Emir | Husejinović Fadil | Husejinović Husein | Husejinović Ibro | Husejinović Ismet | Husejinović Mehо | Husejinović Mujo | Husejinović Omer | Husejinović Rešid | Husejinović Sadik | Husejnagić Hajdar | Husejnagić Redžep | Husejnović Alija | Husejnović Amer | Husejinović Asim | Husejinović Atif | Husejinović Azem | Husejinović Azim | Husejnović Behrem | Husejnović Bekir | Husejnović Ejub | Husejnović Fadil | Husejnović Feho | Husejnović Hajrudin | Husejnović Hasan | Husejnović Haso | Husejnović Hašim | Husejnović Hazim | Husejnović Himzo

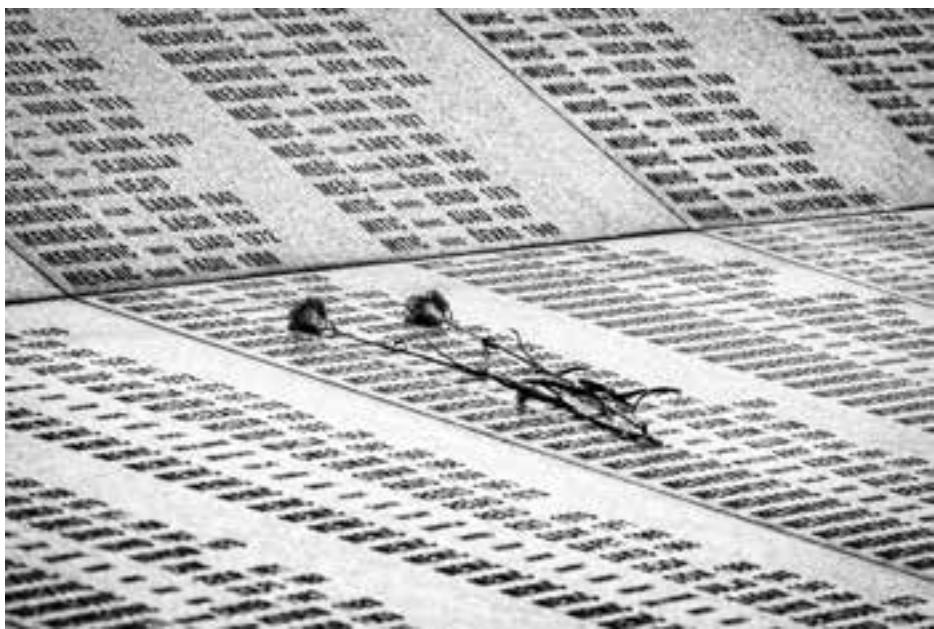

Dahmo | Husić Demir | Husić Edhem | Husić Enez | Husić Enver | Husić Esad | Husić Fadil | Husić Fadil | Husić Fadil | Husić Fahrudin | Husić Faruk | Husić Fikret | Husić Hamed | Husić Hasan | Husić Hasib | Husić Hašim | Husić Hidajet | Husić Himzo | Husić Husein | Husić Idriz | Husić Islam | Husić Ismet | Husić Izet | Husić Jusuf | Husić Kadrija | Husić Kemo | Husić Mehmed | Husić Mehmed | Husić Mehmedalija | Husić Meho | Husić Mevludin | Husić Meyludin | Husić Mirhat | Husić Mirzet | Husić Muhamed | Husić Muhamet | Husić Mujo | Husić Mujo | Husić Munib | Husić Muradif | Husić Muradif | Husić Mustafa | Husić Mustafa | Husić Nurdin | Husić Ohran | Husić Omer | Husić Osman | Husić Osman | Husić Rahman | Husić Rahman | Husić Ramiz | Husić Ramo | Husić Ramo | Husić Ramo | Husić Ramo | Husić Rašid | Husić Redžo | Husić Rešid | Husić Sabahudin | Husić Sabit | Husić

Safet | Husić Salko | Husić Salko | Husić Samir | Husić Seid | Husić Sejdin | Husić Sejdo | Husić Sejfo | Husić Sejfulah | Husić Suad | Husić Suljo | Husić Suljo | Husić Suvad | Husić Šaban | Husić Šaćir | Husić Šefik | Husić Šemso | Husić Ševal | Husić Ševket | Husić Tahira | Husić Vahdet | Husić Vahid | Husić Vahid | Husić Vehdo | Husić Vejsil | Husić Vekaz | Husić Vekaz | Husić Zaim | Husinović Fadil | Huskić Elvis | Huskić Mehmedalija | Ibišević Ahmo | Ibišević Ahmo | Ibišević Aljo | Ibišević Avdo | Ibišević Bajro | Ibišević Bego | Ibišević Bekir | Ibišević Čamil | Ibišević Ehdin | Ibišević Ekrem | Ibišević Esmir | Ibišević Hajrudin | Ibišević Hasan | Ibišević Hasib | Ibišević Hašim | Ibišević Hazim | Ibišević Husein | Ibišević Ibiš | Ibišević Ibrahim | Ibišević Ibrahim | Ibišević Ibrahim | Ibišević Ibro | Ibišević Ibro | Ibišević Ismail | Ibišević Izam | Ibišević Jahija | Ibišević Junuz | Ibišević Juso | Ibišević Maho | Ibišević Meho | Ibišević Najla | Ibišević Nezira | Ibišević Ohran | Ibišević

Osman | Ibišević Osman | Ibišević Ramiz | Ibišević Ramo | Ibišević Redžo | Ibišević Remzija | Ibišević Reuf | Ibišević Rifet | Ibišević Sabahudin | Ibišević Salih | Ibišević Salih | Ibišević Salko | Ibišević Salko | Ibišević Salko | Ibišević Samir | Ibišević Sead | Ibišević Sefedin | Ibišević Sefer | Ibišević Seid | Ibišević Selman | Ibišević Selmo | Ibišević Suljo | Ibišević Šahin | Ibišević Šemso | Ibišević Ševel | Ibišević Ševko | Ibišević Vehbija | Ibišević Zahid | Ibišević Zaim | Ibišević Zulfo | Ibrahimbegović Ismet | Ibrahimbegović Muhamed | Ibrahimbegović Rāmiz | Ibrahimović Abid | Ibrahimović Abid | Ibrahimović Adil | Ibrahimović Admir | Ibrahimović Ahmedin | Ibrahimović Ahmo | Ibrahimović Asim | Ibrahimović Avdija | Ibrahimović Azir | Ibrahimović Aziz | Ibrahimović Azmin | Ibrahimović Azmir | Ibrahimović Bego | Ibrahimović Bego | Ibrahimović Bekir | Ibrahimović Daut | Ibrahimović Džanan | Ibrahimović Džemail | Ibrahimović Džemal | Ibrahimović Džemal | Ibrahimović

KRAJOLIK

HODAMO TUŽNI I ZALJUBLJENI.

RUKU POD RUKU I BEZ STIDA.

U MISLIMA NAM DALEKI KRAJEVI.

A OKO NAS PALEŽ I GOLI GAJEVI.

UMORNI OD RATA, MI SMO MAŠTALI,

MOJU BARKU PORED ŽALA I O KUĆICI

ZOROM RANOM SU SE KUPALI.

BIJELI LABUDOVI U MORSKOJ VRUĆICI.

STAO SAM UMORNIIH NOGU.

KAO DA SAM NEŠTO VAŽNO DOZIV' O,

VIŠE NAS MJESEC JE SNIV' O

NEŠTO DRUGO ŠTO SE ZBILO.

KRVAVI DANI – MOJE STIHOVE ZOVU,

KAO POSLJEDNJI ČIN PRLJAVOG POZORIŠTA...

MISMO I DALJE ĆUTKE, BEZ GLASA GLEDALI

SNOVE NAŠE I MAŠTANJU SE PREDALI.

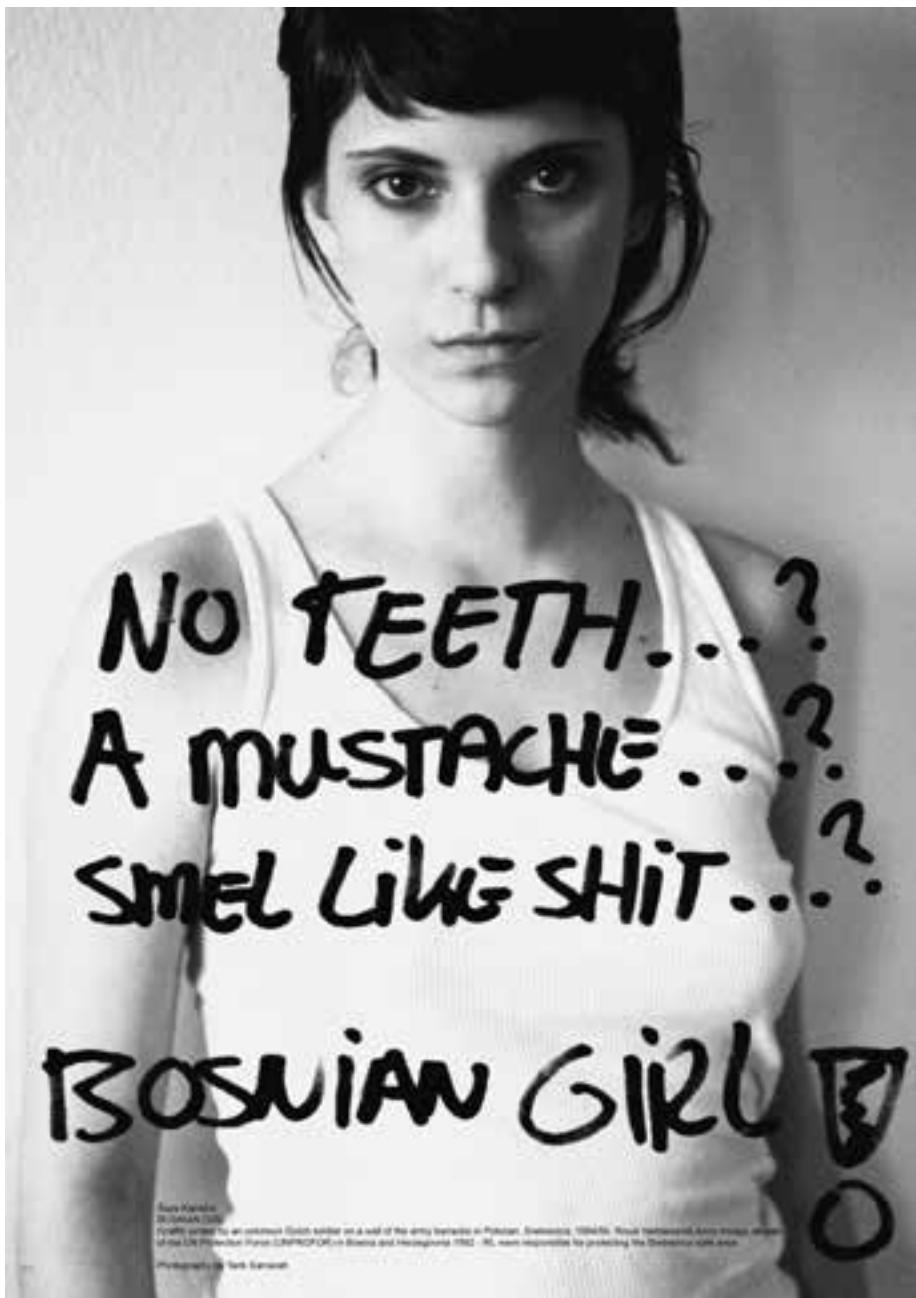
NIHAD ĆATIĆ

Muharem | Ibrahimović Muharem | Ibrahimović Mujo | Ibrahimović Mustafa | Ibrahimović Muška | Ibrahimović Nazif | Ibrahimović Nazif | Ibrahimović Nazir | Ibrahimović Nedžad | Ibrahimović Nesib | Ibrahimović Nesiba | Ibrahimović Nijaz | Ibrahimović Nurdin | Ibrahimović Omer | Ibrahimović Omer | Ibrahimović Omer | Ibrahimović Osman | Ibrahimović Osman | Ibrahimović Osman | Ibrahimović Rahman | Ibrahimović Ramo | Ibrahimović Rašid | Ibrahimović Rašid | Ibrahimović Rašid | Ibrahimović Razmin | Ibrahimović Rešid | Ibrahimović Reuf | Ibrahimović Reuf | Ibrahimović Sabid | Ibrahimović Sabir | Ibrahimović Sadik | Ibrahimović Sadik | Ibrahimović Safet | Ibrahimović Safet | Ibrahimović Safet | Ibrahimović Saib | Ibrahimović Saib | Ibrahimović Sakib | Ibrahimović Sakib | Ibrahimović Salčin | Ibrahimović Salih | Ibrahimović Samir | Ibrahimović Samir |

Ibrahimović Senad | Ibrahimović Senad | Ibrahimović Senahid | Ibrahimović Smail | Ibrahimović Smajl | Ibrahimović Smajo | Ibrahimović Suljo | Ibrahimović Suljo | Ibrahimović Šaban | Ibrahimović Šaban | Ibrahimović Šaban | Ibrahimović Šaban | Ibrahimović Šahan | Ibrahimović Šefik | Ibrahimović Šemso | Ibrahimović Vahdet | Ibrahimović Zahid | Ibrahimović Zahir | Ibrić Ahmo | Ibrić Alija | Ibrić Almir | Ibrić Džanjan | Ibrić Džemal | Ibrić Edin | Ibrić Habib | Ibrić Hamdija | Ibrić Hamed | Ibrić Hariz | Ibrić Ismet | Ibrić Mehan | Ibrić Meho | Ibrić Mevlid | Ibrić Munib | Ibrić Nedžad | Ibrić Nijazija | Ibrić Ramiz | Ibrić Ramiz | Ibrić Rifet | Ibrić Safet | Ibrić Smail | Ibrić Šaban | Ibrić Šahza | Ibrić Vesid | Idrizović Hasan | Ikanović Abdurahman | Ikanović Ahmo | Ikanović Aziz | Ikanović Hedim | Ikanović Iliaz | Ikanović Kemal | Ikanović Miralem | Ikanović Musa | Ikanović Nezir | Ikanović Omer | Ikanović Rahman | Ikanović Refik | Ikanović Rifet | Ikanović Satih | Ikanović Salko | Ikanović Sinan

Šejla Kamerić: Bosnian Girl, 2003 / Fotografija: Tarik Samarah

ŠEJLA KAMERIĆ
UMJETNICA

UMJETNOST KAO KOREKTIV DRUŠTVA

RAZGOVARAO:
NIHAD KREŠEV LJAKOVIĆ

BILA SI SVJEDOKINJA OPSADE SARAJEVA I PRAKTIČNO TADA I POČINJE TVOJ RAD. DALI SU TE OKOLNOSTI UTICALE NA TO DA SE POČNEŠ BAVITI UMJETNOŠĆU? DALI SI TI JEDNA OD ONIH KOJE JE CIJELA TA SITUACIJA USMJERILA, ILI JE TO BIO TVOJ INTERES I PRIJE RATA, ONO O ČEMU SI MAŠTALA JOŠ KAO DIJETE?

ŠEJLA KAMERIĆ: Kada je rat počeo, imala sam šesnaest godina i pohadala sam srednju umjetničku školu. Mislila sam da je umjetnost najbitnija stvar na svijetu, željela sam da studiram fotografiju u Pragu i da moja prva samostalna izložba bude u predivnom galerijskom prostoru Olimpijskog muzeja.

Početak opsade Sarajeva je za mene bio totalni šok. Drama i tragedija su bile momentalne. Bila sam na Marijin-dvoru kada su snajperisti iz hotela Holiday Inn počeli da pucaju na učesnike mirnih demonstracija.

Među prvim zgradama koje su zapaljene u gradu bila je zgrada Olimpijskog muzeja. Otac me pokušao utješiti riječima da za zgradama ne treba da pličem, da samo ljudi treba oplakivati i da je sve dobro jer smo svi živi. Tada sam odlučila da više nikad neću plakati za neostvarenim snovima.

Rat je nezamislivo grozno iskustvo, koje te prisili da shvatiš apsolutnu nesigurnost. Svaki ratni dan bio je čisti strah. Smrt je bila svuda; vidjela sam mrtve ljudi na ulici, ginuli su mi drugovi, komšije, voljeni... Nakon pada granate na krov kuće poginuo je moj tetak Ismet Rizvić, poznati bh. slikar i moj uzor. Mjesec dana nakon toga poginuo je moj najdraži tetak Mustafa Seferović; pogoden je snajperskim metkom u glavu na prvoj liniji odbrane grada. Mjesec dana nakon toga, nedaleko od naše kuće, od gelera granate je poginuo moj otac. Bol je bila neopisiva. To je bio tek početak rata, ja sam imala

nepunih sedamnaest godina, a osjećala sam se kao starica. Nije postojalo ništa osim ogoljenih života nas koji smo ostali. Sa gnušanjem sam mislila na svoju návnost i umišljenost u kojoj je umjetnost bila bitna.

Bitan je bio samo život, i ja sam učila kako da preživim.

Svaki pokušaj da nađem utjehu u drugim stvarima je propadao; bilo me strah, nije bilo struje da osvijetli moj radni stol i moje knjige, bila sam gladna, bilo mi je hladno. Imala sam potrebu da stvaram, ali to je bilo nemoguće. Ti trenuci očaja i suočavanja sa osnovama koje su potrebne da krenemo dalje su korijen rada "Basic" (2001).

Svaki izlazak iz kuće u ratu bio je igra sa životom. Prolazeći pored mjesta gdje je poginuo moj otac, zamišljala sam koreografiju stalnog preživljavanja. Da bismo

na nakon rata rekreirati u filmu "1395 dana bez crvene".

SPADAŠ MEĐU ONE UMJETNICE ČIJI RAD JE VELIKIM DIJELOM POSVEĆEN TEMA-MA KOJE SU U VEZI S TIM ISKUSTVIMA. U TVOM UMJETNIČKOM I LJUDSKOM SAZRIJE-VANJU, KAKAV UTICAJ JE IMAO 11. JULI 1995. GODINE?

ŠEJLA KAMERIĆ: Pad Srebrenice je za mene bio jedan od najtežih trenutaka rata. Ponovo sam osjećala istu beznadežnost kao i kad su mi poginuli voljeni. Ti strašni trenuci beznadežnosti i bespomoćnosti su oni koji ostavljaju najdublji trag.

NEKI SMATRAJU DA SE U BOSNI I HER-CEGOVINI UMJETNICE I UMJETNICI PRETJE-RANO BAVE RATOM, DA SU ZAROBLEJENI U PROŠLOSTI. KAKVO JE TVOJE MIŠLJENJE O TOME I DA LI U POLJU KOJIM SE TI BAVIŠ ZAISTA TA TEMA TOLIKO DOMINIRAT?

UMJETNOST MOŽE I TREBA POMOĆI DA SE NAUČNI DOKAZI I RAZLIČITI ARHIVSKI MATERIJALI KOJI GOVORE O RATU NA JEDNOSTAVAN NAČIN PRIBLIŽE ŠIROJ PUBLICI

preživjeli, moramo se kretati, moramo raditi, moramo stvarati; umjetnost nas pokreće i ona jeste najbitnija. To je bilo ono što me usmjerilo. Tu koreografiju stalnog preživljavanja ču petnaest godi-

ŠEJLA KAMERIĆ: Brutalnost rata te tjerda pomislš kako ništa prije i ništa poslije rata ne može da postoji. Beznadežnost je prva stvar koju treba da pobijediš. Rat je neizbrisivo iskustvo koje te zauvijek

promijeni. Iskustvo preživljavanja rata je odrednica.

Ali, naši životi nikad nisu samo rat. U umjetnosti, kao i u životu, različite teme se stalno prepliću. Dok god se iskreno bavimo sobom i svojim okruženjem, to je dobro.

Kovača *Nebeski zaručnici* 1993. godine. Ponavljalasam te tuđe riječi u nadi da će sreća doći kada prihvatom tegobnu svakodnevnicu rata.

Tek mnogo godina kasnije, dok sam živjela u Berlinu i razmišljala o prošlosti

**O T A C M E P O K U Š A O U T J E Š I T I R I J E Č I M A D A Z A
Z G R A D A M A N E T R E B A D A P L A Č E M , D A S A M O L J U D E
T R E B A O P L A K I V A T I I D A J E S V E D O B R O J E R S M O
S V I Ž I V I . T A D A S A M O D L U Č I L A D A V I Š E N I K A D
N E Ć U P L A K A T I Z A N E O S T V A R E N I M S N O V I M A**

Kad ne bude ratova, neće biti ni potrebe da se umjetnici bave njima.

**P O T V O J I M R I J E Č I M A , T V O J R A D K A R A K T E -
R I Z I R A P O T R E B A T R A G A N J A Z A V L A S T I T I M
S J E Ć A N J E M . Z A Š T O N A M J E S J E Ć A N J E T O -
L I K O V A Ž N O ?**

ŠEJLA KAMERIĆ: Iz sjećanja učimo, a sposobnost da evociramo uspomene nas oplemenjuje. Preživljavanje uspomena i emocija razvija našu empatiju. Bilo da su sjećanja loša ili dobra, činjenica da ih možemo vratiti dokaz je našeg napretka.

Kao okosnicu u filmu "Gluck" ("Sreća", 2009) koristim citat: "Sreća je kad osjetiš da je ono što je izgledalo tegobno postalo jedini smisao života". Taj nepotpisani citat sam prvi put pročitala u knjizi Mirka

tog grada, shvatila sam šta znače te riječi. Prošlost je nepromjenjiva, ali naša sjećanja jesu. Sreća je da ih imamo.

**D A L I , B A V E Ć I S E S V O J I M P O S L O M , M O Ž E Š
P R E P O Z N A T I K O N T U R E N E Ć E G A Š T O B I
S E M O G L O O P I S A T I K U L T U R O M S J E Ć A N J A
O V I H P R O S T O R A ? Š T A S E T E B I D O S A D A
Č I N I , U V J E T N O R E Ć E N O , N A J P R A V I L N I J I M
N A Č I N O M D A S E K A O D R U Š T V O B A V I M O
T O M T E M O M ?**

ŠEJLA KAMERIĆ: Politika koja se zasniva na ratnom narativu manipuliše individualnim sjećanjima, institucije vlasti i njeni predstavnici su u stalnom žestokom obračunu s memorijom. Upravo to je strategija zaborava, kojoj se i umjetnost i nauka stalno odupiru.

Šejla Kamerić: *Ab uno disce omnes*, Wellcome Collection, London, 2015

Šejla Kamerić: *1395 Days without Red*, 2011

Naša pozicija je teža, jer ne samo da se moramo oduprijeti lokalnim politikama i šund kulturi amnezije, već i tom globalnom procesu strategije zaborava koja je već duže vrijeme među nama.

MNOGI SU MOŽDA ZABORAVILI, ALI TVOJ RAD "BOSNIAN GIRL" ZAPRAVO JE BIO JEDAN OD PRVIH UMJETNIČKIH RADOVA NA TEMU SREBRENICE. MOŽEŠ LI NAM PРИБЛИŽИТИ STANJE U BOSNI U TOM PERIODU, TAČNIJE U SARAJEVU, KADA JE U PITANJU ODNOS PREMA SREBRENICI? KAKVE SU REAKCIJE TADA BILE NA TVOJ RAD? KAKVA JE PERCEPCIJA TOG RADA DANAS I DALI MISLIŠ (I ŠTA TI TO ZNAČI) DA BI LAHKO MOGLA, BEZ OBZIRA NA SVE ONO ŠTO SI RADILA I ŠTO ĆEŠ URADITI, DA ĆEŠ VJEROVATNO OSTATI NAJUPAMĆENIJA BAŠ PO RADU "BOSNIAN GIRL"?

ŠEJLA KAMERIĆ: Kada je nastao rad "Bosnian Girl" 2003. godine, genocid u Srebrenici još uvijek nije imao pravnu validaciju, a organizovanog ispraćaja tabuta i komemoracije skoro da nije bilo. Preživjeli i porodice žrtava su na mnogo načina bile diskriminisane i ostavljene same da se bore za pravdu i za sjećanje.

Kolektivna ratna trauma, u kombinaciji sa groznom politikom vođenom u BiH, zagovarala je poluignorantski odnos prema genocidu. Za mene je bilo užasavajuće to da je ta "šala" sa grafita UN-ovog vojnika bila "šala" koja se mogla čuti i na ulicama, i to u različitim slojevima društva.

Kad je nastao rad "Bosnian Girl", i kad je 11. jula 2003. godine krenula u javnom prostoru kampanja koju smo Tarik Samarah i ja organizovali, mnogo ljudi u Sarajevu je reagovalo negativno. Postavljalo se pitanje zašto baš u tom trenutku prezentiramo jedan 'takav' rad. Neke su nam kolege govorile da smo dosadni i da pretjerujemo, te da rad poput "Bosnian Girl" nikog ne zanima. Danas, sedamnaest godina kasnije, taj narativ se izmijenio.

Ponosna sam što je "Bosnian Girl" stekao status kulturnog rada, ali i što je s vremenom dobio nova značenja, a time i novi nivo relevantnosti i snage.

To je rad koji dolazi iz Bosne i Hercegovine, ali koji se bavi univerzalnom temom predrasuda i neprijateljstva.

"Bosnian Girl" nisam samo ja, već svaka djevojka, svaka žena... svako čija su prava uskraćena. "Bosnian Girl" govori #MeToo.

KOLIKO JE VAŽNO DA ONO ČIME SE BAVE UMJETNICE I UMJETNICI KOMUNICIRA S LJUDIMA KOJIMA NIJE TOLIKO BLISKO IS-KUSTVO KONZUMIRANJA UMJETNOSTI?

ŠEJLA KAMERIĆ: Umjetnost je korektivno društvo. Ona nas oplemenjuje, iz nje učimo, u nju bježimo... Ona treba da bude za svakoga. Da bismo konzumirali umjetnost, treba samo da budemo dovoljno radoznali. Komunikacija mora

biti obostrana. Nema ničega lošeg kad se nešto ne shvati, niti kad nas nešto tjeru da postavljamo pitanja. Bitna je otvorenost, želja za znanjem i novim i drugačijim iskustvima.

Ljepota umjetnosti je u slobodi komunikacije koju ona pruža.

dokaz uspjeha rada "Bosnian Girl".

**MOJ JE OSJEĆAJ DA JE DANAS RIZIČNIJE
BAVITI SE OVIM TEMAMA. JASMILINO IS-
KUSTVO JE JEDAN OD PRIMJERA. MISLIŠ
LI DA NEĆE BITI POGREŠNO INTERPRETI-
RANO? MISLIŠ LI DA SU OSJETLJIVOST, PA
ČESTO I NERAZUMIJEVANJE UMJETNIČKIH**

MISLIM DA NAS SVE TREBA BITI STRAH OPŠTEG NEOBRAZOVANJA I KULTURE ZABORAVA

**KADA GOVORIMO O "BOSNIAN GIRL", DA
LI SI, DOK SI RADILA NA TOM RADU, IMALA
STRAH OD REAKCIJE LJUDI, POGOTOVOD
ONIH KOJI SU PREŽIVJELI GENOCID?**

ŠEJLA KAMERIĆ: Rad sam napravila iz potrebe da se progovori o mizoginiji, predrasudama, šovinizmu, mržnji, indolentnosti i svijetu u kojem se žensko tijelo koristi kao teritorij.

Ako sam i imala tremu od reakcija na rad "Bosnian Girl", toga se uopšte ne sjećam. Ono čega se dobro sjećam je momenat kad sam na televiziji vidjela žene, majke, sestre, kćerke iz srebreničkih udruženja koje su masovno protestovale ispred ureda holandskog premijera Jana Petera Balkenendea u Den Haagu 4. juna 2007. godine noseći plakate "Bosnian Girl".

To je najveća pohvala mom radu. Njihovo razumijevanje i prihvatanje je bilo

**PROCESA MOGLI DOVESTI DO TOGA DA ĆE
UMJETNIKE I UMJETNICE BITI SVE VIŠE I
VIŠE STRAH DA SE BAVE OVIM TEMAMA?**

ŠEJLA KAMERIĆ: Ne mislim da će strah od nerazumijevanja umjetničkog procesa dovesti da se tema rata i genocida zanemari.

Muslim da nas sve treba biti strah opštег neobrazovanja i kulture zaborava.

Katastrofalna politika obrazovanja i pogrešne kulturne politike u posljednjih dvadeset pet godina dovele su do toga da imamo generacije rođene nakon rata koje su pod naslijedenom traumom, a da u isto vrijeme ne znaju odakle dolazi ta trauma. Ne znaju historijske i naučno dokazane činjenice. Žive u manipulisanom društvu. Ono što im se servira kroz obrazovanje, medije i popularnu kulturu su konfuzija i

kič koji kamufliraju mržnju i nacionalizam.

Umjetnici su obično tvrdoglava stvorenja, i ako nešto zamisle, onda to i rade.

TVOJ RAD "AB UNO DISCE OMNES" SPAJA UMJETNOST I NAUKU, TAČNIJE FORENZIKU I SUDSKU MEDICINU. KROZ PROCES RADA IZVRŠILA SI PRITISAK, PA I USPJELA DA SE OBJAVE SPISKOVI NESTALIH OSOBA U BOSNI I HERCEGOVINI; NAPRAVLJEN JE SPISAK MASOVNIH GROBNIKA, NAPRAVLJENA LISTA KONCENTRACIONIH LOGORA... MOŽEŠ LI NAM Približiti to ISKUSTVO, OD IDEJE DO REALIZACIJE, TVOJA OČEKIVANJA I ONO ŠTO JE NA KRAJU BIO REZULTAT TOG PROCESA? KAKVA JE BILA RECEPCIJA TOG RADA?

ŠEJLA KAMERIĆ: Rad "Ab uno disse omnes" bazira se na integralnoj ulozi koju je forenzička medicina imala u savremenom bosanskohercegovačkom društvu nakon rata. Proces traženja

forenzička nauka uznapredovala baš zahvaljujući bh. tragediji.

Kad sam počela sa istraživanjem, bila sam šokirana nedostatkom dokumentacije i arhiva u Bosni i Hercegovini, te manipulacijom unutar dosljedne interpretacije podataka koje su prikupljale mnoge institucije, udruženja i pojedinci.

Neobjavljanje zvanično verifikovane liste nestalih osoba u BiH nije samo politički kamen spoticanja, već uskrćivanje prava na informaciju, što je nesumnjivo velika prepreka za izgradnju zdravog društva.

U toku rada na "Ab uno disse omnes" postala sam svjesna da jedino kroz umjetnički projekat imam slobodu da široj javnosti bez cenzure prezentiram naučne dokaze o tragediji rata.

KAD NE BUDE RATOVA, NEĆE BITI NI POTREBE DA SE UMJETNICI BAVE NJIMA

i identifikacije žrtava rata u Bosni i Hercegovini ključan je za uspostavljanje naučno dokazane istine o tome što se desilo u ratu, za uspostavljanje pravde, tj. jačanje vladavine prava i promociju i zaštitu prava u BiH. Zanimala me ta ne uvijek očita uloga nauke, te kako je

Postavila sam izazov sebi, ali i drugima – ukoliko bi se moglo sakupiti dovoljno dokaza, informacija, "ćelija ili DNK" uzoraka samog rata, da li bismo mogli u nekom trenutku interpretirati ljudsko iskustvo rata u njegovoј suštini?

Iz ove mogućnosti formirao se "Ab uno disce omnes".

Proces je nalikovao pionirskom medicinskom istraživanju u kojem se podaci prikupljaju, analiziraju i mukotrpno kategoriziraju. Od ogromne pomoći je bila saradnja sa Međunarodnom komisijom za nestale osobe (ICMP).

Radila sam s timom mladih istraživača koji nisu imali vlastito iskustvo rata, pa je njihov doprinos bio i u pronalaženju sistema u kojem nema prioritizacije podataka.

Bitno mi je bilo pratiti svoje, ali i njihove impulse, te utkati niti sjećanja i inspiracije koje bi nam pomogle u navigaciji kroz masu prikupljenih podataka.

Sakupili smo ogromnu arhivu fotografija, satelitskih snimaka, video zapisa, pravnih dokumenata, forenzičkih izvještaja, svjedočenja, press dokumentacije...

Cijeli proces je video dokumentovan, a kratki video klipovi postali su sažetak ili *output* ove ogromne arhive.

Kao rezultat ovog procesa nastala je multimedijalna instalacija te otvorena baza podataka "Ab uno disce omnes".

Multimedijalna instalacija sačinjena je od velikog mrvlačkog hladnjaka koji radi, tj. hlađi, i u kojem se nalazi server sa prikupljenom bazom podataka. Posjetiocu ulaze u prostor hladnjače pojedinačno. Sa servera se putem video projekcije, u nsumičnom modu, emitira više od 32.000 video klipova, što čini oko 90 sati video materijala. Video projekcija na metalnom zidu unutrašnjosti hladnjače je neprekidni niz informacija koje se mapiraju i nanovo sastavljaju, pružajući posmatraču jedinstveni doživljaj arhive.

Na ovaj način postigli smo da baza podataka na serveru nije samo arhiva već i živući spomenik kompleksnog

PREŽIVLJAVANJE USPOMENA I EMOCIJA RAZVIJA NAŠU EMPATIJU

Kreirali smo dosjee individualnih i porodičnih slučajeva i po prvi put napravili porodična stabla na kojima se vidi opseg stradanja jedne familije. Napravili smo mape sa ucrtanim mjestima masovnih grobnica i koncentracionih logora.

organizma koji unutar sebe konstantno mapira i povezuje informacije.

"Ab uno disce omnes" funkcioniše poput spomenika koji nije sačinjen od kamena nego od podataka.

Prikupljena arhiva "Ab uno disce omnes" postoji i kao pretraživačka otvorena baza podataka kojoj svi mogu pristupiti te je nastaviti graditi.

Projekat "Ab uno disce omnes" ("Od jednog uče svi") naručila je kolekcija

ŠEJLA KAMERIĆ: Uprkos neoborivim forenzičkim dokazima da se genocid dogodio, i uprkos brojnim presudama međunarodnih i domaćih sudova, negiranje genocida u Srebrenici još uvijek traje. Danas, dvadeset pet godina nakon rata u Bosni i Hercegovini, i dvadeset

**NAŠA POZICIJA JE TEŽA, JER NE SAMO DA SE
MORAMO ODUPRIJETI LOKALNIM POLITIKAMA
I ŠUND KULTURI AMNEZIJE, VEĆ I
GLOBALNOM PROCESU STRATEGIJE ZABORAVA
KOJI JE VEĆ DUŽE VRIJEME MEĐU NAMA**

Wellcome iz Londona, gdje je i pokazan. Moja je velika želja da ovaj umjetnički/naučni projekat svoje stalno prebivalište nađe u Memorijalnom centru u Srebrenici i da ostane na korištenje kao edukativno-umjetnička platforma mladima u Bosni i Hercegovini.

Po tvom mišljenju, koje je mjesto Srebrenice u umjetnosti? Na koji način smo se do sada bavili njom, i imaš li vlastitu ideju o onome što je najbitnije za temu Srebrenice i genocida u Srebrenici u odnosu na budućnost našeg društva, ali i globalno? Ili koja je, po tebi, uloga umjetnosti u odnosu na genocid u Srebrenici?

pet godina nakon pada Srebrenice, bitno je započeti novo poglavlje, u kojem se na drugačiji način odnosimo prema prošlosti.

Naučni dokazi moraju biti početna pozicija za prihvatanje prošlosti i izgradnju zdravije budućnosti. Naša odgovornost prema generacijama koje dolaze je da im ostavimo zapis o prošlosti koji se bazira na neosporivim naučnim činjenicama. Činjenicama koje govore o stradanjima, ali i o kompleksnosti procesa da se ustanoji istina. Uloga umjetnosti u ovom nije samo komemorativna. Umjetnost može i treba pomoći da se naučni dokazi i različiti arhivski materijali koji govore o ratu na jednostavan način približe široj publici.

Alija | Kostjerevac Ibrahim | Košpić Emir | Košpić Enis | Košpić Mehmedalija | Košpić Mensur | Košpić Rasim | Košpić Senaid | Kotorić Abdulah | Kotorić Elvir | Kotorić Mehmed | Kovačević Admir | Kovačević Meho | Kovačević Osman | Kozić Amir | Kozić Nedžad | Krajinović Nezir | Krdžić Abaz | Krdžić Adem | Krdžić Atif | Krdžić Azem | Krdžić Bajro | Krdžić Behrudin | Krdžić Bekto | Krdžić Benjamin | Krdžić Dahmo | Krdžić Daut | Krdžić Ejub | Krdžić Enver | Krdžić Hamdija | Krdžić Husein | Krdžić Ibro | Krdžić Junuz | Krdžić Mahmut | Krdžić Mehmed | Krdžić Mevludin | Krdžić Mubedin | Krdžić Munib | Krdžić Nazif | Krdžić Nazif | Krdžić Nura | Krdžić Nurija | Krdžić Omer | Krdžić Omer | Krdžić Omer | Krdžić Ramo | Krdžić Rasim | Krdžić Redžo | Krdžić Rešad | Krdžić Rifet | Krdžić Sabit | Krdžić Sabit | Krdžić Sadik | Krdžić Salih | Krdžić Seid | Krdžić Sejad | Krdžić Senahid | Krdžić Vehbija | Krdžić Zaim | Krdžić Zijamen | Kremić Adil | Kremić Alaga | Kremić Asim | Kremić

Fadil | Kremić Ibrišim | Kremić Mehmedalija | Kremić Mujo | Kremić Ramo | Kremić Rizvo | Krilić Nazif | Krkić Muhamed | Krkić Mujo | Krlić Ibro | Krlić Munib | Krlić Nedžad | Krlić Safet | Krlić Ševal | Krndić Mensur | Kuduzović Hamdija | Kuduzović Hasan | Kuljić Hasib | Kulovac Atif | Kulovac Hasan | Kuljančić Avdo | Kuljančić Fikret | Kuljančić Habib | Kuljančić Salko | Kuljančić Šaban | Kuljančić Šaban | Kumrić Ibrahim | Kunić Asim | Kunić Asmir | Kunić Fahrudin | Kunić Fikret | Kunić Kasim | Kunić Mehemed | Kunić Rifet | Kunić Sulejman | Kurbašić Husein | Kurjak Bajro | Kurtalić Alija | Kurtić Behaja | Kurtić Ramo | Kurtić Rifet | Kurtić Sadik | Kurtić Vahid | Kurtić Zuhrijet | Kustura Refik | Latifović Almir | Latifović Izet | Lejlčić Fikret | Lelović Avdo | Lemeš Ahmo | Lemeš Alija | Lemeš Azem | Lemeš Aziz | Lemeš Edhem | Lemeš Fadil | Lemeš Ilijaz | Lemeš Munib | Lemeš Muriz | Lemeš Muška | Lemeš Nihad | Lemeš Senahid | Lemeš Zuhdija | Lenjinac Hazim |

Potočari, 25. septembar 2020.

Sadik | Mahmutović Sead | Mahmutović Vahid | Mahmutović Zejnil | Majstorović Hasan | Majstorović Huso | Majstorović Sead | Majstorović Sulejman | Malagić Admir | Malagić Dahmo | Malagić Ekrem | Malagić Elvir | Malagić Enez | Malagić Habib | Malagić Hadžo | Malagić Hajrudin | Malagić Hajrudin | Malagić Halid | Malagić Hamed | Malagić Haris | Malagić Hariz | Malagić Ibrahim | Malagić Izudin | Malagić Mehmed | Malagić Mehmed | Malagić Meho | Malagić Meyludin | Malagić Muhamed | Malagić Mujo | Malagić Nimir | Malagić Nedžad | Malagić Nezir | Malagić Nurif | Malagić Nurija | Malagić Nurija | Malagić Nusret | Malagić Ohran | Malagić Omer | Malagić Redžo | Malagić Salko | Malagić Samir | Malagić Selim | Malagić Šaban | Malagić Šaban | Malagić Ševel | Malagić Vahidin | Malatić Elvedin | Malatić Elvir | Malatić Enver | Malatić Hasan | Malatić Husein | Malatić Salko | Malatić Smail | Malić Ahmo | Malić Alija | Malić Alija | Malić Avdija | Malić Avdo | Malić Enver | Malić

Esad | Malić Fadil | Malić Fadil | Malić Fazlja | Malić Fehim | Malić Fuad | Malić Hakija | Malić Hamdija | Malić Hamed | Malić Ibiš | Malić Ibrahim | Malić Ibrahim | Malić Izet | Malić Jakub | Malić Kemal | Malić Mehemed | Malić Meho | Malić Mujo | Malić Nezir | Malić Nurdin | Malić Nurif | Malić Omer | Malić Ragib | Malić Ramiz | Malić Senad | Malić Suad | Malić Šaban | Malić Šaćir | Malić Šahbaz | Malić Šerif | Malić Teufik | Malić Zahid | Malić Zuhdo | Malkić Bajro | Malkić Bajro | Malkić Behajia | Malkić Behudin | Malkić Enver | Malkić Fadil | Malkić Hajrudin | Malkić Halil | Malkić Hasan | Malkić Hilmo | Malkić Ibrahim | Malkić Ibro | Malkić Mevludin | Malkić Mevludin | Malkić Mujo | Malkić Omer | Malkić Rašid | Malkić Rešid | Malkić Rušid | Malkić Sabrija | Malkić Sajmir | Malović Hajrudin | Malović Rifet | Maluhija Emir | Maljišević Alija | Maljišević Mehmed | Maljišević Ragib | Maljišević Salko | Mandžić Ahmet | Mandžić Bekir | Mandžić Džemal | Mandžić Emir | Mandžić Enes

| Mandžić Esad | Mandžić Fikret | Mandžić Hedib | Mandžić Hilmo | Mandžić Hisam | Mandžić Ibrahim | Mandžić Idriz | Mandžić Izet | Mandžić Jakub | Mandžić Jusuf | Mandžić Latif | Mandžić Mehmedalija | Mandžić Mehmedalija | Mandžić Nedim | Mandžić Nezir | Mandžić Nurija | Mandžić Ramo | Mandžić Salih | Mandžić Samir | Mandžić Sulejman | Marković Marko | Mašić Admir | Mašić Azem | Mašić Džemal | Mašić Dževad | Mašić Dževad | Mašić Fahr | Mašić Fehim | Mašić Hajdin | Mašić Hajro | Mašić Hakija | Mašić Hasan | Mašić Hasan | Mašić Himzo | Mašić Ibrahim | Mašić Idriz | Mašić Muharem | Mašić Mujo | Mašić Mujo | Mašić Nedžad | Mašić Ohran | Mašić Ramo | Mašić Redžo | Mašić Sadem | Mašić Sadija | Mašić Sadik | Mašić Sadmir | Mašić Sado | Mašić Sead | Mašić Seid | Mašić Sejdalija | Mašić Sejfo | Mašić Senusija | Mašić Sulejman | Mašić Suljo | Mašić Suljo | Mašić Suljo | Mašić Šaban | Mašić Šećo | Mašić Ševko | Mašić Zilha | Međuseljac Ahmet | Mehanović

Atif | Mehanović Bahrudin | Mehanović Fadil | Mehanović Hasan | Mehanović Himzo | Mehanović Husein | Mehanović Kadrija | Mehanović Kemal | Mehanović Mehmed | Mehanović Mehmed | Mehanović Mehmed | Mehanović Mehmed | Mehanović Mirsad | Mehanović Muhamed | Mehanović Mujo | Mehanović Mustafa | Mehanović Nazif | Mehanović Ohran | Mehanović Omer | Mehanović Osman | Mehanović Ramiz | Mehanović Rifet | Mehanović Sabahudin | Mehanović Safet | Mehanović Sifet | Mehanović Smail | Mehanović Suljo | Mehanović Zurijet | Mehić Ahmedin | Mehić Ahmo | Mehić Ahmo | Mehić Alija | Mehić Amir | Mehić Azem | Mehić Aziz | Mehić Bajazit | Mehić Bajro | Mehić Behudin | Mehić Beriz | Mehić Damir | Mehić Edhem | Mehić Edo | Mehić Eniz | Mehić Fuad | Mehić Hamed | Mehić Hamed | Mehić Hariz | Mehić Hasib | Mehić Hasiba | Mehić Hašim | Mehić Hazim | Mehić Hedib | Mehić Husein | Mehić Ibrahim | Mehić Ibrahim | Mehić Ibro | Mehić Idriz | Mehić Idriz |

Mehić Idriz | Mehić Junuz | Mehić Jusuf | Mehić Kemal | Mehić Kiram | Mehić Lutvo | Mehić Medo | Mehić Mehan | Mehić Mehmed | Mehić Mehmed | Mehić Mehmed | Mehić Mehko | Mehić Mehko | Mehić Mehko | Mehić Mirsad | Mehić Muhamet | Mehić Muhamet | Mehić Mujo | Mehić Muradif | Mehić Mustafa | Mehić Nermi | Mehić Omer | Mehić Rahim | Mehić Ramo | Mehić Ramo | Mehić Rasim | Mehić Rešad | Mehić Rifet | Mehić Rizo | Mehić Sabit | Mehić Safet | Mehić Safet | Mehić Samir | Mehić Samir | Mehić Sejdalija | Mehić Selman | Mehić Sevdeta | Mehić Sulejman | Mehić Suljo | Mehić Šaban | Mehić Šaban | Mehić Šaban | Mehić Šaćir | Mehić Šaćir | Mehić Šaćin | Mehić Tahir | Mehić Zajim | Mehić Zuhrijet | Mehinović Admir | Mehinović Azmir | Mehinović Fadil | Mehinović Hakija | Mehinović Idriz | Mehinović Izet | Mehinović Mehmed | Mehinović Mevludin | Mehinović Nezir | Mehinović Osman | Mehinović Rahima | Mehinović Ramo | Mehinović Safet | Mehinović Vahid |

Mehmedović Abdulah | Mehmedović Abdulah | Mehmedović Abdurahman | Mehmedović Abid | Mehmedović Abid | Mehmedović Adem | Mehmedović Adil | Mehmedović Adil | Mehmedović Adil | Mehmedović Ahmo | Mehmedović Ahmo | Mehmedović Alija | Mehmedović Alija | Mehmedović Almedin | Mehmedović Almir | Mehmedović Aljo | Mehmedović Amir | Mehmedović Arif | Mehmedović Avdija | Mehmedović Azem | Mehmedović Azmir | Mehmedović Bajro | Mehmedović Bećir | Mehmedović Bego | Mehmedović Behadil | Mehmedović Behadil | Mehmedović Bešir | Mehmedović Čamil | Mehmedović Čamil | Mehmedović Džemail | Mehmedović Džemail | Mehmedović Džemail | Mehmedović Džemo | Mehmedović Dževad | Mehmedović Emin | Mehmedović Esmir | Mehmedović Esnaf | Mehmedović Fahrudin | Mehmedović Fahrudin | Mehmedović Fahrudin | Mehmedović Fata | Mehmedović Fehim | Mehmedović Fehim | Mehmedović Feris | Mehmedović Fikret |

Idriz | Mehmedović Ismet | Mehmedović Ismet | Mehmedović Izet | Mehmedović Jakub | Mehmedović Kadrija | Mehmedović Karo | Mehmedović Lutvo | Mehmedović Mali | Mehmedović Mehmed | Mehmedović Mehmedalija | Mehmedović Mehmedalija | Mehmedović Meho | Mehmedović Meho | Mehmedović Meho | Mehmedović Meho | Mehmedović Mensur | Mehmedović Mevludin | Mehmedović Mevludin | Mehmedović Mevludin | Mehmedović Mevludin | Mehmedović Mirsad | Mehmedović Mirsad | Mehmedović Mirsad | Mehmedović Mirza | Mehmedović Muhamed | Mehmedović Muhidin | Mehmedović Mujo | Mehmedović Mujo | Mehmedović Mujo | Mehmedović Mujo | Mehmedović Munir | Mehmedović Muriz | Mehmedović Muriz

| Mehmedović Mustafa | Mehmedović Mustafa | Mehmedović Mustafa | Mehmedović Mušan | Mehmedović Nazim | Mehmedović Nedžib | Mehmedović Nesib | Mehmedović Nurif | Mehmedović Nurija | Mehmedović Nusret | Mehmedović Omer | Mehmedović Omer | Mehmedović Omer | Mehmedović Osman | Mehmedović Osmijad | Mehmedović Osma | Mehmedović Osma | Mehmedović Ragib | Mehmedović Rahman | Mehmedović Rahman | Mehmedović Ramiz | Mehmedović Ramo | Mehmedović Ramo | Mehmedović Ramo | Mehmedović Ramo | Mehmedović Rasim | Mehmedović Rašid | Mehmedović Redžep | Mehmedović Redžep | Mehmedović Redžo | Mehmedović Reuf | Mehmedović Rifet | Mehmedović Rizvo | Mehmedović Sabahudin | Mehmedović Sadik | Mehmedović

Saib | Mehmedović Sakib | Mehmedović Sakib | Mehmedović Salčin | Mehmedović Salčin | Mehmedović Salih | Mehmedović Salih | Mehmedović Salko | Mehmedović Sead | Mehmedović Seid | Mehmedović Sejdalija | Mehmedović Selim | Mehmedović Selim | Mehmedović Selim | Mehmedović Senad | Mehmedović Senad | Mehmedović Senahid | Mehmedović Sidik | Mehmedović Sinan | Mehmedović Sinan | Mehmedović Smail | Mehmedović Smail | Mehmedović Smail | Mehmedović Smajo | Mehmedović Sulejman | Mehmedović Sulejman | Mehmedović Suljo | Mehmedović Šaban | Mehmedović Šemso | Mehmedović Šemso | Mehmedović Šemso | Mehmedović Šemso | Mehmedović Ševko | Mehmedović Ševko | Mehmedović Vahid | Mehmedović Vahidin | Mehmedović Zaim | Mehmedović Zekir | Mehmedović Zulfo | Mehmeti

Enver | Meholić Husein | Meholić Sakib | Mehović Bekim | Mejremić Halil | Mekanić Adem | Mekanić Bekir | Mekanić Čamil | Mekanić Fadil | Mekanić Hamil | Mekanić Ibrahim | Mekanić Ibrahim | Mekanić Jakub | Mekanić Junuz | Mekanić Kadro | Mekanić Muhamed | Mekanić Mustafa | Mekanić Naser | Mekanić Salim | Mekanić Šećan | Memić Abdulah | Memić Abdurahman | Memić Adem | Memić Adem | Memić Adil | Memić Admir | Memić Ahmed | Memić Ahmet | Memić Alija | Memić Avdija | Memić Bajro | Memić Bego | Memić Bekir | Memić Beriz | Memić Edin | Memić Emin | Memić Hajrudin | Memić Halil | Memić Hasan | Memić Hasan | Memić Hasan | Memić Hašim | Memić Ibiš | Memić Ibrahim | Memić Ibro | Memić Idriz | Memić Jusuf | Memić Jusuf | Memić Mefail | Memić Memija | Memić Nedžad | Memić Nedžad | Memić Nedžib | Memić Nurif | Memić Nurija | Memić Omer | Memić Osman | Memić Osman | Memić Rašid | Memić Redžo | Memić Rešad | Memić

Rešid | Memić Rizo | Memić Sadik | Memić Safet | Memić Sakib | Memić Sejda | Memić Sidik | Memić Suljo | Memić Šaban | Memić Šahin | Memić Šemsudin | Memić Ševko | Memić Uzeir | Memić Zurijet | Memišević Adil | Memišević Ahmet | Memišević Alija | Memišević Amir | Memišević Azem | Memišević Bego | Memišević Edhem | Memišević Hajrudin | Memišević Hazim | Memišević Jasmin | Memišević Jusuf | Memišević Mahmut | Memišević Mehmed | Memišević Mehmedalija | Memišević Meho | Memišević Memiš | Memišević Mensur | Memišević Munib | Memišević Mustafa | Memišević Mustafa | Memišević Nezir | Memišević Nurija | Memišević Sabit | Memišević Salkuna | Memišević Sejdalija | Memišević Sejfo | Memišević Šaban | Memišević Šaćir | Memišević Zijad | Merajić Fadil | Merajić Husein | Merajić Mulo | Merajić Sabrija | Merajić Sarija | Merajić Šaban | Merdžić Azmir | Merdžić Edhem | Merdžić Enver | Merdžić Kemal | Merdžić Mujo | Merdžić Ramo |

Merdžić Refik | Merdžić Reuf | Merdžić Safet | Merdžić Salih | Mešanović Abdulah | Mešanović Adem | Mešanović Adem | Mešanović Alija | Mešanović Arif | Mešanović Azem | Mešanović Azmir | Mešanović Bajro | Mešanović Behadil | Mešanović Bekir | Mešanović Čamil | Mešanović Fadil | Mešanović Hajro | Mešanović Hajrudin | Mešanović Hakija | Mešanović Hamdija | Mešanović Ibrahim | Mešanović Idriz | Mešanović Juso | Mešanović Mehо | Mešanović Mensur | Mešanović Mevludin | Mešanović Mevludin | Mešanović Mirza | Mešanović Mujo | Mešanović Mustafa | Mešanović Nazif | Mešanović Nazif | Mešanović Nezir | Mešanović Omer | Mešanović Ragib | Mešanović Ramiz | Mešanović Ramo | Mešanović Salih | Mešanović Salkan | Mešanović Senad | Mešanović Suljo | Mešanović Šaban | Mešanović Šahin | Mešanović Šefik | Mešanović Zulfo | Mešić Hasan | Mešić Hasib | Mešić Safet | Mešić Salem | Mešić Šerif | Mitić Senad | Mitić Suad | Mitić Ševko | Mitić Šukrija |

Muhamedagić Mujo | Muhamedagić Omer | Muhamedović Mustafa | Muharemović Abdulah | Muharemović Adil | Muharemović Ahmet | Muharemović Avdulah | Muharemović Džemaludin | Muharemović Hamdija | Muharemović Hasan | Muharemović Hasan | Muharemović Husein | Muharemović Ibrahim | Muharemović Ismet | Muharemović Ismet | Muharemović Mahmut | Muharemović Mujo | Muharemović Mustafa | Muharemović Nezir | Muharemović Nusret | Muharemović Reuf | Muharemović Rizo | Muharemović Šaban | Muharemović Šahbaz | Muharemović Šahin | Muharemović Vahid | Muharemović Zaim | Muhić Amir | Muhić Asim | Muhić Azem | Muhić Bahro | Muhić Begaić | Muhić Bego | Muhić Bekto | Muhić Beriz | Muhić Besim | Muhić Čazim | Muhić Dževad | Muhić Emir | Muhić Fadil | Muhić Fahrudin | Muhić Ferid | Muhić Hajdin | Muhić Hajro | Muhić Hajro | Muhić Hajrudin | Muhić Hajrudin | Muhić Hamdija | Muhić Hamed | Muhić Hasan | Muhić Hasib |

Muhić Hasib | Muhić Hidajet | Muhić Husejin | Muhić Huso | Muhić Ibrahim | Muhić Ismet | Muhić Ismet | Muhić Jusuf | Muhić Kadrija | Muhić Kemo | Muhić Kiram | Muhić Mehemed | Muhić Mehmed | Muhić Mehmedalija | Muhić Nedžad | Muhić Nesib | Muhić Nurija | Muhić Osman | Muhić Ramiz | Muhić Ramo | Muhić Redžo | Muhić Resko | Muhić Rešid | Muhić Sabahudin | Muhić Sado | Muhić Sead | Muhić Seid | Muhić Semir | Muhić Sumbul | Muhić Šaban | Muhić Šefik | Muhić Šemso | Muhić Šukrija | Mujanović Adem | Mujanović Almin | Mujanović Amir | Mujanović Asim | Mujanović Bajro | Mujanović Derviš | Mujanović Džemal | Mujanović Hasib | Mujanović Ibiš | Mujanović Kiram | Mujanović Mensudin | Mujanović Mujo | Mujanović Mujo | Mujanović Muradif | Mujanović Mustafa | Mujanović Nizam | Mujanović Osmo | Mujanović Ramiz | Mujanović Rasim | Mujanović Sabit | Mujanović Sabrija | Mujanović Salkan | Mujanović Selim | Mujanović Selman | Mujanović Sumbul |

Mujanović Šećan | Mujanović Vejsil | Mujanović Vejsudin | Mujčić Amir | Mujčić Enver | Mujčić Hakija | Mujčić Halid | Mujčić Halil | Mujčić Hasib | Mujčić Idriz | Mujčić Midhat | Mujčić Muharem | Mujčić Omer | Mujčić Rešid | Mujčić Zuhdo | Mujčinović Adem | Mujčinović Alija | Mujčinović Almedin | Mujčinović Aljo | Mujčinović Asim | Mujčinović Avdulah | Mujčinović Ejub | Mujčinović Elvir | Mujčinović Enis | Mujčinović Halid | Mujčinović Hasib | Mujčinović Husein | Mujčinović Ibrahim | Mujčinović Kadrija | Mujčinović Kemo | Mujčinović Mehmed | Mujčinović Mešan | Mujčinović Mujo | Mujčinović Mujo | Mujčinović Nesad | Mujčinović Nezir | Mujčinović Nezir | Mujčinović Nijaz | Mujčinović Omer | Mujčinović Osman | Mujčinović Pašaga | Mujčinović Ragib | Mujčinović Ramiz | Mujčinović Ramiz | Mujčinović Rasim | Mujčinović Rešad | Mujčinović Sakib | Mujčinović Sulejman | Mujičić Amir | Mujičić Bajro | Mujičić Esmir | Mujičić Halid | Mujičić Hasib | Mujičić Ibrahim | Mujić Abdulah | Mujić

DOMOVINA NA KRAJU SVJETOVA

POLJA SMRTI PO OKOLIŠIMA.
ZGARIŠTA, KRV I SNIJEG PO Ulicama.
RASTJERANE PTICE PO ŠUMAMA,
I DOMOVINA NA KRAJU SVJETOVA.

UKUS BARUTA U USTIMA.
MIRIS TRULEŽI U NOZDRVAMA.
PRASAK TOPOVA U NOĆIMA,
DOMOVINA U RASKOLU MOĆNIKA.

TVOJ GLAS U UŠIMA,
TVOJ DODIR U SNOVIMA.
MOJ ŽIVOT U MISLIMA,
DOMOVINA U TREPTAJU SA SUZAMA.

SUROVA ZIMA PRED VRATIMA.
PRAZNI SU STOLOVI U KUHINJAMA.
BLJESAK RAKETA NA GRANICAMA,
I DOMOVINA U SRCIMA RATNIKA

SLOBODA JE OVDJE RELATIVNA.
UBIJAJU NAS GODINAMA.
PROMRZLI PRSTI NA OBARAČIMA,
I DOMOVINA U DUŠI BRANILACA

NIHAD ĆATIĆ

| Mujić Himzo | Mujić Himzo | Mujić Himzo | Mujić Hussein | Mujić Huso | Mujić Ibrahim | Mujić Ibrahim | Mujić Ibro | Mujić Ibro | Mujić Izet | Mujić Jakub | Mujić Junuz | Mujić Jusuf | Mujić Jusuf | Mujić Kasim | Mujić Kiram | Mujić Malčo | Mujić Manjo | Mujić Mehan | Mujić Mehemed | Mujić Mehmed | Mujić Mehmed | Mujić Meho | Mujić Meho | Mujić Mešan | Mujić Mevlid | Mujić Miralem | Mujić Miralem | Mujić Mirsad | Mujić Mirsad | Mujić Muamer | Mujić Muhamed | Mujić Muhamed | Mujić Muhamed | Mujić Muhamem | Mujić Muhamem | Mujić Muhamidin | Mujić Mujo | Mujić Nedžad | Mujić Nedžib | Mujić Nezir | Mujić Nihad | Mujić Nufik | Mujić Nusret | Mujić Omer | Mujić Omer | Mujić Omer | Mujić Osman | Mujić Osman | Mujić Osman | Mujić Rahman | Mujić Ramiz | Mujić Ramiz | Mujić Ramiz | Mujić Ramiz | Mujić Ramo | Mujić Redžep | Mujić Redžo | Mujić Refik | Mujić Rešad |

Mujić Rešad | Mujić Rešo | Mujić Reuf | Mujić Rifet | Mujić Rizvan | Mujić Rizvo | Mujić Sabit | Mujić Sadik | Mujić Said | Mujić Sakib | Mujić Salčin | Mujić Salim | Mujić Salim | Mujić Samir | Mujić Samir | Mujić Sead | Mujić Sedin | Mujić Sejad | Mujić Selim | Mujić Semir | Mujić Senad | Mujić Senahid | Mujić Smajo | Mujić Smajo | Mujić Suad | Mujić Suad | Mujić Sulejman | Mujić Suljio | Mujić Suvad | Mujić Šaban | Mujić Šefik | Mujić Šefik | Mujić Šefik | Mujić Šefik | Mujić Ševal | Mujić Ševko | Mujić Vahid | Mujić Vahidin | Mujić Veliđ | Mujić Zahid | Mujić Zahid | Mujić Zaim | Mujić Zenudin | Mujić Zijad | Mujić Zijo | Mujić Zuhrijet | Mujkanović Behadil | Mujkanović Esad | Mujkanović Esmir | Mujkanović Huso | Mujkanović Ibro | Mujkanović Jasmin | Mujkanović Senad | Mujkanović Suad | Mujkić Almir | Mujkić Bego | Mujkić Enez | Mujkić Fahrudin | Mujkić Hajrudin | Mujkić Hajrudin | Mujkić Hamed | Mujkić Husein | Mujkić Husejn | Mujkić Idriz | Mujkić Ismet | Mujkić Mehan |

Kao dio Memorijalnog centra, u nekadašnjoj Fabrici akumulatora, koja je služila kao sjedište Holandskog bataljona UN-a, nalaze se i Spomen soba, Multimedijalna soba i Dokumentacioni centar

Mujkić Mehmed | Mujkić Mehmed | Mujkić Mehmedalija | Mujkić Mehmedalija | Mujkić Muhamed | Mujkić Nermin | Mujkić Ohran | Mujkić Osman | Mujkić Ramiz | Mujkić Ramo | Mujkić Redžep | Mujkić Sejfulah | Mujkić Šaban | Mujkić Ševko | Mujkić Veid | Mujkić Zijad | Mujkić Zuhdija | Mujkić Zuhrijet | Mulalić Adem | Mulalić Ahmo | Mulalić Hajra | Mulalić Hajro | Mulalić Kemal | Mulalić Meho | Mulalić Muriz | Mulalić Refik | Mulalić Sakib | Mulalić Sarija | Mulalić Senad | Muminović Abid | Muminović Adem | Muminović Aljo | Muminović Amir | Muminović Avdo | Muminović Aziz | Muminović Bajro | Muminović Dalija | Muminović Džemal | Muminović Džemal | Muminović Elvir | Muminović Enesa | Muminović Fadil | Muminović Fehim | Muminović Hajrudin | Muminović Hamdija | Muminović Hamed | Muminović Hamid | Muminović Hasan | Muminović Hasib | Muminović Haso | Muminović Hazim | Muminović Ibrahim | Muminović Ibrahim | Muminović Ibrahim | Muminović

Ismet | Muminović Ismet | Muminović Izet | Muminović Juso | Muminović Jusuf | Muminović Medo | Muminović Mehmed | Muminović Mehmedalija | Muminović Mehmedalija | Muminović Mensur | Muminović Mersad | Muminović Mersadin | Muminović Mesud | Muminović Mirhat | Muminović Mirsad | Muminović Muhamed | Muminović Muhamet | Muminović Muharem | Muminović Mujo | Muminović Munib | Muminović Munib | Muminović Munib | Muminović Mustafa | Muminović Mustafa | Muminović Mustafa | Muminović Mustafa | Muminović Nedžad | Muminović Nedžad | Muminović Nezir | Muminović Nezir | Muminović Nijaz | Muminović Osno | Muminović Rahman | Muminović Ramiz | Muminović Ramiz | Muminović Ramo | Muminović Rasim | Muminović Rasim | Muminović Rašid | Muminović Redžep | Muminović Redžo | Muminović Sadet | Muminović Safet | Muminović Safet | Muminović Salko | Muminović Salko | Muminović Saudin | Muminović Sead | Muminović Senad | Muminović

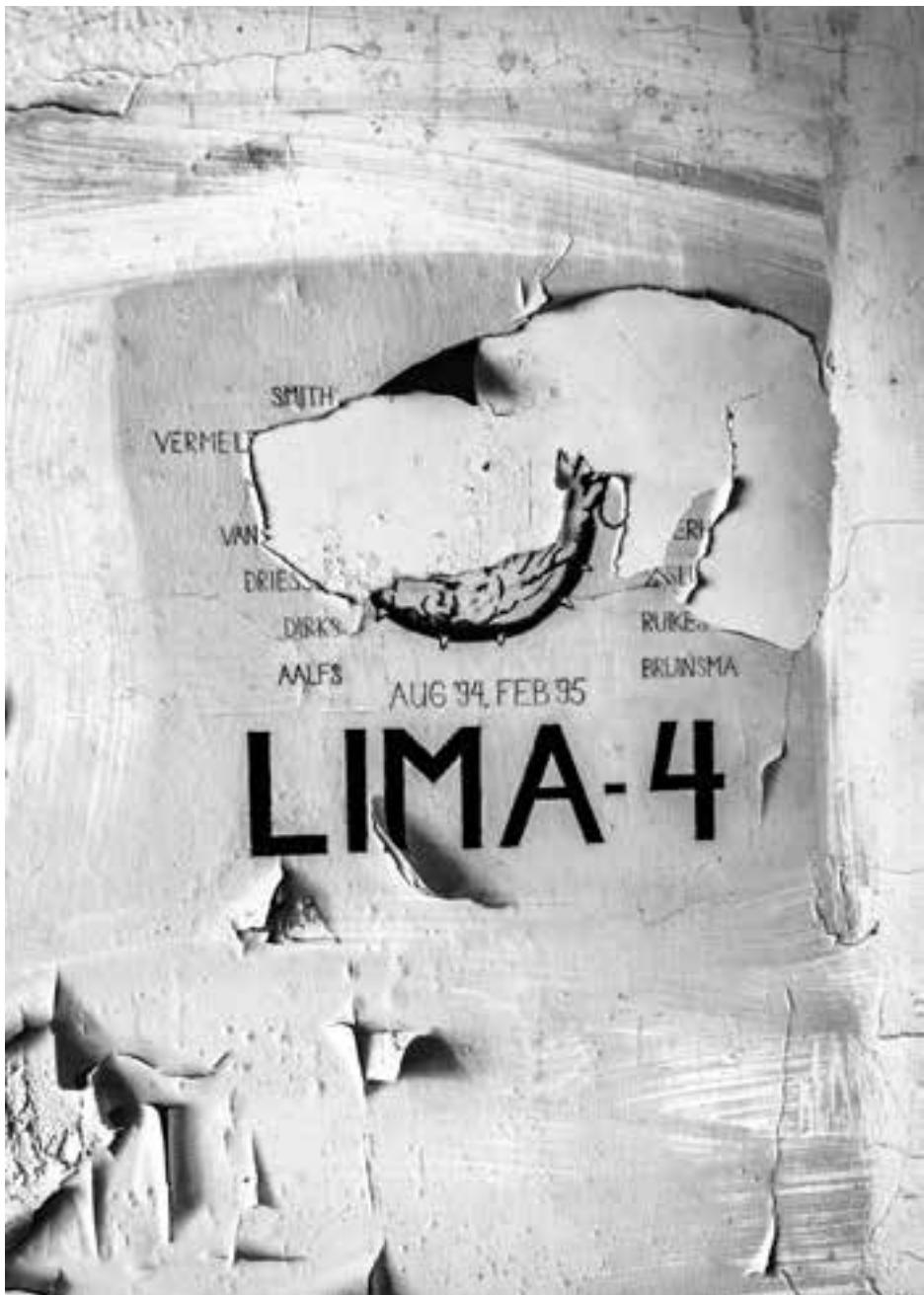

Grafiti vojnika Holandskog bataljona, Potočari

Suljo | Muminović Suljo | Muminović Šaban | Muminović Šaban | Muminović Taib | Muminović Vahdet | Muminović Zajim | Muminović Zehra | Muratagić Hamed | Muratagić Sulejman | Murathodžić Mehmed | Murathodžić Munezir | Murathodžić Murat | Muratović Ahmet | Muratović Derviš | Muratović Džemal | Muratović Hakija | Muratović Halil | Muratović Hasan | Muratović Husein | Muratović Ibrahim | Muratović Ibrahim | Muratović Ibrahim | Muratović Ibrahim | Muratović Ibran | Muratović Islam | Muratović Jusuf | Muratović Kada | Muratović Meho | Muratović Muamer | Muratović Mujo | Muratović Mumin | Muratović Munib | Muratović Murat | Muratović Nazif | Muratović Nezir | Muratović Nezir | Muratović Nurif | Muratović Nurija | Muratović Rahaman | Muratović Ramo | Muratović Ramo | Muratović Sabahudin | Muratović Safet | Muratović Salih | Muratović Salko | Muratović Sinan | Murtić Mustafa | Musić Abid | Musić Ahmet | Musić Bego | Musić Bekir | Musić Dedo | Musić

Džemal | Musić Edhem | Musić Edhem | Musić Enver | Musić Esad | Musić Esad | Musić Galib | Musić Hajrudin | Musić Hamdija | Musić Hamdija | Musić Hamed | Musić Hasan | Musić Haso | Musić Hašim | Musić Husein | Musić Ibrahim | Musić Ibran | Musić Ibrog | Musić Islam | Musić Ismet | Musić Ismet | Musić Kadrija | Musić Kermal | Musić Mehdin | Musić Mehmedalija | Musić Mevludin | Musić Mevludin | Musić Mirsad | Musić Mohamed | Musić Muhamet | Musić Muharem | Musić Muhidin | Musić Mujo | Musić Mujo | Musić Musa | Musić Mustafa | Musić Mustafa | Musić Nezir | Musić Nurija | Musić Nurija | Musić Osman | Musić Ragib | Musić Rahman | Musić Redžo | Musić Rešo | Musić Sead | Musić Selma | Musić Senad | Musić Senad | Musić Senad | Mustabašić Samir | Mustabašić Smajil | Mustafić Abdulah | Mustafić Abdurahman | Mustafić Adem | Mustafić Adil | Mustafić Adil | Mustafić Alija | Mustafić Alija | Mustafić Alija | Mustafić Alija | Mustafić Aljo | Mustafić Amir | Mustafić

Amir | Mustafić Amir | Mustafić Asim | Mustafić Asim | Mustafić Avdo | Mustafić Avdo | Mustafić Azem | Mustafić Azmir | Mustafić Bego | Mustafić Behadil | Mustafić Behahudin | Mustafić Bekir | Mustafić Besim | Mustafić Čamil | Mustafić Čazim | Mustafić Dahmo | Mustafić Daut | Mustafić Džemail | Mustafić Džemal | Mustafić Džemal | Mustafić Džemil | Mustafić Edhem | Mustafić Ekrem | Mustafić Emin | Mustafić Emin | Mustafić Enez | Mustafić Enis | Mustafić Esad | Mustafić Esed | Mustafić Fakir | Mustafić Fakir | Mustafić Faruk | Mustafić Ferid | Mustafić Fikret | Mustafić Fuad | Mustafić Hajdin | Mustafić Hakija | Mustafić Halid | Mustafić Hamdija | Mustafić Hamdija | Mustafić Hamed | Mustafić Hasan | Mustafić Hasib | Mustafić Hasib | Mustafić Haso | Mustafić Husein | Mustafić Huso | Mustafić Huso | Mustafić Ibiš | Mustafić Ibrahim | Mustafić Ibran | Mustafić Ismet | Mustafić Jasmin | Mustafić Jusuf | Mustafić Jusuf | Mustafić Jusuf

| Mustafić Kada | Mustafić Kadir | Mustafić Kemal | Mustafić Mehmed | Mustafić Mehmed | Mustafić Mehmedalija | Mustafić Mehmedalija | Mustafić Meho | Mustafić Meho | Mustafić Mensur | Mustafić Mensur | Mustafić Mensur | Mustafić Mensur | Mustafić Mersad | Mustafić Mevludin | Mustafić Midhat | Mustafić Mirsad | Mustafić Mirsad | Mustafić Mirsad | Mustafić Mirsad | Mustafić Muaviz | Mustafić Muahmed | Mustafić Mujedin | Mustafić Mujo | Mustafić Munib | Mustafić Munib | Mustafić Munir | Mustafić Murat | Mustafić Murat | Mustafić Muriz | Mustafić Mustafa | Mustafić Mustafa | Mustafić Mušan | Mustafić Nazif | Mustafić Nedžad | Mustafić Nevzet | Mustafić Nezir | Mustafić Nihad | Mustafić Nijaz | Mustafić Nuhan | Mustafić Nurija | Mustafić Nurija | Mustafić Nurija | Mustafić Nurija | Mustafić Nusret | Mustafić Omer | Mustafić Osman | Mustafić Osman | Mustafić Osman | Mustafić Osman | Mustafić Osmo |

Mustafić Osmo | Mustafić Ragib | Mustafić Rahman | Mustafić Ramo | Mustafić Ramo | Mustafić Ramo | Mustafić Redžo | Mustafić Redžo | Mustafić Reuf | Mustafić Rifet | Mustafić Rifet | Mustafić Rizo | Mustafić Rizo | Mustafić Sado | Mustafić Safet | Mustafić Said | Mustafić Sakib | Mustafić Salih | Mustafić Salim | Mustafić Salko | Mustafić Salko | Mustafić Salko | Mustafić Salko | Mustafić Samed | Mustafić Samid | Mustafić Samir | Mustafić Samir | Mustafić Sead | Mustafić Sead | Mustafić Sead | Mustafić Sejdalija | Mustafić Sejfudin | Mustafić Selim | Mustafić Selman | Mustafić Selman | Mustafić Senad | Mustafić Senad | Mustafić Senahid | Mustafić Smail | Mustafić Sulejman | Mustafić Suljo | Mustafić Šaban | Mustafić Šaban | Mustafić Šaban | Mustafić Šahbaz | Mustafić Ševket | Mustafić Ševko | Mustafić Šukrija | Mustafić Taib | Mustafić

PROF. DR. HARIZ HALILOVIĆ
SOCIJALNI ANTROPOLOG

POTOMCI ŽRTAVA GENOCIDA ĆE I SVOJIM GENIMA SVJEDOČITI O GENOCIDU

RAZGOVARALA:
SAIDA MUSTAJ BEGOVIĆ

Srebreničanin Hariz Halilović, doktor socijalne antropologije (1970), do aprila 1992. godine bio je student medicine. Danas kao profesor radi u Centru za globalna istraživanja (Centre for Global Research) na RMIT University u Melbourneu, Australija. Uz to je i gostujući profesor na University of California, Los Angeles (UCLA) kao član istraživačkog tima Centra za interdisciplinarna primijenjena društvena istraživanja (CISAR) u Sarajevu. Ono što se obično napiše uz njegovu biografiju jeste da je, zbog ljubavi, sa sarajevskih demonstracija u proljeće 1992. godine otisao posjetiti djevojku u Prijedor i tamo umjesto srebreničkog pakla proživio prijedorski logor Trnopolje. Profesionalno i privatno

i danas živi Srebrenicu: s jedne strane izučavajući i podučavajući politički motivirano nasilje, društveno pamćenje, translokalne identitete i performativne prakse, te prisilne migracije, a s druge strane uvijek iznova tražeći u spiskovima ubijenih sve ono što je bio njegov život do aprila 1992. godine, svaki put iznova proživljavajući stid i krivicu što je on preživio a oni nisu.

MNOGO JE GLADI U SREBRENICI BILO OD 1992. DO 1995. GODINE. EMIR SULJAGIĆ U KNJIZI *RAZGLEDNICA IZ GROBA* PIŠE O TOME. PIŠE O GLASINAMA DA SU NEKI STARCI UMRLI OD GLADI, O SMRTI MLADIĆA S VREĆOM BIJELOG BRAŠNA NA LEĐIMA „VELIKOJ KAO NJEGOV ŽIVOT“, O GENERALU

PHILLIPEU MORILLONU, KOJEM SU DALI
HLJEB OD LIJESKE A ON GA OCIJENIO "DO-
BRIM ZA PROBAVU" ... KOLIKO JE RATNA
GLAD DANAS VIDLJIVA U SVAKODNEVICI
ONIH KOJI SU OD 1992. DO 1995. GODINE
BILI U SREBRENICI?

HARIZ HALILOVIĆ: Srebrenički genocid u julu 1995. godine na neki je način potisnuo u drugi plan mnoge druge patnje i stradanja Bošnjaka Podrinja, koja su počela odmah u aprilu 1992. Jer pred tom najkrvavijom i najstrašnijom epizodom ubijanja, sve ranije patnje, svi progoni, bježanja, privremeni zbjegovi cijelih građdova, sela i familija, sva silna granatiranja, raketiranja, avionska bombardiranja i sve žrtve su na neki način obesmišljene i postale manje strašne. Međutim, važno je pričati o svim tim stradanjima, patnja- ma i zločinima, ali i o herojstvima koja su se desila prije pada i prije UN-ove izdaje Srebrenice. Važno je to i zbog kompletiranja i kontekstualizacije historijskog narativa o Srebrenici, narativa o direktnoj agresiji Srbije na Bosnu i Hercegovinu. U toj sveukupnoj i pažljivo osmišljenoj vojnoj operaciji gušenja posljednje enklave u tom dijelu Podrinja, izglađnjivanje bošnjačkog stanovništva bilo je integralni dio vojne strategije.

Sjećanje na glad dio je sjećanja svih preživjelih Srebreničana, odnosno Bošnjaka Podrinja, i svih onih koji su u Srebrenici našli svoje posljednje utočište. Ono što možemo ponekad čuti od ljudi

koji su preživjeli opsadu u Sarajevu ili u Tuzli – kako su im se zgadili riža i leća za cijeli život jer su u ratu bili prisiljeni jesti tu jednoličnu hranu – nikada nećete čuti od preživjelih Srebreničana, jer oni nikad te namirnice nisu ni vidjeli u ratu. Umjesto toga, ako se raspitate, čut ćete kako se pravio hljeb od ljeskovog cvata, kočanja (drvnenaste sredine kukuruznog klipa bez zrna), sušene kore voća i svega onog što je uglavnom bilo stočna hrana, tj. donekle jestivo i probavljivo. Gladovanje, kako je to Hasan Nuhanović detaljno opisao u svojoj knjizi *Zbjeg*, također je doživljavano i kao poseban vid poniženja. Čak i u okolnostima progona i totalne opkoljenosti mnogi ljudi su osjećali stid i krili su glad kao vlastitu sramotu. Tako je gladovanje u dobroj mjeri i nakon rata nastavilo biti tabu tema, jer je ljudima teško govoriti o tom poniženju.

Temu gladovanja, kao i načine na koje se od ničega pravila hrana u opkoljenoj Srebrenici, u svojoj doktorskoj disertaciji obradila je Marketa Slavkova. Marketa, ili Maja kako je znaju u Srebrenici, inače porijeklom iz Češke, bila je moja studentica u Melbourneu, a Srebrenicu je posjetila zajedno s grupom studenata koje od 2007. godine redovno dovodim iz Australije na studijska putovanja i ljetne škole u Bosnu. Taj vrijedan istraživački rad ostaje kao svjedočanstvo o jednom aspektu agresije i genocida o kojem se također treba znati.

Pored sjećanja na glad zabilježenih kroz priče i naučne radove, poput ovog kojeg

je dr. Marketa Slavkova napisala, postoji i utjelovljeno sjećanje koje je, kao i druge traume, transgeneracijsko, pa čak i epi-genetsko. Naime, naučnici su 2018. godine otkrili tragove gladovanja u genima druge i treće generacije Holandana čiji su roditelji

U KNJIZI *KAKO OPISATI SREBRENICU, U ISTOIMENOM ESEJU, OPISUJUĆI DOGAĐAJE IZ JULIA 1995. GODINE I RASTANAK BRATA I SESTRE KOJOJ ON POVJERAVA DJECU, NAPISALI STE REČENICU: "MINO, MOLIM TE, ČUVAJ MI DJECU AKO MENI ŠTA BUDE..." U*

POTOMCI ŽRTAVA GENOCIDA ĆE I SVOJIM GENIMA SVJEDOČITI O GENOCIDU NAD NJIHOVOM ROBINOM I PRECIMA. TO NIJE NIKAKVA NAUČNA FANTASTIKA

i preci preživjeli glad za vrijeme Drugog svjetskog rata. Stoga i odgovor na vaše pitanje ostaje otvoren, jer ratna glad onih koji su bili u Srebrenici od 1992. do 1995. sigurno će ostati upamćena, na mnoge načine, i kroz buduće generacije. Potomci žrtava genocida će i svojim genima svjedočiti o genocidu nad njihovom rođinom i precima. To nije nikakva naučna fantastika. Zahvaljujući biomedicinskoj tehnologiji, srebrenički genocid prvi je slučaj genocida u historiji koji je direktno vezan za biološku jedinicu identiteta, za gene, odnosno DNK, i to ne na nekoj simboličkoj razini nego na egzaktnim naučnim metodama. Zahvaljujući genima, tj. DNK preživjelih, utvrđen je identitet najvećeg broja žrtava genocida, a u svojim genima preživjeli i njihovi potomci će nastaviti nositi kako fragmente identiteta tako i fragmente traume onih koje su izgubili u Srebrenici. Jer genocid je transgeneracijski zločin koji ne prestaje aktom ubijanja ljudi.

TOJ JE REČENICI ISKAZAN ARHETIP TRANS-GENERACIJSKE TUGE I STREPNE KOJU IMAMO PRILIKU DA SLUŠAMO U BOŠNJAČKIM LIRSKIM Pjesmama. NA KOJI SE NAČIN SREBRENIČKA TRAGEDIJA REFLEKTIRALA NA RAD BOSANSKOHERCEGOVACKIH, ALI I REGIONALNIH I SVJETSKIH UMJETNIKA?

HARIZ HALILOVIĆ: Velike tragedije su velike i teške, ali i najizazovnije umjetničke teme. Najveći izazov umjetnicima je baviti se temom zla koje je ubilo svaku metaforu i postalo pojam sâmo za sebe. Srebrenica je postala sinonim genocida, kao što je Omarska postala simbol mučenja i iživljavanja nad zatočenim civilima. O tim temama umjetnost, pogotovo ona domaćih autora, tek pronalazi svoj jezik, i to je proces koji traje i trajat će. Jedno od pitanja koje sam sebi postavljam u knjizi jeste: Koliko je etično, ima li smisla – i ima li načina – tražiti kreativne forme, apstraktne riječi i simbole za ono pred čime

zanijemimo i posumnjamo u postojanje dobre, posumnjamo u pobjedu pravde nad nepravdom, dobra nad zlom, humanizma nad fašizmom? Međutim, smatram da je i sâmo postavljanje ovakvih pitanja akcija, intervencija i suočavanje s temom o kojoj je teško ili nemoguće samo teoretizirati ili je "objektivno" analizirati i opisivati, te tragati za uzročno-posljedičnim vezama kako, poneseni potrebom da shvatimo hladnokrvnu racionalnost zla, ne bismo upali u njegovo prihvatanje kao racionalne opcije, ili čak i u opravdavanje takve opcije kao razumnog rješenja. Srebrenica je postala metafora i sinonim velikosrpskog projekta koji, poput Picassove "Guernice", oslikava зло u svoj njegovoj sirovoj i monstruoznoj brutalnosti. S pozicije čistog simbolизма, srebrenički mrtvi su žive metafore, a ne tek puka retorička pomagala u nedostatku riječi. Zato Srebrenica ne može tematski zastarjeti, ne može ispariti iz

centralnim metaforama razbijanje je tabua o zlu koje nastavlja trijumfirati u vremenima u kojima su namjere djelomičnog ili potpunog uništenja vjerskih, etničkih, rasnih i nacionalnih grupacija postale sastavni dio vojnih strategija i teritorijalnih osvajanja. Umjesto bosanske i bošnjačke tabu(t) teme, moja je vizija da Srebrenica postane mjesto ekumenskog i humanističkog hodočašća, na kojem će se uvijek moći vidjeti antiteza mira, dobra i tolerancije. Kao stvarno mjesto i metafora, Srebrenica će nastaviti da nas opominje, da podsjeća kako su tamo "ubijeni i Bog i čovjek", kako to franjevac i naš suvremenik Drago Bojić reče.

**PRATITE BOSANSKOHERCEGOVACKE PISCE KOJI PIŠU O SVOM FIKTIVNOM ZAVIČAJU.
ZAŠTO SMATRATE DA SU FAKTI IZ TIH KNJIGA VALJANIJI OD REZULTATA POSLJEDNJEG POPISA STANOVNIŠTVA U BOSNI I HERCEGOVINI?**

NAJVEĆI IZAZOV UMJETNICIMA JE BAVITI SE TEMOM ZLA KOJE JE UBILO SVAKU METAFORU I POSTALO POJAM SAMO ZA SEBE

---

naše kolektivne svijesti, jer metafore će živjeti dok je ljudskoga jezika, kao i mogućnost poezije, vjere i utopijske nade da možemo biti bolji ljudi nego što smo bili i što jesmo. Baviti se srebreničkim tabutima kao stvarnim lijesovima i trans-

HARIZ HALILOVIĆ: Posljednji popis stanovništva Bosne i Hercegovine iz 2013. godine, i prvi poslijeratni, nije bio inventura domaćinstava i stanovnika nego više "utvrđivanje pazara" kojim je trebalo potvrditi faktičko stanje na terenu tamo

gdje su genocidom, nasiljem i zločinima uništeni ljudski životi i lokalne zajednice. Zato sam taj proces nazvao "popis otpisanih", a po meni je to još jedan od dokaza genocida.

cama, kako tumaraju uništenim selima Podrinja, Posavine, Krajine, Hercegovine... Hodaju tako od sela do sela – a sela nigdje. Obišao sam i sâm mnoga takva bivša mjesta tokom svog istraživanja u Bosni i Hercegovini. I znam da se najbolje daju

---

**SREBRENICA ĆE NASTAVITI DA NAS OPOMINJE,
DA PODSJEĆA KAKO SU TAMO "UBIJENI I BOG
I ČOVJEK", KAKO TO FRANJEVAC I NAŠ
SUVRMENIK DRAGO BOJIĆ REČE**

U toku svojih dodiplomskih i postdiplomskih studija u Australiji u dva navrata sam radio kao popisivač, odnosno vođa tima popisivača. U Australiji se popisi stanovništva i domaćinstava provode svakih pet godina, a posljednji popis 2016. godine u potpunosti je urađen putem Interneta. Dakle, imam iskustva u hodanja od kuće do kuće, u distribuiranju i prikupljanju formulara u toku popisa. Vrlo odgovoran i živopisan posao, moram priznati, jer nađete na razne ljude koji u vama vide predstavnika vlasti pa vam onda drže prodike o malim penzijama, lošim klupama u lokalnom parku, a oni usamljeni iskoriste priliku da vam prepričaju cijeli svoj život. Poučen ovim iskustvom, zamišljao sam popisivače, opremljene friškim uputama, transparentnim torbama i službenim iskazni-

prepoznati u kasnu jesen, prije snijega, kada podivljale voćke, cvijeće i drveće ostanu bez lišća i ogole nekadašnje avlige. I kad se dimnjaci, polomljeni i poniženi, ukažu među krošnjama nekadašnjih trešanja, a tišina odjekne iz obeščašćenih i razvaljenih domova.

Jedino što su popisivači mogli zabilježiti u ovim bivšim mjestima jeste sveprisutna odsutnost ljudskoga života – jer one što su jednom otpisani teško je ponovo popisati. Umjesto njih, tih "otpisanih", u popis je trebalo upisati koje sve drveće raste iz ruševina kuća, uslikati za uspomenu i dugo sjećanje avlige u kojima još leže nečije prevrnute stolice, prebrojati broj rupa od granata u dječijim, dnevним i spavaćim sobama, pribilježiti svu tugu koja vlada u ovim nadzemnim grobnicama

koje su još za prethodnoga popisa bile sretne ljudske nastambe u kojima se život mogao sumirati i kroz natalitet, mortalitet, fertilitet i niz drugih statističkih kategorija.

Iako otpisani od mnogih političara i institucija u BiH, kao i od međunarodnih čimbenika koji se bave ovom napačenom zemljom, tih više od 1,6 miliona bh. građana u dijaspori – onih koji su preživjeli logore, silovanja, strijeljanja i izgone iz svojih domova – nisu prestali biti mještani svojih zavičaja bez obzira što su ti zavičaji uništeni. Oni su svoje intimne zavičaje, sva svoja mjesta bila ponijeli sa sobom i vrlo često ih uspjeli kreativno rekonstruirati na drugim koordinatama i u drugim formama. Treba ih samo znati pronaći. Tako, na primjer, danas onog Brčkog iz 1991. godine ima više u Melbourneu, u Australiji nego u gradu distrikta na Savi. Žepa je do temelja spaljena, dijelom pobijena a dijelom protjerana

Mnoga “etnički očišćena” sela su se iz stvarnog preselila u virtualni prostor, pa se nekadašnje komšije i dalje svakodnevno druže, promuhabete po koju na Internetu iako su ponekad desetinama hiljada kilometara udaljeni jedni od drugih. Tamo su trebali popisivači Popisa iz 2013. godine potražiti informacije o uništenim selima diljem Bosne i Hercegovine. Valjani fakti o “nestalim mjestima” mogu se također pronaći i u fikciji poput one Saše Stanišića o Višegradu, Amira Kambera o Prijedoru, Elvire Mujčić o Srebrenici, Bekima Sejranovića o Brčkom, Alena Meškovića o Derventi, ili u zavičajnim monografijama i spomenarima Alije Uzunovića o Zvorniku, Mustafe Kurtića o Žepi, Tarika Đodića o Prnjavoru... Zavičaj je najčistiji i nepresušni izvor inspiracije, pogotovo kada vam je taj zavičaj otet, pogažen, uništen, a zbog emocija vezanih za sve što zavičaj simbolizira, slike

MNOGA “ETNIČKI OČIŠĆENA” SELA SU SE IZ STVARNOG PRESELILA U VIRTUALNI PROSTOR

1995. godine, ali se u posljednjih dvadesetak godina rekonstruirala u američkom gradu St. Louisu. Prvi stari Zvornik i Kozluk mogu se vrlo lako pronaći u Beču; Prijedor u Linzu; Banja Luka u Malmöu i diljem Švedske... A ovo nisu jedina mjesta i jedine forme rekonstruiranja uništenih bosanskih zavičaja.

zavičaja i priče o zavičaju uvijek će biti bliže fikciji nego faktografiji.

SREBRENIČANIN STE KOJI JE PROŠAO PAKAO PRIJEDORSKIH LOGORA I SVJEDOČILI STE URBICIDU, KULTUROCIDU I ELITOCIDU. U LOGORU OMARSKA MUČENA JE I POBIJE-NA PRIJEDORSKA INTELEKTUALNA ELITA:

**DOKTORI, PJESENICI, PROFESORI. ISTI TAKVI
SU POBIJENI I U SREBRENICI. ZAŠTO SE
O ELITOCIDU UVIJEK NAJMANJE PRIČA I
NAUČNO NE PROUČAVA?**

HARIZ HALILOVIĆ: Nažalost, ima u tome istine, ali ne smaram da se radi o ignoranciji. Genocid je toliko sveobuhvatan

Australije, uključujući i kolegicu Marketu s početka našeg intervjua, a koji s Bosnom nisu imali nikakvu personalnu vezu. Taj cijeli rastući opus naučnih radova etablirao se kao *Bosnian Genocide Studies* i kao takav se izučava na prestižnim svjetskim univerzitetima kao što su Yale, University of California, Monash ili RMIT. Trenutno

**GENOCID JE TOLIKO SVEOBUHVATAN I VRLO
RACIONALNO ISPLANIRAN ZLOČIN DA ĆE POTRAJATI
VIŠE GENERACIJA DOK SE I ONI NAJBITNIJI
NJEGOVI ASPEKTI NAUČNO ISTRAŽE I OPIŠU**

i vrlo racionalno isplaniran zločin da će potrajati više generacija dok se i oni najbitniji njegovi aspekti naučno istraže i opišu. Ipak, smaram da je generacija naučnika kojoj i sam pripadam uradila dosta na uspostavljanju važnih temelja za daljnji rad na ovoj kompleksnoj i važnoj temi. Uzimajući u obzir da je prva naučna publikacija *Genocid nad Muslimanima u Drugom svjetskom ratu* autora Vladimira Dedijera i Antuna Miletića objavljena tek 1990. godine, možemo shvatiti obim i važnost naučnih radova na temu posljednjeg rata i genocida u BiH. Pored desetina doktorskih disertacija naučnika porijeklom iz BiH, uključujući i onu na temu elitocida kolege dr. Dennis-a Gratza, barem dvostruko više takvih disertacija i naučnih radova istražili su i opisali stranci, kolege od Finske do

mentoriram četiri doktoranda koji izučavaju različite aspekte genocida i posljedice ovog zločina na bh. društvo. Da se vratim na vaše pitanje: genocid jeste započeo elitocidom, ubijanjem "kapitalaca" u lokalnim zajednicama, onih najvrjednijih i najprominentnijih, upravo zbog namjere da se taj narod i simbolički i organizacijski obezglavi i uništi. Silovanje i sve vrste seksualnog zlostavljanja žena također su imali sličnu ulogu: da se uništi obitelj i srž kolektivnog identiteta Bošnjaka. Isto tako, ubijanje muškaraca i dječaka u julu 1995. godine u Srebrenici (kao i prije toga diljem BiH) imalo je za cilj uništiti reproduktivnu moć jednog naroda. Dakle, koliko god strašan, genocid je vrlo racionalan plan, u čijem sprovodenju se ništa nije radilo tek tako, bez jasne namjere i cilja. Posljedice

tog plana jasne su i devastirajuće, i nepovratno su uništile mnoge lokalne zajednice na ogromnom prostoru u istočnoj Bosni, u Posavini, u istočnoj Hercegovini, Bosanskoj krajini... Svuda je tamo počinjen i elitocid i urbicid i memoricid – ili jednom riječju genocid.

EMIR SULJAGIĆ I VI U KNJIGAMA O SREBRENICI PIŠETE O OSJEĆAJU STIDA ŠTO STE PREŽIVJELI. DA LI PREŽIVJELI O TOJ EMOCIJI RAZGOVARAJU?

HARIZ HALILOVIĆ: Preživjeli uglavnom internaliziraju taj osjećaj, pokopaju ga u sebi i teško nalaze riječi kojim bi taj osjećaj stida i krivice (*survivor's guilt*) opisali. Znate, skoro da je taj osjećaj uvijek prisutan kao reakcija na smrt dragih ljudi. Čak se i oni sretnici kojima roditelji umru prirodnom smrću u dubokoj starosti pitaju da li su učinili dovoljno i da li su mogli biti bolji

tj. biti živ, preživjeli ne osjećaju kao neku čast niti dar, neku posebnu sposobnost u odnosu na one koji su pobijeni. Svaki put kad sam u Potočarima, i kad čitam imena svoje rodbine, svojih školskih drugova, mnogih dječaka koji su bili mlađi od mene kada su pobijeni, uvijek me obuzme osjećaj stida. I osjetim koliko mi svi ti ljudi fale. Zamislite kada vam iz života iščupaju nekoliko hiljada ljudi s kojima ste dijelili ili rodbinske veze, ili dačke klupe, igrališta, kupališta, kafiće, dijelili i bili vezani za sve ono što čini zavičaj... Jedan moj cijeli takav svijet je nestao. I nestalo je desetine hiljada takvih svjetova svima koji su preživjeli i koji svoju rodbinu posjećuju na Mezarju u Potočarima. Taj osjećaj stida što sam živ uvijek me obuzme kada se sretнем s majkama svojih pobijenih rođaka i prijatelja, kada kažu kako ih podsjećam na njihove sinove, kada mi zaželete sreću u životu,

**ČAK SE I ONI SRETNICI KOJIMA RODITELJI UMRU
PRIRODНОМ SMRĆУ U DUBOKOJ STAROSTI PITAJU
DA LI SU UČINILI DOVOLJNO I DA LI SU MOGLI
BITI BOLJI SVOJIM RODITELJIMA**

svojim roditeljima. E sad pomnožite taj osjećaj s više hiljada puta i zamislite kakva neodgovorena pitanja sebi postavljaju preživjeli u odnosu na svoju rodbinu, prijatelje, komšije, poznanike... Biti izuzetak,

pitanju za moga sina i koliki je porastao... Ja tada samo mogu plakati do neba, jer znam da one ništa od toga nemaju, a svi ti njihovi pobijeni sinovi i nerodeni unuci također meni fale.

**KOLIKO SREBRENIČKA DIJASPORA UTJEĆE
NA STVARANJE NARATIVA O SREBRENICI,
ALI I NA PROJEKCIJU ISTINE, ČINJENICA
O ONOME ŠTO SE ZAPRAVO U SREBRENICI
DOGODILO?**

uključujući i u Australiju. U dijaspori se održavaju naučne konferencije, izložbe, a u St. Louisu je napravljen i spomenik posvećen Srebrenici. Taj globalni narativ koji bh. dijaspora gradi i održava diljem

**RAT I GENOCID SU KREIRALI DANAŠNJU
BOSANSKOHERCEGOVACKU DIJASPORU**

HARIZ HALILOVIĆ: Rat i genocid su kreirali današnju bosanskohercegovačku dijasporu. Radi se o dijaspori koja je nastala prisilnim migracijama. Zato je naša dijaspora mnogo sličnija onoj židovskoj nakon holokausta nego gastarbajterskoj, kakve su neke ranije uspostavljene dijaspore iz bivše Jugoslavije. Danas imamo vrlo rasprostranjenu i dobro integriranu bh. dijasporu u mnogim europskim zemljama, kao i u Sjevernoj Americi i Australiji. Mnogi od naših ljudi su tamo duže od četvrt stoljeća, a postoji već jedna cijela generacija odraslih osoba koje su rođene u toj dijaspori. Bosanci u dijaspori vratili su osjećaj sopstvenog dostojanstva, koje im je bilo pogaženo. Također su postali svjesni svojih prava kao građani zemalja u koje su se uselili i integrirali. Svojim političkim aktivnostima i lobiranjem doprinijeli su da je većina zemalja u kojima žive donijela rezolucije o Srebrenici, 11. juli proglašen je Danom sjećanja u mnogim tim zemljama,

svijeta jako je važan i sastavni je dio postgenocidnog iskustva preživjelih.

**U ESEJU *MRAČNI PROIZVOD 20. STOLJEĆA*
OBJAVLJENOM U ČASOPISU *NOVI POGLEDI*
2007. GODINE DENNIS GRATZ NAVODI
DIO HITLEROVOG GOVORA NJEMAČKIM
GENERALIMA 1939. GODINE: *Ko još
DANAS GOVORI O UNIŠTENJU ARMENACA?
KAZAO JE TO DVije DECENIE NAKON ŠTO
JE POČINJEN TAJ GENOCID. DANAS, KADA
JE RIJEČ O SREBRENIČKOM GENOCIDU,
SVJEDOČIMO NEČEM DRUGOM. ŠTA SE
PROMIJENILO?***

HARIZ HALILOVIĆ: Nažalost, nije se previše promijenilo. Genocid kao politički motivirano nasilje pokazao se vrlo uspješnom strategijom za postizanje političkih ciljeva. Činjenica da tzv. Republika Srpska – koja je i kao ideja i kao stvarnost neodvojiva od zločina genocida – danas postoji kao legalizirani entitet, potvrđuje i Hitlerovu tezu da se genocid isplati. Često me moji studenti,

kada im govorim o genocidu, pitaju zar nismo ništa naučili iz holokausta. Odgovorim im da nisu samo dobri ljudi učili lekcije na holokaustu, nego i oni zli. Naime, konclogori, bijele trake, masovna pogubljenja, progoni, masovne grobnice... sve su to počinitelji genocida u Bosni preuzeli kao iz nekog priručnika *Kako počinjiti genocid*, čiji bi autor mogao biti i sam Hitler. Zločinci to čak nisu ni krili. Jedan od njih, presuđeni ratni zločinac Goran Jelisić, krvnik iz logora Luka u Brčkom, čak se samoprozvao Adolfom. Srbija i tzv. RS puni su Adolfâ koji se diče počinjenim genocidom, jer im je uspjelo kapitalizirati taj zločin u svakom pogledu. Porazno, ali istinito.

IMALI STE STRUČNIH POLEMIKA O IMENOVANJU ONOGA ŠTO SE ZAPRAVO DESILO U POJEDINIM BH. GRADOVIMA U PERIODU OD 1992. DO 1995. GODINE. NA KOJE POJMOVE BISTE KAO SOCIJALNI ANTROPOLOG UPORIZILI U STRUČNOJ TERMINOLOGIJI

HARIZ HALILOVIĆ: Pored presuđenog zločina genocida vezanog za masovna pogubljenja Bošnjaka iz UN-ove zaštićene zone Srebrenica u julu 1995. godine, također su presuđeni mnogi drugi zločini počinjeni u Prijedoru, Višegradu, Foči, Zvorniku, Sarajevu... Ni jedan od tih presuđenih zločina nije okvalificiran kao, recimo, ubistvo iz nehata, pa ni ubistvo s predumišljajem. Radi se o zločinima koji su nazvani zločinima protiv čovječnosti. To je strašan zločin; ni najgore serijske ubice, koji su ubijali svoje žrtve zbog nekog svog sadističkog nagona, nisu presuđeni za tu vrstu zločina. Dakle, bitno je imati na umu da genocid nije jedina strašna kategorija zločina. Međutim, u studijama o genocidu ne bavimo se isključivo i samo slučajevima genocida koji su sudski potvrđeni, jer takvih je vrlo mali broj. Koristim termin "genocidno nasilje" kada pišem o zločinima koji su imali za cilj uništenje, u potpunosti ili djelomično, jedne specifične grupe zbog njene etničke

ČESTO ME MOJI STUDENTI, KADA IM GOVORIM O GENOCIDU, PITAJU ZAR NISMO NIŠTA NAUČILI IZ HOLOKAUSTA. ODGOVORIM IM DA NISU SAMO DOBRI LJUDI UČILI LEKCIJE NA HOLOKAUSTU, NEGO I ONI ZLI

KOJA SE ODNOŠI NA DEŠAVANJA U MJESTIMA IZ KOJIH JE PROTJERANO ILI POUBIJANO NESRPSKO STANOVNIŠTVO?

ili vjerske pripadnosti. Svi zločini, od Bijeljine do Prijedora, imali su prepoznatljive elemente genocidnog nasilja.

U SRBIJANSKOJ PRIJESTOLNICI, U SALI
CENTRA ZA KULTURNU DEKONTAMINACI-
JU ODIGRANA JE PREDSTAVA ZLATKA
PAKOVIĆA *SREBRENICA, KAD MI UBIJENI
USTANEMO*, UZ VELIKO POLICIJSKO OBEZ-
BJEĐENJE. PREDSTAVA GOVORI O SALON-
SKIM FAŠISTIMA "ČILI SU JEZICI KRVAVLI

kojem slučaju kreirati neki drugačiji narativ o Srebrenici. Država Srbija baštini taj genocid i kad-tad će se morati s tim suočiti. Nadati se da će jednog dana ta Srbija platiti ratnu odštetu državi Bosni i Hercegovini i njenim građanima i tako se barem djelomično iskupiti za zlo koje

SVI ZLOČINI, OD BIJELJINE DO PRIJEDORA, IMALI SU PREPOZNATLJIVE ELEMENTE GENOCIDNOG NASILJA

OD IZVRŠITELJA ZLOČINA". NAJAVLJUJE LI TO MOGUĆNOST ZA STVARANJE JEDNOG NOVOG NARATIVA UPRKOS POLITIČKOJ I PROPAGANDNOJ SNAZI NEGATORA GENOCIDA U SREBRENICI?

HARIZ HALILOVIĆ: Narativ o Srebrenici jedan je u onome suštinski bitnom, pravosnažno presuđenom i forenzički dokazanom, ali će se nadopunjavati i biti prikazivan iz raznih perspektiva – jer zlo koje je kulminiralo u julu 1995. godine višeslojno je i zahtjeva jedan širok, holistički pristup u pokušaju njegovog sagleđavanja. Naravno, svaka čast svima koji su sudjelovali u realizaciji ovog važnog i hrabrog performansa u Beogradu. Činjenica da je jedna predstava morala imati veliko policijsko obezbjeđenje govori dovoljno. To što zvanična politika u Srbiji relativizira, umanjuje, negira, a također i slavi genocid u Srebrenici ne može ni u

je počinila. Salonski fašisti u Srbiji ne-odvojivi su od onih četnika ispod šubara što drže kame u krežubim ustima. Ti beogradski salonski fašisti i sami su dio tog folklora, a dokazivali su svoj fašizam i u praksi, na terenu u Bosni, gdje su provodili vikende pucajući sa sigurne distance na opkoljene bosanske gradove i bodreći nišandžije. I sadašnji predsjednik Srbije Aleksandar Vučić je zajedno sa svojim mentorom Vojislavom Šešeljem, presuđenim ratnim zločincem, bio jedan od tih salonskih fašista koji su opsjedali Sarajevo. Dolazili su na Pale i drugi salonski Beograđani, pisci poput Mome Kapora, Dobrice Ćosića, glumca Bate Živojinovića, cijela beogradska kulturna elita. Nekada avangardni pop muzičar Oliver Mandić bio je prominentni član zloglasnih "Arkanovih tigrova", koji su počinili nebrojene pljačke, protjerivanja, silovanja i masovna ubistva... Sve ovo

mora "ući u zapisnik" i mora se narativ dopuniti detaljima o tome ko je ubijao, ko podstrekivao, ko navijao, ko odravao...

**ŠTA JE POTREBNO DA SE OSTVARI SAN
IZ VAŠEG ESEJA *SJEĆANJE NA BOLJU
BUDUĆNOST OBJAVLJENOG 2011. GODINE
I DA U BOSNI I HERCEGOVINI DOĐE DO
SUŠTINSKOG POMIRENJA? JESU LI NAČI-
NJENI NEKI KORACI U TOM KONTEKSTU?***

HARIZ HALILOVIĆ: Pomirenje je postalo već izlizan termin koji je izgubio stvarni smisao. Što se više govorilo o pomirenju, sve ga je manje bilo. Ne može se, niti se treba svako pomiriti sa svakim. I nisu sve strane u procesu pomirenja u istoj ulozi. Niko nema prava tražiti od žrtava genocida i nasilja da se pomire s onima koji su im uništili živote. Međutim, oni koji su učestvovali u zločinima imaju

a onda se pokazalo da joj je to samo bila strategija da dobije smanjenu kaznu. Neke od tih izjava zvuče jako moćno i ja bih ih postavio na *billboarde* u mjestima iz kojih ti presuđeni zločinci dolaze i gdje su počinili zločine. Možda bi to utjecalo na njihove lokalne sunarodnjake da prestanu slaviti zločine kao herojstva. To bi, po meni, bio jedan od načina kako kreirati ambijent u kojem je pomirenje moguće, a ne tako što ćemo dopuštati nekom ko je tražio ubijanje 100 muslimana za jednog Srbinu da ulazi u cipelama u džamiju. To nije pomirenje, i ta osoba ne zaslužuje nikakvo poštovanje bez obzira koju ulogu obnašala. Ja bih, naprimjer, na ulazu u Vlasenicu postavio *billboard* ove sadržine:

Ja mogu da kažem da se zbog svega toga iskreno kajem. Zaista se kajem, jer ako bih samo rekao "Kajem se" forme

**NIKO NEMA PRAVA TRAŽITI OD ŽRTAVA
GENOCIDA I NASILJA DA SE POMIRE S ONIMA
KOJI SU IM UNIŠTILI ŽIVOTE**

moralnu obavezu da iskažu kajanje i da traže neku vrstu opresta od žrtava. Mnoge takve izjave o kajanju bile su sastavni dio sudskog procesa pred Haškim tribunalom. Najpoznatija presuđena zločinka Biljana Plavšić javno se pokajala pred tim sudom, priznala svoju krivicu,

radi, ja najbolje znam šta osjećam. Moje kajanje dolazi iz mene, jer veliku većinu ljudi ja sam poznavao odmalena. Zajedno smo odrasli, neki su mi bili komšije. Iskoristiću ovu priliku da se svim tim žrtvama i onim koje sam direktno povrijedio, na čije sam živote i sudbinu uticao,

izvinim, izvinim duboko, i svima onima koji su bili u Sušici bilo dan, bilo mjesec, bilo duže vremena.

Dragan Nikolić

ZAŠTO JE VAŽNO PISATI I PRIČATI O SREBRENICI I SVIM BOSANSKIM SREBRENICAMA NEKOLIKO DECENIJA NAKON GENOCIDA I ETNIČKIH ČIŠĆENJA?

POLITIČKE ELITE U SRBIJI I TZV. RS NASTAVLJAJU SLAVITI PRESUĐENE ZLOČINCE KAO HEROJE I ODBIJAJU PRIHVATITI ISTINU, KOJA IM JE ITEKAKO POZNATA

Dragan Nikolić je bio upravnik zatočeničkog logora Sušica, koji su srpske snage osnovale u opštini Vlasenica u Bosni i Hercegovini 1992. godine. U vrijeme kad je bio upravnik logora učestvovao je u stvaranju i održavanju atmosfere terora i sistematskog sadizma prema muslimanskim i drugim nesrpskim zatočenicima. Lično je ubio devet ljudi, a druge zatočenike je mučio i premlaćivao. Pod njegovim vođstvom žene svih starosnih doba silovane su i seksualno zlostavljanje. Osuđen je na dvadeset godina zatvora.

Jedino istinom, koliko god ona bila neugodna i bolna, možemo ići u smjeru dugoročnog, transgeneracijskog pomirenja. Nažalost, daleko smo od takvog ambijenta. Političke elite u Srbiji i tzv. RS nastavljaju slaviti presudjene zločince kao heroje i odbijaju prihvatići istinu, koja im je itekako poznata.

HARIZ HALILOVIĆ: Mislim da postoji generacijska odgovornost da se zapiše i zabilježi što više o onome što smo svjedočili jer smo bili suvremenici tih vremena. To dugujemo kako onima koji su ubijeni i postali prošlost tako i onima koji već sada predstavljaju neke buduće generacije.

ZAŠTO INSISTIRATE NA TERMINU "ČETNICI"?

HARIZ HALILOVIĆ: Kroz upotrebu termina četnici želim napraviti jasnu distinkciju između zločinaca i naroda iz kojeg su potekli i u čije ime su ubijali. Na kraju, četnici je ime koje su sami sebi dali i kojim se ponose. Ponose se i zlom koje čine, pa ne čudi da je njihova pjesma "Ubićemo, zaklaćemo". Nisi svi Srbi četnici, niti su svi Srbi činili zločine po Bosni i bivšoj Jugoslaviji, ali četnici jesu. Ja imam rođake čije su majke Srpskinje, a njihovi muževi Bošnjaci ubijeni su u Srebrenici – i one su žene Srebrenice,

i njima su četnici ubili članove obitelji. Također su se mnogi Dragani, Zorani, Gorani, a i Jovo Divjak, borili protiv tih istih četnika, rame uz rame sa svojim zemljacima, građanima Republike Bosne i Hercegovine. Četnici, koji su danas na vlasti u tzv. RS, ubili su i Srbinu Miodraga Šušnicu, oca mogu prijatelja Srdana, koji je prije nekoliko godina morao napustiti rodnu Banju Luku kako bi izbjegao očevu sudbinu. Dakle, ne želim četnicima dati priliku da se kriju iza cijelog naroda, jer ako su svi zločinci, onda nije niko. U Srbiji su postojali, i još uvijek postoje divni ljudi, antifašisti (dakle, antičetnici) čije se viđenje rata, genocida i drugih bitnih historijski i pravosudno potvrđenih činjenica vezanih za agresiju na BiH u suštini ne razlikuju od mojih. Oni čak neke stvari bolje i znaju od mene jer su svojim očima vidjeli zlo koje je odašiljano u Bosnu i da je "Smrt majstor iz Srbije", da parafraziram pjesnika Marka Vešovića. Četnici su

ih nekom vojskom. To samo mogu biti takozvana vojska ili paravojne formacije. Ja nemam nikakvu potrebu da se povinujem nekoj političkoj korektnosti jer bi se tamo neki četnik mogao osjetiti povrijedenim. Za mene je tzv. VRS, kao što je i tzv. RS. Ti zločinački projekti osuđeni su od najviših međunarodnih sudova i na sramotu su narodu čije ime rabe kao fasadu za svoje zločine i pljačku, a sve tobože u ime tog naroda. "No pasaran!"

U BOSNI I HERCEGOVINI TOPONIMI, HIS-TORIJSKI SPOMENICI, RUDNICI, FABRIKE, ZGRADE ITD. AKTIVNI SU I BOLNI DIO NARATIVA, A TREBALI BI BITI OPĆA MJESTA. KAKO U TOM VIŠEGLASJU I RAŠOMONU ČINITI KORAKE KA JEDINSTVENOM LEKSIKONU POJMOWA, SIMBOLA, TOPONIMA?

HARIZ HALILOVIĆ: Bio sam na mnogim mjestima stradanja i pratim procese

JA NEMAM NIKAKVU POTREBU DA SE POVINUJEM NEKOJ POLITIČKOJ KOREKTNOSTI JER BI SE TAMO NEKI ČETNIK MOGAO OSJETITI POVRIJEĐENIM

fašisti, zločinci, koljači i samoproglašeni i dokazani krvni neprijatelji Bošnjaka, kao i drugih naroda, zavisno od njihovih strateških ciljeva i historijskih okolnosti. Ne želim im davati legitimitet nazivajući

ekshumacija i identifikacije žrtava masovnih zločina, od Prijedora do Srebrenice. U najvećem broju slučajeva ta mjesta nisu obilježena niti zaštićena. Još uvijek možete kupiti

čahure rasute na tim mjestima ubijanja. Mnoge od tih lokacija nisu ni tretirane onako kako su morale biti – kao mjesta zločina gdje svaki materijalni dokaz prolazi forenzičku obradu. Uglavnom

kada uprava dozvoli bivšim logorašima kratku posjetu mjestu njihove patnje i stradanja. Još gora situacija je s bivšim logorom Trnopolje, koji se sastojao od osnovne škole (koja se nekad zvala

---

**S LAŽEM SE DA JE POTREBNO POPISATI,
KLASIFICIRATI I OBJAVITI LEKSIKON POJMOMA
I MJESTA BOLA**

---

je sav fokus bio na pronalaženju i ekshumaciji žrtava. Ja sam uslikao ispucanu municiju na kojoj se jasno vide ispisana ćirilična slova ППУ ("Prvi partizan" Užice), žig proizvođača. Na hiljade čahura leži na tim stratištima, a na mjestima kao što je nekadašnje skladište Poljoprivredne zadruge u Kravici na zidovima se, pored hiljada rupa od metaka, još uvijek mogu naći fragmenti kostiju pobijenih žrtava. U prijedorskom kraju svi bivši logori (Omarska, Keraterm i Trnopolje) vraćeni su u mirnodopske svrhe bez ikakvog znaka da su ovdje ljudi zatvarani, mučeni i ubijani 1992. godine. Industrijski kompleks Omarska, kao i prateći rudnik, sada su vlasništvo transnacionalne tvrtke ArcelorMittal. Uprava ArcelorMittala ponaša se kao da se radi o najobičnijem biznisu, a ne da su kupili konc - logor i najvjeroatnije skrivene masovne grobnice na području rudnika. Pristup Omarskoj je zabranjen, osim jednom godišnje 6. augusta,

"Bratstvo-jedinstvo") i lokalnog doma kulture. Na mjestu bivšeg logora ponovo je aktivna osnovna škola, u čijem dvorištu je postavljen betonski spomenik srpskim borcima u formi onog orla s četničke kokarde – ni slova o logoru za Bošnjake i Hrvate Prijedora.

Slažem se da je potrebno popisati, klasificirati i objaviti leksikon pojmove i mjesta bola. Moj kolega dr. Hikmet Karčić radi na nečemu sličnom, nešto što bi se moglo nazvati kalendar ratnih događaja, a u kojem treba da se nađu svi ratni događaji izlistani po datumima, kao "dogodilo se na današnji dan". Memorijalizacija i kultura sjećanja poput ove bitne su, jer znajući šta se dogodilo na današnji dan, postajemo svjesni koliko je važno raditi na tome da nam se isto zlo ne dogodi u nekom sutrašnjem danu.

Midhat | Ramić Mustafa | Ramić Nazif | Ramić Nezir | Ramić Nijaz | Ramić Nisvet | Ramić Osman | Ramić Osman | Ramić Osman | Ramić Ramiz | Ramić Ramiz | Ramić Ramiz | Ramić Ramo | Ramić Ramo | Ramić Rasim | Ramić Redžep | Ramić Sabit | Ramić Sadet | Ramić Salih | Ramić Salih | Ramić Salko | Ramić Salko | Ramić Sead | Ramić Sead | Ramić Selim | Ramić Sulejman | Ramić Šaban | Ramić Šaban | Ramić Šemsudin | Ramić Zafir | Razić Memiš | Redžepović Sead | Redžić Adem | Redžić Asim | Redžić Edin | Redžić Hakija | Redžić Ibro | Redžić Ibro | Redžić Ramo | Redžić Resul | Redžić Salko | Redžić Smail | Redžić Sulejman | Redžić Šaćir | Ribić Erdin | Ridžal Ramiz | Ridžić Alija | Ridžić Egber | Ridžić Enver | Ridžić Hajrudin | Ridžić Himzo | Ridžić Idriz | Ridžić Ismail | Ridžić Izet | Ridžić Rifet | Ridžić Sabahudin | Ridžić Sabahudin | Ridžić Šaćir | Ridžić Ševko | Ridžić Vahidin | Ridžić Zajko | Ridžić Adil | Ridić Almir | Ridić Behudin | Ridić Fuad | Ridić Hased |

Ridić Husein | Ridić Islam | Ridić Jakub | Ridić Mehmed | Ridić Nurdin | Ridić Osman | Ridić Raif | Ridić Sakib | Ridić Ševko | Ridić Vejsil | Rizvanović Adil | Rizvanović Alija | Rizvanović Amir | Rizvanović Avdo | Rizvanović Bego | Rizvanović Behadil | Rizvanović Hasan | Rizvanović Himzo | Rizvanović Huso | Rizvanović Meho | Rizvanović Midhat | Rizvanović Mirsad | Rizvanović Mirzet | Rizvanović Mirzet | Rizvanović Nijaz | Rizvanović Ramo | Rizvanović Salih | Rizvanović Samir | Rizvanović Sejfo | Rizvanović Suljo | Rizvanović Šaban | Rizvanović Šaćir | Rizvanović Šukrija | Rizvić Abdurahman | Rizvić Asim | Rizvić Besim | Rizvić Hasan | Rizvić Ibrahim | Rizvić Rašid | Rizvić Rifet | Rizvić Safet | Rizvić Salih | Rizvić Senad | Ručić Himzo | Sačević Esad | Sahadžić Hajrudin | Sahadžić Sabit | Sahanić Hajrudin | Sakić Hasan | Salčinović Almir | Salčinović Behajia | Salčinović Ejub | Salčinović Elvir | Salčinović Idriz | Salčinović Junuz | Salčinović Junuz | Salčinović Murat | Salčinović

Ramo | Salčinović Salih | Salčinović Senad | Salčinović Smajo | Salčinović Turabija | Salčinović Vekaz | Salić Aziz | Salić Fahrudin | Salić Galib | Salić Hakija | Salić Hasan | Salić Ramiz | Salić Ramiz | Salić Sakib | Salić Vahid | Salihović Abdulah | Salihović Abdullah | Salihović Adem | Salihović Adil | Salihović Adil | Salihović Ahmet | Salihović Ahmet | Salihović Ahmo | Salihović Alija | Salihović Alija | Salihović Alija | Salihović Alija | Salihović Almedin | Salihović Almir | Salihović Aljo | Salihović Asim | Salihović Avdija | Salihović Avdo | Salihović Azem | Salihović Aziz | Salihović Bajro | Salihović Bajro | Salihović Bajro | Salihović Bajro | Salihović Behajia | Salihović Behajia | Salihović Bekir | Salihović Damir | Salihović Dino | Salihović Džemail | Salihović Džemail | Salihović Džemal | Salihović Dževad | Salihović Dževad | Salihović Dževad | Salihović Edhem | Salihović Emin | Salihović Emir | Salihović Enis | Salihović Ermin | Salihović Esad | Salihović Esad | Salihović Esed |

Salihović Esmin | Salihović Esmir | Salihović Fadil | Salihović Fadil | Salihović Fahro | Salihović Fikret | Salihović Fikret | Salihović Fikret | Salihović Hajrudin | Salihović Hajrudin | Salihović Hajrudin | Salihović Hajrudin | Salihović Halid | Salihović Halil | Salihović Hamdija | Salihović Hamed | Salihović Hamid | Salihović Hamid | Salihović Hasan | Salihović Hasib | Salihović Hidžaz | Salihović Hilmo | Salihović Husein | Salihović Huso | Salihović Huso | Salihović Huso | Salihović Ibrahim | Salihović Ibro | Salihović Ismet | Salihović Izet | Salihović Izet | Salihović Jasmin | Salihović Jasmin | Salihović Jasmin | Salihović Junuz | Salihović Junuz | Salihović Juso | Salihović Jusuf | Salihović Kadir | Salihović Kemal | Salihović Kemo | Salihović Kiram | Salihović Lutvo | Salihović Mehan | Salihović Mehmed | Salihović

Mehmed | Salihović Mehmed | Salihović Mehmed | Salihović Mehmedalija | Salihović Meho | Salihović Meho | Salihović Mersad | Salihović Mesud | Salihović Mešan | Salihović Mevlid | Salihović Mevlid | Salihović Mevludin | Salihović Mirsad | Salihović Mirzet | Salihović Mirzet | Salihović Mirzet | Salihović Muaz | Salihović Muhamet | Salihović Mujo | Salihović Murat | Salihović Murat | Salihović Muriz | Salihović Mustafa | Salihović Mušan | Salihović Naser | Salihović Nedžad | Salihović Nedžib | Salihović Nevres | Salihović Nevzet | Salihović Nezir | Salihović Nezir | Salihović Nijaz | Salihović Nijaz | Salihović Nurif | Salihović Nurija | Salihović Nurija | Salihović Nurija | Salihović Nurija | Salihović Nurset | Salihović Osman | Salihović Ragib | Salihović Rahman | Salihović Ramiz | Salihović Ramo | Salihović Ramo | Salihović Ramo | Salihović Ramo | Salihović Rasim | Salihović Rasim | Salihović Rašid

| Salihović Redžep | Salihović Redžo | Salihović Redžo | Salihović Refik | Salihović Remzad | Salihović Rešad | Salihović Rešid | Salihović Rešid | Salihović Reuf | Salihović Reuf | Salihović Rifet | Salihović Rifet | Salihović Rizah | Salihović Sabit | Salihović Sabrija | Salihović Sadet | Salihović Sadik | Salihović Sadik | Salihović Sado | Salihović Safet | Salihović Sakib | Salihović Sakib | Salihović Sakib | Salihović Sakib | Salihović Salčin | Salihović Salčin | Salihović Salčin | Salihović Salih | Salihović Samir | Salihović Samir | Salihović Sead | Salihović Sead | Salihović Sead | Salihović Sead | Salihović Sejdalija | Salihović Sejdalija | Salihović Sejdalija | Salihović Sejdalija | Salihović Selman | Salihović Senad | Salihović Senad | Salihović Senad | Salihović Senahid | Salihović Senahid | Salihović Sinan | Salihović Smajo | Salihović Sulejman |

Srebrenica, 25. septembar 2020.

| Salkić Ibrahim | Salkić Ibrahim | Salkić Ibro | Salkić Ismet | Salkić Izet | Salkić Izet | Salkić Jusuf | Salkić Kasim | Salkić Mehan | Salkić Mehmed | Salkić Mehmed | Salkić Mehmedalija | Salkić Meho | Salkić Meho | Salkić Mehro | Salkić Mensur | Salkić Mešan | Salkić Mevlid | Salkić Mevludin | Salkić Mirsad | Salkić Mirza | Salkić Mirzet | Salkić Muhamed | Salkić Muhamed | Salkić Muhamem | Salkić Muhamrem | Salkić Munib | Salkić Munib | Salkić Mustafa | Salkić Mustafa | Salkić Mušan | Salkić Muzafir | Salkić Nedžad | Salkić Nezir | Salkić Nijaz | Salkić Nizam | Salkić Nusret | Salkić Omer | Salkić Omer | Salkić Osman | Salkić Refik | Salkić Refik | Salkić Rešid | Salkić Rifet | Salkić Sabahudin | Salkić Sadik | Salkić Saib | Salkić Sakib | Salkić Salih | Salkić Samir | Salkić Sead | Salkić Sebib | Salkić Sedin | Salkić Sejdalija | Salkić Sejdalija | Salkić Sejfo | Salkić Senad | Salkić Sevdahet | Salkić Sevludin | Salkić Sidik | Salkić Smajo | Salkić Sulejman | Salkić Šaban | Salkić Šaban | Salkić Šećan | Salkić Šećan

„Spomenik miru“, Srebrenica

Selimović Alija | Selimović Alija | Selimović Aljo | Selimović Amir | Selimović Amir | Selimović Asim | Selimović Avdija | Selimović Avdo | Selimović Avdulah | Selimović Aziz | Selimović Azmir | Selimović Bahrudin | Selimović Bajro | Selimović Bajro | Selimović Bajro | Selimović Bećir | Selimović Bećo | Selimović Behara | Selimović Bekir | Selimović Damir | Selimović Durmo | Selimović Džemal | Selimović Dženaj | Selimović Dževad | Selimović Elizabet | Selimović Elvir | Selimović Elvir | Selimović Eniz | Selimović Enver | Selimović Fejzo | Selimović Ferid | Selimović Habib | Selimović Hajrudin | Selimović Hajrudin | Selimović Hakija | Selimović Hakija | Selimović Haris | Selimović Hasan | Selimović Hasan | Selimović Hasan | Selimović Hasan | Selimović Hasib | Selimović Hašim | Selimović Hašim | Selimović Hazim | Selimović Huso | Selimović Ibrahim | Selimović Ibrahim | Selimović Ibrahim | Selimović Idriz | Selimović Ismet | Selimović Izet | Selimović Junuz | Selimović Juso |

Selimović Juso | Selimović Jusuf | Selimović Jusuf | Selimović Jusuf | Selimović Kadir | Selimović Kadrija | Selimović Mehmed | Selimović Mehmed | Selimović Mehmedalija | Selimović Meho | Selimović Mensur | Selimović Mesud | Selimović Mevludin | Selimović Midhat | Selimović Mirzet | Selimović Muhamed | Selimović Muhamer | Selimović Mujo | Selimović Mujo | Selimović Mujo | Selimović Munib | Selimović Muradif | Selimović Murat | Selimović Muriz | Selimović Muška | Selimović Nermir | Selimović Nihad | Selimović Nijaz | Selimović Nisad | Selimović Omer | Selimović Omer | Selimović Osmo | Selimović Rahman | Selimović Ramiz | Selimović Ramo | Selimović Ramo | Selimović Ramo | Selimović Ramo | Selimović Rešid | Selimović Rizo | Selimović Rizvo | Selimović Sabahudin | Selimović Sabit | Selimović Sabrija | Selimović Sakib | Selimović Salih | Selimović Salih | Selimović

Salih | Selimović Salih | Selimović Salko | Selimović Samir | Selimović Sanel | Selimović Sarija | Selimović Sead | Selimović Sead | Selimović Sefer | Selimović Seid | Selimović Sejfuldin | Selimović Sejfulah | Selimović Selim | Selimović Selim | Selimović Selim | Selimović Selim | Selimović Senad | Selimović Sinan | Selimović Smail | Selimović Sulejman | Selimović Suval | Selimović Šaban | Selimović Šemso | Selimović Ševko | Selimović Ševko | Selimović Šukrija | Selimović Uzeir | Selimović Uzeir | Selimović Vahidin | Selimović Vejsil | Sendo Mehmed | Sinanović Alija | Sinanović Aljo | Sinanović Bakir | Sinanović Edin | Sinanović Esad | Sinanović Hasan | Sinanović Hasan | Sinanović Hasib | Sinanović Hašim | Sinanović Hazim | Sinanović Himzo | Sinanović Ibrahim | Sinanović Idriz | Sinanović Kasim | Sinanović Kemal | Sinanović Meho | Sinanović Mensur | Sinanović Mirzet | Sinanović Muhamed | Sinanović Muriz | Sinanović Nurif | Sinanović Nurija | Sinanović Rahman | Sinanović

Rasim | Sinanović Redžo | Sinanović Rešid | Sinanović Sabit | Sinanović Sadik | Sinanović Safet | Sinanović Salčin | Sinanović Salih | Sinanović Samir | Sinanović Samir | Sinanović Sead | Sinanović Senad | Sinanović Šaban | Sinanović Šahbaz | Sinanović Šećan | Sinanović Šemso | Sinanović Zijad | Sirčo Adem | Sirčo Senad | Siručić Abdulah | Siručić Abid | Siručić Fahrudin | Siručić Faruk | Siručić Hajrudin | Siručić Muhidin | Siručić Mujo | Siručić Nedžad | Siručić Nurija | Siručić Osman | Siručić Safet | Siručić Senad | Skeleđić Edo | Skeleđić Eniz | Skeleđić Ibrahim | Skeleđić Mehmedalija | Skeleđić Mirsad | Skeleđić Sakib | Skeleđić Suad | Skeleđić Šahbaz | Smajlović Sabahudin | Smajić Adem | Smajić Adem | Smajić Adil | Smajić Admir | Smajić Ahmo | Smajić Ahmo | Smajić Ajet | Smajić Alija | Smajić Alija | Smajić Alija | Smajić Almir | Smajić Aljo | Smajić Aziz | Smajić Azmir | Smajić Bajro | Smajić Bajro | Smajić Čamil | Smajić Dževdet | Smajić Ešef | Smajić Fadil |

Smajić Fajko | Smajić Ferid | Smajić Fikret | Smajić Fikret | Smajić Hajrudin | Smajić Hamdija | Smajić Hamed | Smajić Hamid | Smajić Hamza | Smajić Hasan | Smajić Hasan | Smajić Hasib | Smajić Haso | Smajić Huso | Smajić Husref | Smajić Ibro | Smajić Ismet | Smajić Ismet | Smajić Izo | Smajić Jasmin | Smajić Junuz | Smajić Juso | Smajić Jusuf | Smajić Jusuf | Smajić Jusuf | Smajić Kemal | Smajić Kemal | Smajić Kiram | Smajić Mahmut | Smajić Mehan | Smajić Meho | Smajić Mevludin | Smajić Mirsad | Smajić Muhamed | Smajić Muharem | Smajić Munib | Smajić Munib | Smajić Murat | Smajić Mustafa | Smajić Nedžad | Smajić Nurija | Smajić Ohran | Smajić Osman | Smajić Ragib | Smajić Ramiz | Smajić Ramo | Smajić Refik | Smajić Rešid | Smajić Rizah | Smajić Rizo | Smajić Sabit | Smajić Sabit | Smajić Sakib | Smajić Salčin | Smajić Salim | Smajić Samir | Smajić Sead | Smajić Sejdulah | Smajić Sejfo | Smajić Smail | Smajić Sulejmen | Smajić

**25 GODINA POSLIJE RATA U BOSNI I HERCEGOVINI
PORODICE JOŠ UVIIJEK TRAGAJU
ZA VIŠE OD 7.000 NESTALIH LJUDI!!**

HAJRA ĆATIĆ

HAJRA ĆATIĆ
PREDSJEDNICA UDRUŽENJA
“ŽENE SREBRENICE”

PISATI. SNIMATI. PRIČATI.

RAZGOVARAO:
NIHAD KREŠEVLJAKOVIĆ

**I NAKON DVADESET PET GODINA TAJ JULI
1995. ZA VAS I DANAS TRAJE...**

HAJRA ĆATIĆ: Ja sam mislila da ovaj juli neću preživjeti. Ja imam još jednog sina, koji je u Švedskoj, a koji je otisao 1992. godine. Svake godine dođu. Ove godine nisu mogli. Sama. Znate kako je. A eto, nešto su se ove godine najviše digli za Ninu. Korona je, ali koliko mi je novinara prošlo samo kroz kuću, i ne znam.

OBIČNO SE 30. AUGUSTA, NA DAN NESTALIH, ILI NA 11. JULI GOVORI O NESTALIMA. ALI ŠTA SE DOGAĐA U TOKU GODINE? ŠTA SE U OVOM TRENTUKU DOGAĐA?

HAJRA ĆATIĆ: Mi se borimo dvadeset pet godina. Svakog 11. u mjesecu mi imamo te mirne proteste u Tuzli. Borimo se za istinu i pravdu, za to da dođemo do posmrtnih ostataka, da se ratni zločinci pohapse. Ali, mnoge porodice su umrle a da nisu došli do posmrtnih ostataka

svoje djece, muževa... Ja se ne bojim smrti, ali se bojim toga... Da mi je samo da vidim njegov mezar i nišan pa neka odmah umrem.

ŠTA BI SE TREBALO DESITI DA SE POVEĆA-JU ŠANSE DA SE NESTALI PRONAĐU?

HAJRA ĆATIĆ: Vi znate da imamo Institut za nestale osobe na nivou Bosne i Hercegovine. Ja sam bila četiri godine u Savjetodavnom odboru, ali tamo zaista nema nikakvog dogovora. Znate kako je, predstavnici Srba, Hrvata, Bošnjaka... šta god... sve blokiraju. Niko neće ništa da kaže, nikakvu informaciju da dâ. Kada je bio Haški tribunal, na osnovu svjedoka se dolazilo brže do masovnih grobnica, do informacija... Imamo i onaj Fond za one koji daju neku informaciju. Međutim, u posljednje vrijeme sve je to stalo.

**S VAŠIM ISKUSTVOM, KOJI JE ISPRAVAN
NAČIN SJEĆANJA? KAKO MISLITE DA BI**

**TREBALO CIJELU PRIČU O SREBRENICI
SAČUVATI ZA NAREDNE GENERACIJE?**

HAJRA ĆATIĆ: Da vam kažem: treba da se piše puno, da se snima... Treba da se priča. Nekako omladina... ne znam, nisam nešto zadovoljna. Omladinu svu volim kao svoju djecu, ali nekako svi izbjegavaju da se snimaju, da pričaju, da ovo, da ono. Oni bi trebali prihvati ovo što mi radimo i nastaviti to.

**IZ VAŠE PERSPEKTIVE, ŠTA VAM SE ČINI
NAJZNAČAJNIJIM OD OVOGA ŠTO JE DO
SADA NAPRAVLJENO?**

HAJRA ĆATIĆ: Ja se zaista zahvaljujem medijima. Da nije medija, mnogo toga se ne bi znalo. Prenosi se sve ono što se desilo. Rekla sam već, treba da se piše, da se snima, a ako to ne budemo radili, to će sve otići u zaborav. Mi se zaista

HAJRA ĆATIĆ: Ne mogu da vam kažem da osjećam neku podršku... Ne mislim na finansije. Mene ne interesuju finansije. Ne interesuje me to. Ali nismo zadovoljni sudstvom, tužilaštvom... Laboratorija Međunarodne komisije za nestale prenesena je u Hag. Bili smo zaista ogorčeni kada se to uradilo, jer više se ne radi samo za Srebrenicu i BiH nego za sva mjesta u svijetu gdje je bio genocid... Tako da imam osjećaj da je usporeno sve to.

KAKVA SU VAŠA ISKUSTVA?

HAJRA ĆATIĆ: Ranije smo imali informacije o masovnim grobnicama. Na hiljade kostiju rasuto je na površini oko Srebrenice i u okolini, i niko to neće da pokupi. Mi smo uvijek insistirali da se prvo pokupe ostaci po površini, jer tu su

**DA VAM KAŽEM: TREBA DA SE PIŠE PUNO, DA
SE SNIMA... TREBA DA SE PRIČA. NEKAKO
OMLADINA... NE ZNAM, NISAM NEŠTO ZADOVOLJNA**

borimo dvadeset pet godina. Ne posustajemo, i dokle mogu da mičem, ja ću se boriti – ne samo za svoje već za sve one koji se još uvijek vode kao nestali u tragediji Srebrenice.

**KOLIKO OSJEĆATE DA POSTOJI PODRŠKA
INSTITUCIJA?**

životinje, vremenski uslovi... Ja sam išla na te lokacije. Išla sam i u minsko polje, tamo gdje su mi rekli da je Nino umro. Bilo me strah za one momke da ne stana na minu. Mene nije bilo strah mina, a nisam se ni razumjela. Oni su govorili "ovo je nagazna, ovo je tromblonska"... Došla sam na to mjesto. Nisam ništa

našla, ali nisu nam ni dali da razgrćemo lišće zbog tih mina...

Znate, godine su prošle. Međutim, u povratku dole, malo dalje od te Ninine lokacije, naišla sam na lobanju. Ja sam tu lobanju donijela ovdje u Udruženje. Svašta sam zbog toga preživjela. Imala sam neugodnu situaciju jer su mi rekli da nisam smjela to raditi. To je bilo pored

da je minirano. Poslije su taj dio gdje je Nino deminirali, taj širi prostor, ali nisu nista našli.

SANJATE LI ČESTO?

HAJRA ĆATIĆ: Da vam kažem, ja i lijежem i ustajem s tim. Zaista, ni jednog momenta ti ne možeš od sebe to odbaciti. Ja imam familije kojim нико од

NEĆE NIKO DA KAŽE ŠTA JE BILO

samog tog potoka. A to je toliko jak potok i mogu da zamislim kakav je kada kiša padne, mogu samo da zamislim koliko je ta voda dosad odnijela posmrtnih ostataka i kostiju. Sve mislim da mi je taj potok možda odnio i Ninine kosti. Ta lobanja koju sam donijela bila je ovdje negdje godinu i po dana. Odmah sam nazvala ljudе koji rade na tome. Rekli su mi da to nisam smjela uraditi. Ja sam rekla da sam to uradila na svoju odgovornost i, ako treba, da me vode u zatvor. Kada sam imenovana u Savjetodavni odbor Instituta za nestale, zvala sam glasnogovornicu Lejlu Čengić i njoj sam to ispričala. Tri puta su me zvali da pitaju kada mogu doći da je preuzmu! Mislim...

Svaki put ovo ispričam jer, ponavljam, mi smo uvijek insistirali da se prvo pokupi po površini, a oni se brane time

bližnjih nije nestao. Nekako, ja sa njima nemam šta da pričam... Više zajedničkih tema imam sa ovim svojim članicama nego sa onim ko nikoga nije izgubio, ili mu niko nije ubijen. To je stalno s tobom. Ni jednog momenta ne možeš to da odbaciš od sebe. Ti živiš s tim.

NEDAVNO JE POKRENUTA NAGRADA “NINAD NINO ĆATIĆ“. KOLIKO VAM TO ZNAČI?

HAJRA ĆATIĆ: Jeste, i meni je zaista draga da on nije zaboravljen. Htjeli su da to ide preko Udruženja, ali ja nisam to željela, da poslije ne bi bile svakakve priče; da skupljaju donacije, da uručuju nagrade, da ovo, da ono... Rekla sam da se slažem da se nagrada zove “Ninad Nino Ćatić“, ali neću da ide preko Udruženja, i onda su zaista za kratko vrijeme registrovali to novo udruženje. I baš mi je draga zbog toga.

**VI STE OBJAVILI KNJIGU NININIH PJEŠAMA.
KAKO JE DOŠLO DO TOGA?**

HAJRA ĆATIĆ: Tačno. To su pjesme koje je on pisao do 1994. godine, a napisao je i pozorišnu predstavu *Odmetnici*, ali nisu uspjeli nikada da je izvedu. Krenula je ofanziva na Srebrenicu, oni nisu uspjeli, a ja nisam došla do nje. Ove pjesme je uspio da pošalje preko Švedana do brata. To je sreća bila. Švedani su pravili naselje za izbjeglice u Jadru, tako da je Nino po njima uspio ih poslati. To je bilo do '94., a od tada do jula '95. nisam uspjela ništa naći.

**KADA ČITATE TE PJEŠME, OSJEĆATE LI
NJEGOVO PRISUSTVO? GLEDAJUĆI SA
STRANE, ČINI SE DA ĆE ON KROZ SVOJE
PJEŠME OSTATI UPAMČEN. KOLIKO U TOME
IMATE UTJEHE?**

HAJRA ĆATIĆ: Meni mnogo znači što sam sačuvala ove pjesme koje je poslao bratu,

javim imovinu i vidim poznanicu Danicu, nešto bi mi rekla. Rekoh: "Danice, reci mi, šta ima?" Kaže mi ona: "Znaš, Hajro, kad ste protjerani iz Srebrenice, rasporedili su nas žene da čistimo objekte i ja sam poslana u hotel Domavija. Tu sam naišla na Nininu pozorišnu predstavu. Možeš da mi ne vjeruješ, ali vjeruj mi da sam plakala. Ne mogu da vjerujem da je Nino ono napisao". Pitala sam je: "Danice, jesli je sačuvala? Koliko zineš, daću ti". Kaže: "Nisam, ostavila sam tamo. Otkud sam znala hoćemo li se ikad sresti".

**KADA JE NINO PRVI PUT POKAZAO IN-
TERESOVANJE ZA POEZIJU?**

HAJRA ĆATIĆ: Kad je bio mali, ja uzmem da mu perem farmerice, da perem jaknu... i u svakom džepu nađem neke ceduljice na koje je on nešto zapisivao. Volio je da recituje. Kasnije je njih nekoliko Srebreničana izdavalо i *Srebrenički glas*.

**UMJESTO DA IDEMO NAPRIJED, MI IDEMO
TRI KORAKA NAZAD**

pa ih je on čuvao i poslao mi ih da mogu da ih štampam. Ovo je drugo izdanje. U prvu zbirku je ušlo dvadeset i pet, a drugo izdanje je sa trideset pjesama. A eto, žao mi je za tu pozorišnu predstavu. Kada sam prvi put išla u Srebrenicu, u pratnji međunarodne policije, otišla sam da pri-

JE LI IŠTA OD TIH IZDANJA SAČUVANO?

HAJRA ĆATIĆ: Ja imam jedan *Srebrenički glas* koji je sačuvan. Jedan primjerak sam dala za Muzej u Memorijalnom centru, a zbirku pjesama sam dala u Biblioteku MC Potočari.

TI MATERIJALI SE NISU DO SADA PRIKUPLJALI?

HAJRA ĆATIĆ: Mnoge žene su sa posmrtnim ostacima ukopale ono što je nađeno u masovnim grobnicama, jer nam niko nije prije govorio da to treba

sve upadao u vezu i zato Nino često nije mogao da pošalje te izvještaje. Nino je bio puno vezan za mene. Meni bi Miloš, kada ga sretne, govorio: "Vidio sam ti ljepotana". I kada sam došla u Srebrenicu, Miloš prilazi da se pozdravi, i ja mu samo kažem: "Šta uradiše sa moj ljepotana?"

MЛАДИ ТРЕБАЈУ ДА ЧИТАЈУ И ДА ЗНАЈУ ШТА СЕДЕШАВАЛО

se sačuva. Odnos prema tome se promjenio tek sada, kako je Emir (Suljagić) došao. Meni je žao što nije bilo i ranije, ali Emir ima drugi osjećaj jer je on to i sam preživio.

POSLUŠATE LI IKADA NININ POSLJEDNJI IZVJEŠTAJ? KAKO VAM JE KAD ČUJETE NJEGOVO POSLJEDNJE JAVLJANJE?

HAJRA ĆATIĆ: Nije mi baš jednostavno. Ono je Senad (Hadžifejzović) sačuvao. On je jedini sačuvao taj izvještaj. Ja sam ga tražila kada sam ovdje tek došla, ali ništa nisam našla. Ima još jedan izvještaj, ali se ne čuje.

Inače, Nino bi kada dođe kući govorio: "Mama, najgore mi je proći kroz centar grada". Svi su govorili Nini: "Što ne šalješ izvještaje, što se ne javljaš?" Međutim, sve su bili blokirali. U Bratuncu je u radio-amaterima bio Miloš Nikolić, koji je sa mnom radio u opštini. On mu je

KAKO DANAS IZGLEDA ŽIVOT U SREBRENICI?

HAJRA ĆATIĆ: Živim u Srebrenici, ali nemam nekog kontakta s ljudima. Imala sam dosta prijateljica, radile smo zajedno u opštini, ali to više nije to. Nemam ja s njima više šta pričati. Neće nikо da kaže šta je bilo.

**JESTE LI IKADA KOD TIH LJUDI PREPOZNALI
ISKRENU ŽELJU DA POMOGNU?**

HAJRA ĆATIĆ: Ljudi ili neće ili ne smiju. Ja sam imala jednu prijateljicu, dobro smo se družile, radile smo zajedno. Ja sam bila sekretar načelnika, a ona je radila kod predsjednika skupštine. Kada su arkanovci '92. upali u Srebrenicu, ona je otišla u Beograd. Jedan dan me zove, a ja plačem i govorim joj šta nam rade. Ona je nazvala snahu i poslala nam nekog čovjeka koji je radio u rudniku. Nino je bio otišao sa drugovima na brdo da posmatraju dvoqledom šta se dešava

u gradu, i kada se vratio, upitao me šta će on ovdje. Ja mu tada objasnim zbog čega je došao, a Nino meni kaže kako njeni sinovi stražare ispred robne kuće dok arkanovci pljačkaju šta stignu. Eto, tako... Nemam ja više šta s njima pričati.

MOŽETE LI ZAMISLITI DA TI LJUDI NEKAD PRIHVATE ISTINU I POČNU SE PREMA ONOME ŠTO SE DOGODILO ODNOSTITI NA DRUGI NAČIN?

HAJRA ĆATIĆ: Znaju oni sve, ali ne smiju. Valjda je takva vlast, pa vjerovatno ne smiju pričati.

OSJETITE LI STID KOD NJIH KADA VAS SRETNU?

HAJRA ĆATIĆ: Ma ništa, zdravo za zdravo i ništa više. Nemam ja s njima šta više pričati. Kada mi je muž identifikovan, zvala me jedna da mi dođe na žalost. Rekla sam joj: "Šta ćeš ti meni dolaziti na žalost".

KAKO MISLITE DA ĆE SREBRENICA IZGLEDATI ZA 30-40 GODINA?

HAJRA ĆATIĆ: Zaista me strah. Jedino ako načelnik bude Bošnjak, nije važno ko. Vidite kakav je ovaj. Toliko se naroda vratilo u Federaciju kada je on dobio izbore.

KOLIKO IMA MLADIH KOJI BI OSTALI OVDJE?

HAJRA ĆATIĆ: Ostali bi, ali nema posla.

RAZGOVARATE S MNOGIM LJUDIMA. MISLITE LI DA IMA NEKIH STVARI KOJE BI VAS TREBALI PITATI, A NE PITAJU? OSJEĆATE LI SE UMORNO DA STALNO PONAVLJATE ISTE STVARI?

HAJRA ĆATIĆ: Mi moramo ponavljati. Neko prihvati, neko ne prihvati. To je do njih.

POSTOJI LI RAZLIKA U TOME KADA STE ORGANIZOVANI OKUPLJANJA PRIJE DVADESET GODINA I DANAS?

HAJRA ĆATIĆ: Nema razlike. Cilj je isti. Uvijek nam se priključi puno ljudi, organizacija. I Medžlis Islamske zajednice se angažovao. Razne škole se uključe. Bude zaista dosta ljudi.

KAKVU SARADNJU IMATE SA ŽENAMA U CRNOM?

HAJRA ĆATIĆ: Imamo dosta dobру saradnju. Zahvaljujući njima imamo ovu kuću. Prije smo bili u nekom garažnom prostoru. One su došle jednog 11. jula i dovele Italijanku koja je imala bolesnog sina pa je osnovala humanitarnu organizaciju za bolesnu djecu. Rekla nam je do kojeg iznosa da tražimo kuću, a ona je našla sredstva. Ovu kuću smo uzeli jer je blizu identifikacionog centra i blizu protesta gdje idemo.

MOŽETE LI ZAMISLITI DA ĆE U SRBIJI BITI VIŠE LJUDI KAO ŠTO SU ŽENE U CRNOM?

HAJRA ĆATIĆ: Dok je onaj četnik na vlasti, ništa. Šta su uradili tamo sa onom izložbom i predstavom... Šta su uradili Nataši (Kandić).. Čitali ste, vidjeli ste. Mi smo išli na suđenje Škorpionima zahvaljujući Nataši. Uvezali smo sve te porodice s njom, a mi smo išli kao podrška. Kada smo bili tamo, uzeli smo taksi iz hotela i kada smo ušle, vozač je Nataši rekao: "Braniš balije". Ona je samo izašla. Mogu zamisliti kroz šta sve one prolaze. Ali bore se. Dođu svakog jedanaestog.

GLEDALI STE JASMIN FILM. MOŽE LI IGRANI FILM PROBUDITI EMOCIJU?

HAJRA ĆATIĆ: Normalno da može. Nađeš ono nešto što boli.

šta se dešava, i ovo ničemu ne vodi. Vidi-te šta se radi. Niko ni sa kim. Nikako da se dogovore. Bojim se da Bosnu ne rasture, da je ne podijele. Ja imam osjećaj da su Srbi svoj cilj ostvarili. Samo da još pripove RS i gotovo je. Ali, ode narod iz RS-a. Stari narod umire, a mladi neće da se vrate jer nema posla. Tragično je. Jako sam razočarana. Umjesto da ide-mo naprijed, mi idemo tri koraka nazad. Eno, visoki predstavnik je prespavao. Baš ga briga. Nije ništa uradio.

KOJA BI BILA VAŠA PORUKA BUDUĆIM GENERACIJAMA?

HAJRA ĆATIĆ: Mladi treba da čitaju i da znaju šta se dešavalо. I mi smo nekako pogrešno djecu odgajali. Oca mog muža su ubili četnici, a onda i njega i sina. Moj

**S A M O P R I Č A T I I S T I N U K A K O J E B I L O ,
N E R A Z V I J A T I M R Ě N J U**

IMA LI BOSNA BUDUĆNOST, I NA KOJI NAČIN SAČUVATI SJEĆANJE, DA NE BUDE UZROK NOVIH MRŽNJI VEĆ DA NAS OPLEMENI? IMATE LI SLIKU KAKO BI TO TREBALO DA IZGLEDA?

HAJRA ĆATIĆ: Dok su nam ovi na vlasti, nema ovde nikakve budućnosti. Ne svida mi se šta rade ni na jednoj strani. Ja nisam u politici, ne navijam za političke stranke, samo za ljude. Čitam

muž nikada nije sina uzeo pa mu rekao "tako i tako je bilo". U prošlom sistemu se nije smjelo pričati o tome, a sad možete. Samo pričati istinu kako je bilo, ne razvijati mržnju. Ja imam unuka i unuku, i oni sve znaju. Neki neće da pričaju djeci o tome, neće da ih opterećuju. Ali moraju pričati, da nam se ne ponovi.

Premijera filma "Quo vadis, Aida?" rediteljice Jasmile Žbanić, Memorijalni centar u Potočarima
10. oktobar 2020.

Šehić Nedžib | Šehić Ramiz | Šehić Sabrija | Šehić Salim | Šehić Salko | Šehić Šaćir | Šehić Ševket | Šehomerović Mujo | Šehomerović Omer | Šenderović Mirsada | Šeta Nesib | Šiljković Bego | Šiljković Buljkan | Šiljković Hasib | Šiljković Huso | Šiljković Kemal | Šiljković Mušan | Šiljković Nezir | Šiljković Refik | Šiljković Sadif | Šiljković Safet | Šiljković Salko | Šiljković Šaban | Šišić Muaz | Špijodić Hasan | Špijodić Bego | Špijodić Džemal | Špijodić Ferid | Špijodić Hajrudin | Špijodić Hajrudin | Špijodić Hasima | Špijodić Mehmedalija | Špijodić Meho | Špijodić Mustafa | Špijodić Nedžad | Špijodić Refik | Špijodić Rifet | Špijodić Šadić | Špijodić Sait | Špijodić Samir | Špijodić Sejdalić | Špijodić Sejdo | Špijodić Senad | Špijodić Šaban | Tabaković Abdulah | Tabaković Ahmo | Tabaković Ahmo | Tabaković Besim | Tabaković Elvir | Tabaković Fajko | Tabaković Hajro | Tabaković Hamed | Tabaković Hamed | Tabaković Hariz | Tabaković Hariz | Tabaković Hasan | Tabaković Hazim | Tabaković Ibrahim

U sklopu obilježavanja 25. godišnjice genocida u Srebrenici, u Memorijalnom centru u Potočarima predstavljen je opus "Exodus" bh. slikara i grafičara Safeta Zeca

Tihic Enver | Tihic Esed | Tihic Fahrudin | Tihic Hajrudin | Tihic Hakija | Tihic Hamed | Tihic Hamid | Tihic Hazim | Tihic Hemed | Tihic Ismet | Tihic Jahija | Tihic Jasmin | Tihic Mustafa | Tihic Safet | Tihic Sead | Tihic Šukrija | Tihic Vahid | Tihic Vekaz | Tihic Zahir | Topalić Asim | Topčić Amir | Torlak Edhem | Torlaković Šaban | Tupković Mehmed | Turković Adem | Turković Admin | Turković Ahmet | Turković Alija | Turković Bajro | Turković Čamil | Turković Hadžo | Turković Hašim | Turković Hurem | Turković Husnija | Turković Ibiš | Turković Kasim | Turković Mahmut | Turković Mehmedalija | Turković Mujo | Turković Mustafa | Turković Nedžib | Turković Nusret | Turković Osman | Turnadžić Ismet | Turnadžić Redžo | Turnadžić Zuhdija | Tursunović Adil | Tursunović Almaz | Tursunović Daut | Tursunović Faruk | Tursunović Hajrudin | Tursunović Jusuf | Tursunović Mensur | Tursunović Mujo | Tursunović Muriz | Tursunović Senad | Tursunović Šahin | Tutundžić Hajrudin | Tuzlić Fadil |

Prva osuđujuća presuda za genocid u Evropi koju je donio jedan međunarodni sud nakon suđenja nacistima u Nürnbergu donesena je 2001. godine u predmetu protiv Radislava Krstića, bivšeg generala vojske bosanskih Srba.

Iz sažetka presude Pretresnog vijeća I Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju u predmetu *Tužilac protiv Radislava Krstića*:

“Naime, ne radi se samo o tome da se počine ubistva iz političkih, rasnih ili vjerskih razloga – koji sami po sebi već tvore zločin progona. Ne radi se ni o istrebljenju vojno sposobnih muškaraca bosanskih Muslimana.

Radi se o smišljenoj odluci da se ti muškarci ubiju, a odluka je donijeta uz punu svijest o tome kakve posljedice će ta ubistva neizbjježno imati po tu grupu u cijelini. Odlukom da se ubiju vojno sposobni muškarci u Srebrenici odlučeno je da se onemogući opstanak bosanskomuslimanskog stanovništva Srebrenice.

Drugim riječima, s etničkog čišćenja prešlo se na genocid.

Vijeće se stoga uvjerilo da je van svake razumne sumnje u Srebrenici počinjen zločin genocida.“

HAG, 2. AUGUSTA 2001. GODINE

I Vranjkovina Emina | Vranjkovina Emir | Vranjkovina Fehim | Vranjkovina Mehmed | Vranjkovina Nail | Vranjkovina Ramiz | Vranjkovina Ramiz | Vranjkovina Samir | Vranjkovina Semir | Vranjkovina Ševket | Zahić Meho | Zahirović Arif | Zahirović Beriz | Zahirović Hakija | Zahirović Ibrahim | Zahirović Idriz | Zahirović Muradif | Zahirović Muriz | Zahirović Šaban | Zejnilić Adis | Zejnilić Hasib | Zejnilić Hidajet | Zejnilić Ibrahim | Zejnilić Muhamed | Zekić Nusret | Zemirlić Ekrem | Zemunović Mirsad | Zildžić Abdulah | Zildžić Avdo | Zildžić Ekrem | Zildžić Kada | Zildžić Sadidin | Zildžić Safet | Zildžić Šemso | Zildžić Teufik | Zildžić Zuhrija | Zilić Hamid | Zimić Azem | Zimić Daut | Zimić Enver | Zimić Ibro | Zimić Midhat | Zimić Nusret | Zimić Ramo | Zimić Salih | Zimić Sejdalija | Zuhrić Abid | Zuhrić Adem | Zuhrić Avdo | Zuhrić Bego | Zuhrić Ejub | Zuhrić Esad | Zuhrić Hajro | Zuhrić Halil | Zuhrić Ismet | Zuhrić Muhamed | Zuhrić Mujo | Zuhrić Nazif | Zuhrić Nermin | Zuhrić

Nezir | Zuhrić Nurko | Zukanović Amir | Zukanović Avdija | Zukanović Fadil | Zukanović Hajro | Zukanović Hajrudin | Zukanović Hamed | Zukanović Hasan | Zukanović Husein | Zukanović Ibrahim | Zukanović Ibrahim | Zukanović Ismet | Zukanović Juso | Zukanović Mirsad | Zukanović Ramo | Zukanović Sabahudin | Zukanović Sadik | Zukanović Salčin | Zukanović Sead | Zukanović Sefer | Zukanović Selim | Zukanović Smail | Zukanović Suad | Zukanović Suljo | Zukić Alaga | Zukić Alija | Zukić Alija | Zukić Azem | Zukić Dževad | Zukić Fahrudin | Zukić Fahrudin | Zukić Fikret | Zukić Hajrudin | Zukić Husein | Zukić Husein | Zukić Ibrahim | Zukić Izet | Zukić Jasmin | Zukić Jusuf | Zukić Mehmed | Zukić Mensur | Zukić Mustafa | Zukić Ramo | Zukić Refik | Zukić Senad | Zukić Senahid | Zukić Sursib | Zukić Šefik | Zukić Šemso | Zukić Velaga | Zukić Zurijet | Zulanović Mujo | Ždero Hamed | Ždero Jusuf | Ždero Rašid | Ždero Redžo | Žigić Emil | Žigić Fadil | Žilić Hamid | Živalj Alija

---

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i univerzitetska biblioteka

Bosne i Hercegovine, Sarajevo

341.485(497.6 Srebrenica)(047.53)
94(497.6)"1992/1995"(084)

KRASKE, Marion

Srebrenica : 25 godina kasnije / [intervjue vodili Marion Kraske, Saida Mustajbegović, Nihad Kreševljaković ; autor fotografija Velija Hasanbegović]. - Sarajevo : Fondacija Heinrich Böll, 2020. - 151 str. : fotogr. ; 27 cm

ISBN 978-9958-577-24-6

1. Mustajbegović, Saida 2. Kreševljaković, Nihad

COBISS.BH-ID 41598982
